

האם היה החול נגמר?

כך סוס־הים חקר.

ספק גדול, סח הנגר,

פורץ בבכי מר.

לואיס קרול, 'סוס־הים והנגר', **מבעד למראה**, פ' 4.

10 ספקות אכזריים מן הגרועות שבאמיתות.

מולייר, **המיזאנתרופ**.

11 ספקן אין פירושו מי שמטיל ספק, אלא מי שחוקר

ובודק, בניגוד למי שקובע וחושב שמצא.

מיגל דה אונמונו, **שיחות ושיחות עם עצמי**.

12 ספקנות – הרקב היבש של השכל.

ויקטור הוגו, **עלובי החיים**, ח' 3, ס' 4, פ' 1.

13 ספקנות משמעה לא רק ספק אינטלקטואלי, אלא גם

ספק מוסרי.

תומס קארלייל, הרצאה בלונדון, 19.5.1840; כונסה בתוך **על**

גיבורים ועבודת גיבורים.

14 קיימות הנחות אפשריות רבות, ולמרות שאין בהן

תפישה ודאית, בכל זאת מתנהלים על־פיהן חיי החכם,

כי נדמה שיש בהן מן התחושה המיוחדת והבהירה.

קיקרו, **על טבע האלים**, ס' 1, 5, 12; תרגמה אביבה קציר.

והמתרגמת מעירה, כי על־פי שיטת הספקנות האקדמית

אין הפילוסוף מעדיף תחושה אחת על־פני חברתה, אך הוא

מקבל כאפשרית או כמשכנעת יותר תחושה שיש עמה בהירות

מיוחדת, ועל־פי תחושות אלה הוא מנהל את חייו.

01 כל חיי האמנתי שאני יודע משהו. אבל אז, ביום מוזר

אחד, תפשתי שאינני יודע דבר, כן, אינני יודע דבר.

וכך נעשו המלים משוללות משמעות. [...] מאוחר מדי

הגעתי אל אי־הוודאות המוחלטת.

עזרא פאונד; בכתב־העת **אפוכה**, מארס 1963.

02 כשאתה בספק, אמור את האמת.

מארק טוניין, 'הלוח החדש של וילסון הטמבל', **בעקבות קו־**

המשווה, סיכום. אולם בהרצאה שנשא ב־3.8.1906, שכותרתה

היתה האמרה הזאת, הביע טוניין הסתייגות מסימט: "אומנם

כן, אני המצאתי את המכתם הזה, אך מעולם לא ציפיתי שיפנו

אותו אלי. אמרתי, 'כשאתה בספק...'; אבל כשאני עצמי בספק

אני מפעיל יותר תושייה".

03 לא רק בשדה המסחר אלא גם בעולם הרעיונות

מתנהלת כיום הזה מכירה כללית. כל דבר מוצע

בתנאים כאלה, שספק אם נותר עוד מאן־דהו שיהיה

נכון לקפוץ על הסחורה.

סרן קירקגור, **חיל ורעדה**, הפתיחה; תרגם איל לזין.

04 לעולם אל תקבל שום דבר כמובן מאליו.

בנג'מין ד'זיראלי, נאום בפרלמנט, 5.10.1864. אולם ספק אם

הוא בעל הרעיון.

05 מהן בעצם האמיתות של האדם? – הן אותן טעויות

שלו שאינן ניתנות להפרכה.

פרידריך ניטשה, **המדע העליון**, ס' 3, 265; תרגמה אילנה המרמן.

06 מי שיודע הכי הרבה מאמין הכי פחות.

פתגם איטלקי.

07 מי שרוצה להטיל ספק בכל לא יגיע לידי ספק כלל.

משחק הספק עצמו מניח מראש את הוודאות.

לודוויג ויטגנשטיין, **על הוודאות**, 115; תרגמה עדנה אולמן־

מרגלית.

08 ספק אינו מצב נעים, אך ודאות היא מצב אבסורדי.

וולטר, מכתב לפרידריך הגדול, 6.4.1767.

09 ספק ביחס לוודאות הוא כמו נזירוזת ביחס לפסיכוזה.

לנזיריטי יש ספקות ויש לו פחדים ביחס לבני־אדם

ולדברים. לפסיכוטי יש ודאויות ויש לו תביעות ביחס

אליהן. בקיצור, לנזיריטי יש בעיות, לפסיכוטי יש

פתרונות.

תומס סאס, **החטא השני**.

ויכוח, מחלוקת, סכסוך

15 אי־אפשר להתווכח עם מי שמכחיש את העקרונות

הבסיסיים.

מתוך **אוקטוריטטס אריסטוטליס**, אוסף אַמְרוֹת מימיהביניים,

שנשאבו ממקורות קלסיים ואחרים.

16 אי־הסכמה עשויה להיות קיצור דרך בין שני מוחות.

ג'יבראן ס'ליל ג'יבראן, **חול וקצף**.

17 אין בעולם עקשן ממת. אתה יכול להכות אותו, אתה

יכול לרסק אותו לחתיכות, אבל אתה לא יכול לשכנע

אותו.

אלכסנדר הרצון.

- 01 אין צורך להבין דברים כדי להתווכח עליהם.
פייר דה בומרשה, נישואי פיגארו.
- 02 אל לאיבה לשרור בין מחפשי האמת.
מתוך אוקטוריטטס אריסטוטליס, אוסף אַמרוֹת מימיהביניים, שנשאבו ממקורות קלסיים ואחרים.
- 03 אנו יכולים לגבור על אחרים בנימוקים שלנו, אך לא נוכל לשכנע אותם אלא בנימוקיהם.
ז'וזף ז'זפר, הגיגים.
- 04 אני אניח ששתיקתך משמעה הסכמה.
אפלטון, קרטילוס.
- 05 אני משפץ את מתנגדי כדי להתאים את חצי.
קארל קראוס, אַמרוֹת וסתירות, 849.
- 06 אתה תצליח להסתדר עם סופיסטים, אבל לא עם בני־אדם.
סוקרטס לאוקלידס, לאחר שראהו נתפס לפלפלוֹת. מובא אצל דיוגנס לארטיוס, חיי הפילוסופים, ס' 2, 5, 30.
- 07 בהיפרד הלבבות ייפרדו הדעות.
נחמן קרוֹכמאל, מורה נבוכי הזמן, שער ז.
- 08 בזבוז זמן הוא להתווכח עם חכם בעיני עצמו.
דמוקריטוס.
- 09 החלק הקשה בוויכוח הוא לא להגן על דעתך, אלא לדעת אותה.
אנדרה מורואה; מובא בתוך: פֶרְדְּרִיק וילקוקס: ספר קטן של אפוריזמים.
- 10 החרבות הארוכות, הריאות החזקות, הקולות הרמים – אינן אמות מידה לאמת.
בֶּנְג'מִין וִישְׁקוֹט, אפוריזמים מוסריים ודתיים.
- 11 הטיעון הטוב ביותר הוא זה שנשמע כהסבר.
דייל קארנגי, איך לרכוש ידידים ולהשפיע על אנשים.
- 12 הכה, ובלבד שתקשיב.
פלוטרכוס (חיי אישים, יוון: 'תְּמִיסְטוֹקֶלֶס') מספר, שבוויכוח בין תְּמִיסְטוֹקֶלֶס לאַוִּרִיבִיאָדָס אם ומתי לצאת לקרב נגד הפרסים, אמר אַוִּרִיבִיאָדָס: "הקופצים למלחמה לפני הזמן סופגים מכות", ובלהט הוויכוח הניף את מטהו כאומר לחבוט בתְּמִיסְטוֹקֶלֶס. אך זה שמר על איפוק והשיב לו במלים שלמעלה.
- 13 המחלוקות הפראיות ביותר מתנהלות סביב עניינים שאין בהם ראיות טובות לא לכאן ולא לכאן. רדיפה קיימת בענייני תיאולוגיה, ולא בענייני אריתמטיקה, מפני שבאריתמטיקה יש לנו ידיעה, ואילו בתיאולוגיה יש לנו רק דעות.
פֶרְטֶרְנַד ראסל, 'תיאור של אשפה אינטלקטואלית', מאמרים לא פופולריים, פ' 7.
- 14 המלים שאתה שולט בהן כל־כך חזקות, עד שהן גורמות לטיעון הכי קטן להיראות עצום ומפחיד.
ג'ורג' אליוט, פֶּלִיקַס הוֹלֵט, הרדיקל, פ' 5; אסתר לפליקס.
- 15 העיוורים אינם מודים שיש לי עיניים בראשי, והחרשים אומרים שאני אילם.
קארל קראוס; מתוך האנתולוגיה באופן מילולי (עורך היינריך פיֶשֶׁר).
- 16 הקתולים והקומוניסטים דומים בכך שהם מניחים, שמתנגד אינו יכול להיות גם ישר וגם אינטליגנטי.
ג'ורג' אורוֹוֶל, 'מניעת הספרות', פּוֹלֶמִיק, ינואר 1946; כונס בתוך מסות.
- 17 השכנוע הוא האמצעי של החלשים, ורק לעתים רחוקות מצליחים החלשים לשכנע.
אֶדוּאַרְד גִּיבּוֹן, שקיעתה ונפילתה של האימפריה הרומית, פ' 68.
- 18 התאגדות של בני־אדם שאינם רבים ביניהם היא דבר שלא היה קיים מעולם, לא בקונפדרציית האומות הגדולה ביותר ואף לא במועצת העירייה או באספת הוועד.
תומס ג'פרסון, מכתב, 1.6.1798.
- 19 טיעון המסתמך על סמכות הוא בעל העוצמה הגדולה ביותר בשדה המשפט.
אֶדוּאַרְד קוֹק, מוסדות החוק של אנגליה, חלק ראשון.
- 20 יש שני דברים שאי-אפשר לתקוף אותם חזיתית: בורות וצרות אופק. את אלה אפשר לקעקע רק על-ידי פיתוח פשוט של התכונות הנגדיות. שכנוע אין הן סובלות.
לורד אקטון, מכתב, 23.1.1861; כונס בתוך לורד אקטון וחוגו, מכתב 74 (עורך האב גֶסְקֶט).
- 21 כשדבר חדל להיות נושא למחלוקת הוא חדל להיות נושא מעורר עניין.
ויליאם קְזֶלִיט, 'רוח המחלוקת'; במגאזין אטלס, 31.1.1830

09 פילוסוף שלא משתתף בוויכוחים הוא כמו מתאגרף שלא נכנס אף פעם לזירה.
לודוויג ויטגנשטיין, הערה ב־1930; מצוטטת בתוך: ראש ריס (עורך), **זיכרונות על ויטגנשטיין**.

10 קשה להפריך פיהוק.
מייסון קולי, **מכתמים עירוניים**, אוסף שמיני, 1991.

11 שכלי אינו בנוי להתכופף או להרכין את עצמו; ברכי בנויות לכך.
[>>><<<]

12 שום אדם אינו יכול להתווכח על ברכיו.
למעלה: מונטין, **מסות**, ס' 3, 8, 'על אמנות השיחה'; למטה: וולטר בייג'וט, **החוקה האנגלית**, פ' 3.

13 שכנוע רץ מהר כשהתכלית רעה.
סופוקלס, **פרגמנט**; תרגם אהרן שבתאי.

14 שמע את הצד השני.
אוגוסטינוס הקדוש, **על שתי הנשמות – נגד המניכאים**, פ' 14.

זהירות, מפלט

15 אל תבעט בעוקץ חד.
אייסכילוס, **אגממנון**, 1624.

16 אל תחכה עד שיצודו אותך כדי להתחבא, זה היה תמיד המוטו שלי.
סמואל בקט, **מולוי**.

17 אל תשרוף את הגשרים שלך מאחוריך.
אנונימי; הופיע בעיתון **ניו יורק טיימס** ב־6.4.1913.

18 הזהירות היא סוכנת חשאית של האנוכיות.
וודרו וילסון, נאום בשיקאגו, 12.2.1909.

19 הניחי את רגלך בזהירות על קליפת העולם – היא דקה.
עדנה סט. וינסנט מילי, 'המערכת המחתרנית', **הצייד, מי הנצוד?**

20 ומה אם יקרה מזה משהו?
אנטון צ'כוב, 'אדם בנרתיק'; כונס בתוך **כתבים**, כרך 10. המשפט

01 לחשוב זה לחלוק.
קלרנס דארן, הערה ב'משפט הקופים' בדייטון שבטקסס, 13.7.1925.

02 לירות באדם מפני שאין מסכימים עם הפירוש שהוא נותן לדארווין או להיגל, זו תרומה מרושעת לעליונות הרעיונות בענייני בני־האדם – אבל זו עדיין תרומה.
ג'ורג' סטיינר, 'מרקסיזם והמבקר הספרותי', **לשון ושתיקה**.

03 לכל שאלה יש שני צדדים.
פרוטגורס; מובא אצל דיוגנס לארטיוס, **חיי הפילוסופים**, ס' 9, 8, 51.

04 לעולם אל תתפוס מתוך עיקשות את הצד הלא נכון בוויכוח רק מפני שיריבך צפה זאת ותפס את הצד הנכון.
בלתסאר גרסיאן, **מדריך לידעונות העולם הזה**, 142.

05 מי יכול להפריך לעג?
ויליאם פאלי, **עקרונות הפילוסופיה המוסרית והפוליטית**, כרך 1, ס' 5, פ' 9.

06 מי שמגייס סמכות בוויכוח אינו משתמש בשכלו אלא בזיכרונו.
ליאונרדו דא וינצ'י, **בנקסי הרשימות**.

07 מלה משכנעת לפעמים יותר מזהב.
דמוקריטוס.

08 נניח שאתה ואני מתווכחים. אתה גובר עלי ואני לא גובר עליך; האם נובע שאתה צודק ואני טועה? אני גובר עליך ואתה לא גובר עלי; האם נובע שאני צודק ואתה טועה? האם מישוהו כאן צודק, מישוהו כאן טועה? האם שנינו יחד צודקים, שנינו יחד טועים? אם אתה ואני לא יכולים להבין זה את זה, הרי שאחרים בוודאי יהיו באפלה. אל מי נפנה שיכריע? – מישוהו שמסכים איתך? מאחר שכבר הסכים איתך, איך יוכל הוא להכריע? מישוהו שמסכים איתי? איך יוכל הוא להכריע? מישוהו שאינו מסכים לא איתי ולא איתך? מאחר שאינו מסכים לא איתי ולא איתך, איך יוכל הוא להכריע? מישוהו שמסכים גם איתי וגם איתך? מאחר שהוא מסכים גם איתי וגם איתך, איך יוכל הוא להכריע? אתה ואני והוא איננו יכולים אפוא להבין זה את זה. האם נחכה לעוד מישוהו?

ג'ואנג דזה, פ' 2; תרגם דן דאור.

- 10 ארשום אותך בספר זיכרוני.
שִׁיקְסָפִיר, הַגִּיר הַשִּׁישִׁי, ח' 1, מע' 2, תמ' 4.
- 11 בזיכרון אנו נוסעים נגד הזמן; בשכחה אנו נוסעים
איתו.
ז'וזף ז'ונָר, הגיגים.
- 12 גדול הוא כוחו של הזיכרון, גדול מאוד, אלי, חלל
פנימי עצום ואינסופי. מי יירד לעומקו? הכוח הזה
שייך לנשמתי והוא חלק מטבעי, אבל אני עצמי איני
תופש את כל הווייתי. הצרה אפוא הרוח מלהכיל את
עצמה? היכן נמצא אותו חלק מעצמה שהיא אינה
תופשת? האם הוא נמצא מחוצה לה ולא בה עצמה?
כיצד אפוא היא תופשת את עצמה? פליאה גדולה
מתעוררת בי נוכח השאלה הזאת; תדהמה אוחזת בי.
אוגוסטינוס הקדוש, וידויים, ס' 10, 15; תרגם אביעד קליינברג.
- 13 גם למראה נושן יש רגע של הולדת.
נתן אלתרמן, מתוך 'ירח', כוכבים בחוץ.
- 14 האותיות בחושך הן כבי המעשים.
חנוך לוין, מתוך 'ברכות השחר', ב, חיי המתים.
- 15 האמנות האמיתית של הזיכרון היא אמנות תשומת-
הלב.
סמיוֹאֵל ג'ונסון, 'הבטלן', מס' 74, בשבועון יוניברסל כרוניקל,
15.9.1759.
- 16 הבהט השקוף של זיכרונותינו.
מרסל פרוסט, בעקבות הזמן האבוד: השבוי.
- 17 ...הגשתי אל שפתי כפית של תה, שבה טבלתי
חתיכה מהמִדְלִין. אבל בשבריר הרגע שבו נגעה
בחיפי הלגימה הבלולה בפתיתי העוגייה עבר בי
רעד, נדרכתי למופלל שהתחולל בקרבי. עונג פשט
בי, מבודד, בלי שורש סיבתו. בן-רגע הקהה את
תהפוכות החיים, עשה את אסונותיהם לסתמיים,
את קוצר ימיהם לתעתוע, כדרך שפועלת האהבה,
מציף אותי הוויה יקרה: ואולי הוויה זו לא היתה בי,
היא היתה אני.
מרסל פרוסט, בעקבות הזמן האבוד: בצד של סוואן, קומֶנְרֶה;
תרגמה: הלית ישורון. הטעימה מעוגיית המִדְלִין הטבולה בתה,
המשחררת את זיכרונותיו של פרוסט והפותחת את מסעו
בעקבות הזמן האבוד.
- 18 זה! לשכוח. כמה ילדותי! אני חשה אותך בעצמותי.
השתיקה שלך צורחת באוזני. אתה יכול למסמר את

- של בְּלִיקוֹב, האיש בנרתיק, נהפך ברוסיה לביטוי המציין זהירות
וחששנות משתקת.
- 01 מכל שלושים ושש האפשרויות הבריחה היא הטובה
ביותר.
פתגם סיני.
- 02 מקומות מסתור יש לאין מספר; מפלט יש אחד בלבד
– אך אפשרויות המפלט רבות כמקומות המסתור.
פראנץ קפקא, 'עיונים בחטא, בסבל, בתקווה ובדרך הישר', בתוך
מחברות האוקטבו, מחברת 3; תרגם שמעון זנדבנק.
- 03 עכבר לא סומך על חור אחד.
אמרה שמקורה אצל פֶּלְאוֹטוֹס, במחזה הפרא (טרוקולוטוס),
מע' 4, תמ' 4, שבה נאמר: "ראה את העכבר הקטן, איזה
בעל-חיים נבון הוא, שלעולם אינו מפקיד את חייו בחור אחד
בלבד".
- 04 אדם חי בתקווה להיות זיכרון.
אנטוניו פורשה, קולות.
- 05 אז הבנתי, כי אדם שחי אפילו יום אחד יוכל ללא
מאמץ לחיות מאה שנים בכלא. יהיו לו די זיכרונות
כדי למנוע ממנו להשתעמם.
אַלְבֶּר קאמי, הזר.
- 06 אך היכן הם שלגי אשתקד?
פֶּרְנַסוּאָה ויוֹן, 'בלדה על גבירות דאשתקד', הצוואה הגדולה.
- 07 אלוהים נתן לנו זיכרון כדי שיהיו לנו ורדים
בדצמבר.
ג'יימס מת'יו בֶּרִי, הרצאה באוניברסיטת סיינט אנדרו
בסקוטלנד, 3.5.1922.
- 08 אנו חיים בעולם שהאֶמְנִזִיה היא המצב המיוחל בו.
מתי נהפכה ההיסטוריה למלה גסה?
ג'ון גֶר; בעיתון אינטרנַיִשְׁנָל הָרַאָלִד טריביון, 13.6.1990.
- 09 אנו סולחים מתוך רחמים ושוכחים מתוך רחמים
עצמיים.
הרוזנת דיאן, ליקוטים מהחיים.

זיכרון, שכחה

11 מאבקו של האדם נגד הכוח הוא מאבק הזיכרון נגד השכחה.
מילן קונדרה, **ספר הצחוק והשכחה**, ח' 1, פ' 2.

12 מה שקשה לשאתו
נעים להיזכר בו.
סנקה, **הרקולס המטורף**, 656.

13 נמצא ברחבת הארפורו. היכן עלי להיות?
מברק שג. ק. צ'סטרטון שיגר לאשתו לאחר שתעה בדרך מרוב פיזור נפש. תשובתה היתה, "בבית", והיא הסבירה יותר מאוחר, שהיה זה פשוט יותר להחזירו הביתה ולהדריכו לאן עליו להגיע משם מאשר לנסות להסביר לו את המסלול במברק. בגירסאות אחרות של האנקדוטה מוחלפת רחבת הארפורו במקומות אחרים. אגב, צ'סטרטון מעיר באוטוביוגרפיה שלו (פ' 16), כי איננו זוכר אם האירוע הזה היה או לא היה, אבל הוא נשמע לו סביר.

14 עושר החיים טמון בזיכרונות ששכחנו.
צ'זרה פבזה, **מלאכת החיים: יומנים 1935-1950**, רישום מיום 13.2.1944.

15 עשיתי זאת, אומר זיכרוני. לא ייתכן שעשיתי זאת, אומרת גאוותי ומסרבת לזוז מעמדתה. לבסוף – זיכרוני מוותר.
פרידריך ניטשה, **מעבר לטוב ולרע**, פ' 4, 'מכתמים וקטעי ביניים', 68.

16 ראיתי הכל, שמעתי הכל, שכחתי הכל.
מיוחס למארי אנטואנט, מלכת צרפת, ונאמר כביכול באוקטובר 1789, אחרי נפילת ורסאי.

17 שלושה דברים אני תמיד שוכח: שמות, עובדות ו... את השלישי אני לא זוכר.
בדיחה מוכרת, המיוחסת משום מה לאיטלו סונבו (בתוך: **מילון פנוגוין לציטטות מודרניות**).

18 אוטוביוגרפיה ראוייה לאמון רק כאשר היא מגלה איזו חרפה. אדם שמספר טובות על עצמו משקר, שכן כל פרשת חיים, כשמסתכלים בה מבפנים, אינה אלא סדרה של תבוסות.

הפה שלך, אתה יכול לכרות את הלשון שלך, אבל האם אתה יכול למנוע את עצמך מלהתקיים? האם תעצור את מחשבותיך?
ז'אן פול סארטר, **בדלתיים סגורות**, מע' 1, תמ' 5; אינז לגרסין על כך שאינם יכולים להתעלם זה מזה.

01 הזיכרון איננו מכשיר לחקירת העבר – הוא הזירה שלו. הוא המדיום של ניסיון העבר, כשם שהאדמה היא המדיום שבתוכו נחות ערים מתות.
ולטר בנימין, **כרוניקה ברלינאית**; נדפס מחדש בתוך **רחוב חד-סטרי וכתבים אחרים**.

02 הזיכרון מציית תמיד לפקודותיו של הלב.
אנטואן דה ריבארול, **הערות, מחשבות ומכתמים**, 'פילוסוף'.

03 ולוואי ויכולת ללמד אותי לשכוח את מה שאינני רוצה לזכור.
[<<<<>>>>]

04 הדברים שאנו מיטיבים לזכור הם אלה שמוטב היה לשכחם.
למעלה: תמיסטוקלס למשורר סימונידס מקאוס, שהציע ללמד אותו את אמנות הזכירה; מובא אצל קיקרו, **על הנואם**, ס' 2, 299; למטה: פליתסאר גרסיאן, **מדריך לידעונות העולם הזה**, 262.

05 זיכרון עלוב הוא זה שפועל רק לאחר.
לואיס קרול, **מבעד למראה**, פ' 5; המלכה הלבנה לאליס.

06 זיכרונות הורגים. לכן אתה צריך לא לחשוב על דברים מסוימים, על אלה שיקרים לך, או יותר נכון, אתה צריך לחשוב עליהם, כי אם אתה לא, יש סכנה שתמצא אותם בראש שלך, מעט מעט.
סמואל בקט, 'המוגלים', סיפורים וטקסטים על לא דבר.

07 זיכרונות הם קרנות ציידים
שקולן נישא וגווע ברוח.
גיום אפולינר, מתוך 'קרנות ציידים', 1912.

08 כיצד נאמן את הזיכרון לשכוח?
סטינסלב לץ, **מחשבות לא מסורקות**.

09 כל הדברים ששכחנו זועקים לעזרה בחלומותינו.
אליאס קנטי, **המחוז האנושי**.

10 לנהוג זאת צורה מרהיבה של אַמנֶזִיָה: הכל מתגלה, הכל נעלם.
ז'אן בודריאר, 'נקודת המגוז', **אמריקה**.

זיכרונות, ביוגרפיה

ביוגרפיה על אודותיו אחרי מותו; מובא בתוך: ג'ון סאט'רלנד, **האם היתקליף רוצח?**

09 **חיים כתובים היטב נדירים כמעט כמו חיים שנחיו היטב.**

תומס קארלייל, 'ז'אן פול פרידריך ריכטר', **מסות ביקורת ואחרות.**

10 **כל אוטוביוגרפיה עוסקת בשתי דמויות – דון קיחוטה, האני, וסנצ'ו פאנסה, העצמי.**
ו.ה.אדן, 'כאן ושם', **ידו של הצבע, ח' 3.**

11 **כל האוטוביוגרפיות הן שקרים. אינני מתכוון לשקרים לא מודעים או לא מכוונים; אני מתכוון לשקרים במזיד.**

ג'ורג' פנארד שו, 'בימי נעורי', במגאזין M. A. P. (Mainly About Peaple), 17.9.1898; כונס בתוך **שישה עשר שרטים עצמיים.**

12 **כל הסופרים האלה שכותבים על ילדותם, אלוהים ישמור! אילו כתבתי אני על ילדותי, לא היית יושב איתי באותו חדר.**

דורותי פרקר, ראיון, בתוך: מלקולם קאולי (עורך), **סופרים בעבודתם**, סדרה ראשונה.

13 **כשאתה כותב את חיך כל עמוד צריך לכלול משהו שאיש לא שמע עליו מעולם.**
אליאס קנטי, **הלב הנסתר של השעון: הערות, אפוריזמים, פרומנטים 1973-1985**, '1973'.

14 **לא אנהל עוד יומן [...] כדי להימנע מלחזור ככלב על קיא הזיכרון.**
ג'ורג' פיירון, יומן, 19.4.1814, והוא המשיך כמובן לנהל אותו.

15 **לכל אדם גדול בימינו יש הנוהים אחריו, ותמיד יהודה הוא הכותב את הביוגרפיה.**
אוסקר ויילד, 'המבקר כאמן', ח' 2, **כוונות**; כונס מחדש בתוך **האמן כמבקר: כתבי הביקורת של אוסקר ויילד** (עורך ריצ'רד אלמן).

16 **לפני אגממנון הן חיו רבים גיבורים, אך כולם ליל נצח פיסם, לא נודעו, ואיש לא ביכרם כי חסרו משורר שינציח אותם.**
הוראטיוס, **אודות**, ס' 4, 9, 25-28.

17 **רק כאשר אדם מאבד כל סקרנות לגבי העתיד, רק אז הגיע זמנו לכתוב אוטוביוגרפיה.**
איוולין וו, **מעט דעת.**

ג'ורג' אורוול, 'יתרון הכמורה: הערות אחדות על סלונדור דאלי', 1944; כונס בתוך **מסות, דברי עיתונות ומכתבים של ג'ורג' אורוול**, כרך 3 (עורכים סוניה אורוול ואיאן אנגוס).

01 **אין דבר כזה אוטוביוגרפיה; יש רק אמנות ושקרים.**
ג'נט וינטרסון; בעיתון גארדיין, 5.7.1994.

02 **אמת, עירומה, אמת לא מסמיקה, המעלה הראשונה של כל היסטוריה רצינית, חייבת להיות התעודה היחידה של הסיפור האישי הזה.**
אדוארד גיבון, **זיכרונות על חיי וכתבי, מבוא.**

03 **אני לא חושב שמישהו צריך לכתוב את האוטוביוגרפיה שלו עד אחרי מותו.**

סמיואל גולדווין; מובא בתוך: ארתור מרקס, **גולדווין: האיש מאחורי המיתוס**, פרולוג. בפולקלור שנוצר סביב אופן ההתבטאות שהיה אופייני לגולדווין סופחו אליו לא מעט אמרות שפר שהוא לא אמר אותן, והיום כבר קשה לדעת מה בדיוק אמר ומה נאמר בשמו.

04 **ביוגרפיה צריכה להיכתב בידי אויב מושבע.**
ארתור ג'יימס בלפור; בשבועון **אופוזיציה**, 30.1.1927.

05 **ביוגרפיות נוטות להיות מעשי סגידה או מעשי הריסה, והטובות שבהן מכילות את שני היסודות.**
האמפרי קרפנטר, שיחה עם לינדל גורדון, בתוך: ג'ון בצ'לור (עורך), **אמנות הביוגרפיה הספרותית.**

06 **ביוגרפים אינם יודעים שום דבר על חיי המין האינטימיים של נשיהם, אבל הם חושבים שהם יודעים הכל על חיי המין של סטנדרל או פוקנר.**
מילן קונדרה, **צוואות מופרות.**

07 **זיכרונות, ואפילו מקיפים, לא תמיד מצטרפים לאוטוביוגרפיה. [...] שכן אוטוביוגרפיה עניינה הזמן, עם הרציפות שלו ועם מה שיוצר את הזרימה הנמשכת של החיים. כאן אני מדבר על מרחב, על רגעים ועל אי-רציפות. כי אפילו מופיעים כאן חודשים ושנים, הם מופיעים כצורתם ברגע ההיזכרות. הצורה המוזרה הזאת – אפשר לכנותה חולפת ואפשר לכנותה נצחית – איננה בשום מקרה החומר שממנו עשויים החיים.**
ולטר בנימין, **כרוניקה בירלינאית**; נדפס מחדש בתוך **רחוב חד-סטרי וכתבים אחרים.**

08 **זכרונה, רק לא ביוגרפיה.**

ויליאם מייקפיס ת'אקרי, הנחיה לבנותיו להשתדל למנוע כתיבת

זכות, זכויות

קלווין קוליג', נאום בנורת'המפטון, מֶסְצ'וּסֶטס, 27.7.1920, בקבלו את מינוי המפלגה הרפובליקנית למועמדה לסגן נשיא ארצות־הברית.

06 האדם הוא בעל־חיים רציונלי, שניחן מידי הטבע בזכויות ובחוש צדק מולד.

תומס ג'פרסון, מכתב לווייליאם ג'ונסון, 1823.

07 הזכות להתחבר בחופשיות ולהיפרד בחופשיות היא הראשונה והחשובה בזכויות הפוליטיות. מיוחס למיכאיל בַּקוּנִין.

08 האזרח [...] החופשי, השוטה המסכן! חופשי לרעוב, חופשי לנדוד בכבישים של הארץ הגדולה הזאת. יש לו זכות בחירה כללית ובאמצעותה חישל לעצמו שלשלאות הלופתות את איבריו. הגמול שהוא מקבל הוא חוקי עבודה קשוחים, האוסרים את זכות החרם, את זכות השביתה, את הכל, חוץ מהזכות שפירות עמלו ייגזלו ממנו.

אָמה גולדמן, 'זכות בחירה לנשים', אנרכיזם ומסות אחרות. היא דיברה על האזרח האמריקני, אבל הפתוס החברתי של הדברים היה אוניברסלי.

09 הפעלת כוח עולה במאמץ ותובעת אומץ. זו הסיבה לכך, שכה רבים נכשלים במימוש זכויות המגיעות להם בלי שום ספק; שכן זכות היא סוג של כוח, אבל הם עצלים או פחדנים מכדי לממש אותה. המידות הטובות המסתירות את החולשות הללו קרויות אורך־רוח והתאפקות.

פרידריך ניטשֶׁה, *אנושי, אנושי מדי*, כרך 2, הנווד וצל, 251.

10 הרי זו זכות אנושית יסודית, זכות מן הטבע, שכל אדם יעבוד את אלוהיו על־פי אמונתו. דתו של אדם אין בה היזק, אף לא תועלת, לאדם אחר; וודאי שאין זה עניינה של הדת לכפות דת – אשר מן הראוי הוא שהרצון החופשי, ולא הכוח, ינחנו אליה.

טרטוליאנוס, *אל סקפולה*, פ' 2. סקפולה טרטולוס היה הפרו־קונסול הרומי באפריקה בראשית המאה ה־3. אלף ושש מאות שנה יותר מאוחר גינה האפיפיור פיוס ה־9 את העמדה הליברלית של טרטוליאנוס.

11 זכויות יש למי שמעז להגן עליהן.

ג'יימס ראסל לוֹאֵל, 'המשבר הנוכחי', 1844, *שירים*.

12 זכויות! לא קיימות שום זכויות ללא חובות מקבילות. עיינו בתולדות צמיחתה של החוקה שלנו ותיווכחו לדעת, שמעולם לא ביססו אבותינו את תביעתם

01 אין זה בלתי־מציאותי לראות את החופש בדמוקרטיה הקפיטליסטית כמין סחורה. בעיקרון אין בו מחסור, אבל יש לך ממנו רק עד כמה שאתה יכול לרכוש אותו. אין פלא, שבעלי זכויות־היתר נמנים לעתים תכופות עם מגיני זכויות האזרח, שכן הם הנהנים העיקריים מהן. הזכות לביטוי חופשי של רעיונות והזכות לגישה חופשית אל המידע הן זכויות אנושיות בסיסיות, ובעיקרון הן נתונות לכולם. אולם בפועל הן ניתנות לך רק במידה שכבר יש לך היתרונות של הכוח, המיומנות והאמצעים לממש את הזכויות הללו באופן משמעותי. לאוכלוסייה בהמוניה קשה להשתחרר ממערכת האינדוקטרינציה. הוא הדין בזכויות המשפטיות. החוק מציע מנגנון מורכב להגנת הפרט מפני התעמרות המדינה או איזה כוח פרטי. אולם עיון במשפט הפלילי מגלה, שגם כאן, במידה רבה, יש לך רק הזכויות שאתה מסוגל לרכוש אותן. נועם חומסקי, *קדימויות רדיקליות*.

02 אמיתות אלו מקובלות עלינו כמוכחות מאליהן: שכל בני־האדם נבראו שווים; שיוצרם העניק להם זכויות מסוימות שאינן ניתנות להפקעה, ובהן הזכויות לחיים, לחירות ולבקשת אושר.

מתוך הכרזת העצמאות של שלוש־עשרה מדינות [ארצות] הברית של אמריקה, 4 ביולי 1776. הטיוטה המקורית נוסחה בידי תומס ג'פרסון והתקבלה, בשינויים קלים, בידי הוועדה, שבה היו חברים גם ג'ון אדמס, בנג'מין פרנקלין, רוֹגֶ'ר שֶׁרמן ורוֹבֶּרט ליווינגסטון.

03 אף־על־פי שהארץ וכל היצורים הנמוכים ניתנו במשותף לכל בני־האדם, כל אדם הוא בעל קניין ביחס לגופו שלו, ורק הוא בלבד יש לו זכות לגופו, לעבודת גופו ולעמל כפיו – על אלה בלבד אפשר לומר על־פי הדיוק שאומנם שלו הם.

ג'ון לוק, *על הממשל המדיני*, 27; תרגם יוסף אור.

04 בני־אדם אינם צריכים לבקש זכויות; עליהם לקחת אותן. מיוחס לתום פִּיין.

05 בני־אדם מדברים על זכויות טבעיות, אבל אני קורא לכולם להראות לי היכן התקיימו זכויות בטבע, או היכן הוכרו זכויות לפני שנוסדה והוכרזה ברבים מערכת חוקים שנועדה לקבוע אותן ולהגן עליהן.

לפריווילגיות מאלה שהיו להם על איזו זכות מופשטת מהותית הקיימת בתוכם. בשום מקום ברשומות הפרלמנט שלנו לא תמצאו את ההתחכמות העלובה הזאת של זכויות האדם.

סמיואל טיילור קולרידג', בתוך משיחות השולחן של סמיואל טיילור קולרידג' (עורך קנרי נלסון קולרידג'), 20.11.1831.

01 זכויות פוליטיות אינן נולדות בפרלמנטים, אלא נכפות עליהם מבחוץ. ואפילו עיגונן בחוק לא היה בו תקופה ארוכה כדי להבטיח את קיומן. הן אינן מתקיימות מפני שקיבלו ביטוי חקיקתי על גבי איזו פיסת נייר, אלא רק כאשר הן נהפכות להרגלים מוטבעים של בני-האדם וכאשר כל ניסיון לפגוע בהן נתקל בהתנגדות אלימה של האוכלוסייה. כאשר לא אלה הם פני הדברים לא יושיעו שום אופוזיציה פרלמנטרית ושום פנייה אפלטונית אל החוקה. אדם

05 1. בני-האדם נולדו והנם חופשיים ושווים בזכויותיהם. הבדלים חברתיים יקומו אך ורק על יסוד טובת הכלל.

2. מטרתה של כל התאגדות פוליטית היא שמירת הזכויות הטבעיות והבלתי-ניתנות-לביטול של האדם. זכויות אלו הן: החירות, הקניין, הביטחון וההתנגדות לדיכוי.

3. העיקרון של כל ריבונות גלום במהותו באומה. שום גוף ושום פרט אינם רשאים להפעיל שום סמכות אם לא באה להם במישרין מן האומה.

4. החירות היא החופש לעשות כל דבר שאינו פוגע באחר. מכאן, שמימוש זכויותיו הטבעיות של כל אדם אין לו הגבלות, זולת אלו המבטיחות לכל שאר בני החברה את האפשרות ליהנות מאותן זכויות. הגבלות אלו תיקבענה אך ורק בידי החוק.

5. החוק רשאי לאסור אך ורק מעשים הפוגעים בחברה. אין למנוע דבר שאינו אסור בחוק, ואין לאכוף על איש לעשות דבר שהחוק אינו מורה לעשותו.

6. החוק הוא הביטוי של רצון הכלל. לכל אזרח הזכות להשתתף אישית, או באמצעות נציגיו, בחקיקתו. על החוק להיות אחד לכולם, בין שהוא בא לגונן ובין שהוא בא לענוש. כל האזרחים, בהיותם שווים בעיני החוק, זכאים במידה שווה

מאלץ את זולתו לכבדו כאשר הוא יודע להגן על כבודו כבן אנוש. הדבר הזה נכון לא רק בחיי הפרט; הוא היה נכון תמיד גם בחיים הפוליטיים. רודולף ווקר, אַנרכיזם ואַנרכו-סינדיקליזם.

02 זכויות שאינן נובעות מחובה שמולאה כראוי אינן ראויות שתהיינה לאיש.

מהאטמה גנדי, אי-אלימות בשלום ובמלחמה, כרך 2, פ' 269.

03 זכות איננה מה שמישהו נותן לך; היא מה שאיש אינו יכול לקחת ממך.

רמזי קלארק; בעיתון ניו יורק טיימס, 2.10.1977.

04 זכותו הבלתי-ניתנת לערעור של כל אחד ללכת לעזאזל בדרכו שלו.

רוברט פרוסט, בנאום באוניברסיטת קרקלי בקליפורניה, 1935.

לכל כהונות השררה ולכל המשרות והתפקידים הציבוריים, על-פי כישוריהם וללא כל אפליה, אלא זו הנובעת מסגולותיהם ומכשרונותיהם.

7. שום אדם לא ייאשם, לא ייעצר ולא ייכלא, אלא במקרים ובאופנים המפורשים בחוק. כל התובע, המקיים, המוציא אל הפועל, או המאפשר להוציא אל הפועל, צו שרירותי – ייענש.

[...]

10. איש לא ייפגע בשל דעותיו או בשל השקפותיו הדתיות, ובלבד שמימושן אינו פוגע בסדר הציבורי המיוסד על החוק.

11. הבעתם החופשית של רעיונות ודעות היא מזכויותיו היקרות ביותר של האדם. על כן רשאי כל אזרח לדבר, לכתוב ולהדפיס דברים בחופשיות, אך אם ימעל בחירות זו, כפי שיוגדר בחוק, יהיה אחראי לכך.

[...]

17. הואיל והקניין הוא זכות מקודשת שאינה ניתנת לערעור, אין לשלול אותו מאיש, אלא בשעה שההכרח הציבורי, אשר נקבע כדין, מחייב זאת בעליל, ורק בתנאי שבעליו יקבל מראש פיצוי צודק.

מתוך הצהרת זכויות האדם והאזרח, אשר התקבלה בידי האספה הלאומית של צרפת ב־26.8.1789.

הם קוראים לזה אשה.
אם זקן ושפם,
הם קוראים לזה גבר.
אבל ראו, העצמי המרחף
בתווך
איננו גבר
אף לא אשה –
הו ראמאנאטקה.
דווארה דשימאיה; מובא בתוך: א. ק. רמנוג'אן (ליקט ותרגם),
לדבר על שיווה. ראמאנאטקה, 'האל של ראמא', הוא אחד
מכינויו של שיווה.

10 אמר רבי ירמיה בן אלעזר: בשעה שברא הקדוש ברוך
הוא את אדם הראשון אנדרוגינוס בראו; הדא הוא
דכתיב, 'זכר ונקבה בראם'. אמר רבי שמואל בר נחמן:
בשעה שברא הקדוש ברוך הוא את אדם הראשון דו
פרצופים בראו, וניסרו ועשאו גב'ים, גב לכאן וגב
לכאן.
בראשית רבה (וילנה), פ' ח, א.

11 אנדרוגינוס יש בו דרכים שווה לאנשים, ויש בו
דרכים שווה לנשים, ויש בו דרכים שווה לאנשים
ונשים, ויש בו דרכים אינו שווה לא לאנשים ולא
לנשים. [...] ר' מאיר אומר: אנדרוגינוס ברייה בפני
עצמה הוא ולא יכלו חכמים להכריע עליו אם הוא
איש או אשה.
משנה, ביכורים, פ' ד, מש' א ומש' ה.

12 אשה חַמַת מלאה צואה ופיה מלא דם – והכל רצים
אחריה.
שבת קנב.

13 בימי קדם לא היה טבע האדם כמו שהוא בימינו,
אלא שונה ממנו תכלית השינוי. ראשית כל, נחלקו
בני-האדם לשלושה מינים, ולא לשניים, זכר ונקבה,
הקיימים כיום, שהרי בנוסף להם היה גם המין השלישי,
המורכב משניים אלה, מין שרק שמו נותר ממנו והוא
עצמו נכחד. המין השלישי הזה היה מיזוג של הזכר
והנקבה גם בצורתו החיצונית וגם בשמו, אנדרוגינוס,
והיום אין הוא אלא שם גנאי. שנית, כל בני-האדם
בימים ההם היו בעלי צורה עגולה. הגב והצדדים
שלהם היו עגולים, והיו להם ארבע ידיים ומספר זהה
של רגליים, ושני פרצופים, דומים בכל, ישבו על צוואר
שגם הוא היה עגול. אך לשני הפרצופים, שישבו זה
מול זה, היה ראש משותף ולו ארבע אוזניים. ושני
איברי מין היו לו לאדם, ועוד כיוצא באלה.
אפלטון, המשתה, 189; תרגמה מרגלית פינקלברג.

01 זכותי לנופף באגרופי נגמרת במקום שמתחיל חוטמו
של זולתי.
מיוחס לשופט אוליבר ננדל הולמס (הבן).

02 מה שאינו אסור – מותר.
פרידריך שילר, ולנשטיין: מחנה ולנשטיין, מע' 1, תמ' 6; תרגם
דוד וינפלד (וראו מסגרת במדור זה, ציטטה 05:293, סעיף 5).

03 מה שבני-אדם מעריכים בעולם הזה איננו זכויות,
אלא זכויות-יתר.
ה. ל. מנקן, דוח מיעוט: בנקסי ה. ל. מנקן, 36.

04 מה שנכון באופן אישי לכל חבר בחברה נכון לכולם
יחד; שכן זכויות הכלל אינן יכולות להיות יותר
מסכום הזכויות של הפרטים.
תומס ג'פרסון, מכתב אל ג'יימס מדיסון, 1789.

05 מכל המלים בלשון אין גם אחת שאני שונאת יותר
מן המלה 'זכות'. האם זאת זכותך שהשדה שלך
מרבה להניב? שאינך צונח מת ברגע זה? האם לחיות
ולנשום אלה זכויותיך? עד כמה שאני יכולה לראות,
רק חסד וברכה ממלאים את היקום; והתולעים האלה
מדברות על זכות?!
פראנץ גרילפארצ'ר, ליבוסה, מע' 2.

06 על-פי חוק הטבע, כל בני-האדם נולדים חופשיים,
וכל אחד ואחד בא לעולם ועמו זכותו לעצמיותו,
אשר כוללת את החופש לנוע כרצונו. זוהי החירות
האישית, והיא ניתנה לאדם בידי יוצר הטבע מפני
שהיא דרושה לקיומו.
תומס ג'פרסון בדיון משפטי, 1770.

07 קרובות לזכויות האדם, או לפחות ניצבות לצידן, הן
זכויות הרוח.
ויקטור הוגו, עלובי החיים, ח' 2, ס' 7, פ' 5.

08 תן לכל בן אנוש כל זכות שאתה תובע לעצמך.
רוברט אינגרסול, גבולות הסובלנות.

זכר ונקבה

09 אם הם רואים
שדיים ושיער ארוך,

– הפין. הפין חש; הפין הוא הגבר; הפין הוא אנושי; הפין מציין את האנושות. אנדריא דבורקין, פורנוגרפיה, פ' 2.

07 ההשתנה של הזכר היא באמת סוג של הישג – קשת של טרנסצנדנטיות. אשה פשוט משקה את האדמה שהיא עומדת עליה. קאמי פאליה, פרסונות סקסואליות, פ' 1.

08 הזכר הוא מקרה; די היה בנקבה. רמי דה גורמון, מחקר הטבע של האהבה.

09 הקבוצה המאוימת ביותר בחברה האנושית, כמו בחברות של בעלי-חיים, היא הזכרים הלא-מזווגים. הזכר הלא-מזווג מועד להיכנס לכלא או למוסד פסיכיאטרי, או למות, יותר מאשר הזכר המזווג; יש לו פחות סיכויים לקבל קידום בעבודתו, וסיכון האשראי שלו נחשב גבוה יותר. ג'רמין גריר, חץ וגורל, פ' 2.

10 'זיאתר ה' אלוהים, לא טוב היות האדם לבדו' וגו' (בראשית ב יח). אמר רב אחא: וכי לבדו היה? והרי כתוב, 'זכר ונקבה בראם'. ולמדנו, אדם בשני פרצופים נברא; וכאן אמר, לא טוב היות האדם לבדו? אלא, שלא השתמש בנקבתו ולא היתה לו עזר כנגדו, לפי שהיתה בצדו והיו כאחד מאחור, ואז היה האדם לבדו. 'אעשה לו עזר כנגדו'. מהו כנגדו? כנגד פניו; להתחבר זה בזה פנים בפנים. מה עשה הקדוש ברוך הוא? ניסר לה ונטל את הנקבה ממנו [...] התקין לה ככלה והביא אותה להיות כנגד פניו, להאיר פנים בפנים. זוהר, ח' ג, ויקרא, פ' תזריע, מד.

11 וכך הוא היחס הטבעי בין הזכר והנקבה: זה עליון וזו נחותה, זה שולט וזו נשלטת; ואותו כלל מתקיים בהכרח בכל מין האדם. אריסטו, פוליטיקה, ס' 1, פ' 5.

12 'זתיפקחנה עיני שניהם' (בראשית ג ז). – צריך היה לומר 'עיניהם', אלא לאחר שאכלו מעץ הדעת נפקחו עיניהם לראות שהם שניים, נפרדים זה מזה. ר' שמחה בונם מפשיסחה.

13 חור מופלא! חור מאגי! חור מהמם ומשפיע! חור אצילי וקורן! מהחור הזה הכל נובע לוגית: תחילה התינוק, אחר-כך השליה, אחר-כך, שנים אחר שנים אחר שנים עד המוות – דרך חיים. הכל לוגי, ומי שחיה

01 בכל המקרים, חוץ מאשר אצל הדב והנמר, הנקבה פחות נמרצת מן הזכר; רק בשני המקרים היוצאים מן הכלל לנקבה יתרון עוז על הזכר. אצל כל בעלי-החיים האחרים הנקבה רכה מן הזכר במזגה, זדונית יותר, פשוטה פחות, אימפולסיבית יותר ודואגת יותר לגידול צאצאיה. הזכר, לעומת זאת, נמרץ מן הנקבה, פראי יותר, פשוט יותר וערמומי פחות. סימניהן של התכונות הנבדלות הללו נראים פחות או יותר בכל מקום, אך במיוחד הם נראים במקום שהאופי מפותח יותר, ויותר מכל – אצל האדם. אריסטו, תולדות בעלי-החיים.

02 בשל הנסיבות החברתיות שלנו הזכר והנקבה שייכים בעצם לשתי תרבויות, ותוחלות החיים שלהם שונות לגמרי זו מזו. קייט מילט, פוליטיקה מינית.

03 גבר של כל אשה, אשה של כל גבר. גאיוס סקריפוניוס קוריו על יוליוס קיסר; מובא בתוך: סונטוניוס, חיי שנים-עשר הקיסרים.

04 האיבר היחיד בגוף הנתפש באמת כנחות הוא הפין המנוון – הדגדגן של הנערה. [>>>><<<<]

05 ...בהבחין בפין של אח או של חבר למשחק, כולו גלוי ובולט לעין, הן מזהות אותו מיד כמקבילו העליון של האיבר הקטן והלא-בולט שלהן, ומאותו רגע ואילך הן נעשות לקורבנה של קנאת הפין. [...] התוצאות הנפשיות של קנאת הפין [...] הן רבות ומרחיקות לכת. אחרי שאשה נעשית מודעת לפצע שנפער בנרקיסיזם שלה היא מפתחת, כצלקת, תחושת נחיתות. לאחר שהיא עוברת את הניסיון הראשון להסביר את העדר הפין כעונש לעצמה ולאחר שהיא תופשת שהאפיון המיני הזה הוא אוניברסלי, היא מתחילה להרגיש כלפי עצמה אותו בוז שהזכרים מרגישים כלפי המין שהנו נחות מבחינה כל-כך חשובה.

זיגמונד פרויד. למעלה: הרצאות מבוא חדשות בפסיכואנליזה, הרצ' 31, 'ניתוח האישיות הנפשית', 1933. בהרצאה זו יצא פרויד להפריך את טענת 'הפסיכולוגיה האינדיווידואלית' מבית מדרשו של אדלר, כי מקורותיו של תסביך הנחיתות במה שנתפש בעיני הפרט כליקויים אורגניים בגופו. למטה: 'כמה תוצאות נפשיות של ההבדל האנטומי בין המינים', 1925; כונס בתוך כל הכתבים הפסיכולוגיים, כרך 19.

06 הגברים דוחים כל מה שמשותף להם ולנשים כדי שלא יצטרכו להרגיש שיתוף עם הנשים. מה שנותר, לפי הגברים, הוא פיסת בשר באורך אינצ'ים אחדים

על החור היא תחיה גם על הלוגיקה שלו. וזאת, כמו שראוי לה להיות, לוגיקה וחור בה.
סינתיה אוז'יק, 'קטלוג החור / לידה', בתוך: פנסיין קלגסברון (עורכת), **מקראת Ms הראשונה**.

01 חצה קנה במבוק ארוך;

ממחציתו התחתונה

צור אשה,

ומן העליונה – גבר;

חכך אותם זה בזה

עד שיידלקו.

עכשיו אמור לי:

האם האש אשר נולדה

זכר היא או נקבה –

הו ראמאנאטקה.

דווארה דשימאיה; מובא בתוך: א. ק. רמנוג'אן (ליקט ותרגם),
לדבר על שיון. ראמאנאטקה, 'האל של ראמא', הוא אחד
מכינויו של שיון.

02 יולדת הוולד, האם, אינה הורת אמת;

מינקת היא לזרע אב, אשר רק הוא מוליד,

והיא, כמו זרה לזר, שומרת את השתיל.

אייסכילוס, **נוטות החסד**, 658-660. הדובר הוא האל אפולו,
המגלגל בזכותו של אורסטס, שרצח את אמו. כדי לחזק את
טיעונו שרק הזכר הוא ההורה, מגייס אפולו את לידתה של
אחותו אנתה, אשר לא מרחם בקעה כי אם מראשו של אביה
זאוס. כיום מקובלת, כידוע, התפישה המנוגדת, שעל־פיה תהליך
הרבייה אצל האשה אינו מוכרח להתחיל דווקא מהפרייה בזרע,
ובתנאים מסוימים היא עשויה להרות וללדת בת (אך לעולם
לא בן) גם בלי התרומה הזכרית (וראו במדור הריון, לידה,
היולדות, ציטטה 13:273).

03 יש יותר הבדלים בתוך המינים מאשר ביניהם.

איווי קומפטון־קרנט, **אם ובן**.

04 לזכר ונקבה היכולת להתמוג לגוף אחד מפני

ששניהם ניזונים זה מזה ומפני שהנשמה אחת היא
בכל היצורים החיים, אף כי הגוף שונה אצל כל אחד
ואחד.

היפוקרטס, **חשטר**, 1, 28.

05 לנקבות יש אג'נדה משלהן.

פרופ' פסקל גאנו; בעיתון **ניו־יורק טיימס**, 27.5.1997. גאנו
השתתף במשלחת שחקרה את חיי השימפנזים ביער טאי בחוף
השנהב. כפי שדווח בכתב־העת **נייצ'ר**, מצאו החוקרים, בין
השאר, כי 54 אחוז מתינוקות שבט השימפנזים אינם צאצאיהם
של זכרי השבט. משלחת חוקרים נוספת, בראשותה של ד"ר אן

אי. פוסי, שיצאה לבחון את הממצאים המעניינים, מצאה כי
הטענה על כך שהשימפנזות הנקבות יוצאות לרעות בשדות
זרים היתה מוגזמת. אולם לנקבות השבט אומנם יש אג'נדה
משלהן וכ־50 אחוז מהתינוקות אינם צאצאיהם של הזכרים
הדומיננטיים (זכרי אלפא), אלא של שימפנזים שמעמדם
החברתי יותר נמוך אך הם ידידותיים יותר אל הנקבות.

06 מבחינה ביולוגית, אם משהו נושך אותך, סביר יותר

שזאת נקבה.

דסמונד מוריס.

07 מין. לזה יש מראה של פצע, ולזה מראה של משהו

שעורו הופשט!

ז'וזף ז'ונר, **פוקסי רשימות**, 1797.

08 שבעה חכמים ובקיאים במלאכתם

יצרו להם פות לשמח אותם.

ראשון בא קצב רב־און ואמין,

בסכין המושחז חרץ בו חריץ.

שני בא נגר, וללא מעצור

הניף פטישו ובקע בו חור.

שלישי בא חייט, מחטו עמו,

וריפד בקטיפה חמימה את פנימו.

אחריו הצייד, עם קשתו וחצו,

בזנב השועל עיטר את חוצו.

חמישי בא דייג שתוי ושמח

שכשך בו כדג ונתן בו ריח.

שישי בא מטיף, שם ידו ובירך

שיוכל להשתין כאשר יצטרך.

ושביעי, המלח, בלא שמץ היסוס,

ליקק וזיין – ניקרא את שמו קוס.

אנונימי, **בריאת הפות**; חרוזים אנגליים מן המאה ה־19.

זמן

09 אהה, פוסטומוס, פוסטומוס,

חיש מהר חולפות השנים.

הוראטיוס, **אודות**, ס' 2, 14-2.

10 אלי־מרום בלבד

רק הם למוות ישחקו ולזקנה!

בִּיתָר – יד הזמן תשלוט, תרדה בִּפְל.

יפוג עוזו הארץ, און בשר ייבול,

08 הדרך הטובה ביותר למלא את הזמן היא לבזבז אותו.

מרגריט דיראס, 'לבזבז את הזמן', תולדות.

09 הזמן הוא החומר שממנו אני עשוי. הזמן הוא נהר הנושא אותי לאורכו, אבל אני הנהר; הוא נמר הטורף אותי, אבל אני הנמר; הוא אש המכלה אותי, אבל אני האש.

חורקה לואיס בורקס, 'הכחשה חדשה של הזמן', חקירות אחרות.

10 הזמן הוא המרחק הגדול ביותר בין שני מקומות. טנסי ויליאמס, ביבר הזכוכית, תמ' 7.

11 הזמן הוא התפשטות התנועה. [>>><<<]

12 הזמן הוא מידת התנועה.

למעלה: זנון מקיטיון; למטה: מתוך אוקטוריוס אריסטוטליס, אוסף אפרות מימיהביניים, שנשאבו ממקורות קלסיים ואחרים.

13 הזמן הוא מה שמונע מכל הדברים להתרחש בבת-אחת. ג'ון א. וילר, בכתב-העת האמריקני לפיסיקה, 1978.

14 הזמן הוא שטף סוער. אך מתגלה דבר לעין, וכבר נשטף ועבר ואחר תפס את מקומו, ואף הוא ייסחף ויעבור במהרה. מרקוס אורליוס, הרהורים, ס' 4, 43.

15 הזמן חולף לו, ומעט מעט כל דברי השקר שאמרנו נעשים אמת. מרקס פרוסט, בעקבות הזמן האבוד: הנמלטת.

16 – הזמן יורנו את הכל לעת זקנה. – ורק אותך עוד לא לימד בינה. [>>><<<]

17 הזמן הוא מורה גדול. לרוע המזל, הוא הורג את תלמידיו.

למעלה: אייסקילוס, פרומתאוס הכבול, 981; חילופי דברים בין פרומתאוס לקרמס; תרגם שלמה דיקמן (וראו דברי תאלס, במדור היקום והקיום, ציטטה 01:241); למטה: הקטור ברליוז; מובא בתוך: האלמנך לספרות צרפתית וזרה.

18 הזמן כל-כך רחוק מלעמוד במבחן הביקורת, עד שהוא מתפרק עם כל נגיעה קלה ומודה שהוא אשליה. אף. ה. ברדלי, מראית ומציאות.

אמון יגווע ובמקומו יציץ חשד, ולא יציב לבב-אדם כלפי ידיד, ויחסי ערים הולכים ומשתנים, כי עם מירון הזמן הופך מתוק למר, והשנוא אתמול – אהוב יהיה מחר. סופוקלס, אדיפוס בקולונוס, 607-615; תרגם שלמה דיקמן.

01 אמר ר' יהודה בר סימון: 'יהי ערב' אין כתוב כאן (בראשית א ה), אלא 'ויהי ערב'. מכאן, שהיה סדר זמנים קודם לכן. אמר ר' אבהו: מכאן שהיה הקדוש ברוך הוא בורא עולמות ומחריבן עד שברא את אלו. [>>><<<]

02 מה שאתה מוצא מפורש בדבריהם של כמה חכמים, שקבעו שהיה זמן נמצא לפני בריאת העולם – זה מוקשה מאוד. כי זאת דעתו של אריסטו, שאותה הבהרתי לך. הוא חושב שאין להעלות על הדעת תחילה לזמן. וזה מגונה.

למעלה: בראשית ובה (תיאודור-אלבק), פ' ג, ד"ה 'אמר ר' יהודה בר' סימון'; למטה: מורה נבוכים, ח' ב, פ' ל; תרגם מיכאל שורץ. הרמב"ם מביא את שני המאמרות המצוטטים למעלה ומתפלמס עם התפישה המובעת בהם. על מאמרו של ר' אבהו אמר: "זה יותר מגונה מהראשון".

03 אנו נסחפים במורד הזמן, נאחזים באניצי קש. אבל מה התועלת בלבנה לאיש טובע? טום סטופארד, רוזנקרנץ וגילדנסטון מתים; רוזנקרנץ.

04 אנשים כמונו, שמאמינים בפיסיקה, יודעים שההבחנה בין עבר, הווה ועתיד אינה אלא אשליה המתמידה בעיקשותה.

אלברט איינשטיין, מכתב למישל בָּסו, מארס 1955; כונס בתוך מכתבי אלברט איינשטיין ומישל בָּסו 1903-1955, מכתב 215.

05 אצל איש השבט המרחב היה המסתורין הבלתי-נשלט. אצל האדם הטכנולוגי הזמן ממלא את התפקיד הזה.

מרשל מקלוהן, 'קסם המשנה הלך-רוח', הכלה המכנית.

06 בני-אדם אומרים: הזמן זורם, החיים הם נחל וכך הלאה. אינני מבחין בכך. הזמן עומד ואני עומד איתו. התוכניות שאני מתכנן חוזרות אלי ביעף. לו הייתי יורק, הייתי יורק בפני. סרן קירקגור, או / או, כרך 1, 'סלה'; תרגמה מרים איתן.

07 דאג לדקות; השעות תדאגנה לעצמן. לורד צ'סטרפילד, מכתבים לבן, מכתב מיום 6.11.1747.

- 01 הזמן מגלה את האמת.
[>>>><<<<]
- 02 טוב הזמן המגלה את הכל.
למעלה: סְנֵקָה, על הכעס, ס' 2, 22, 3; למטה: טרטוליאנוס, אפולוגטיקוס, פ' 7.
- 03 הזמן ער בעוד האדם ישן.
מאהאבהארטה, ס' 1, 243.
- 04 הפרח שאתה מחזיק נולד היום וכבר הוא זקן כמוך.
[>>>><<<<]
- 05 מאה שנים מתות ברגע, ממש כמו שרגע מת ברגע.
אנטוניו פורשה, קולות.
- 06 הרגע הזה הוא אל רב עוצמה.
[>>>><<<<]
- 07 אין דבר בעל ערך יותר מהיום הזה.
גְתָה. למעלה: טאסו, למטה: מכתמים והרהורים.
- 08 השב את האתמול – יוחזר הזמן!
שְׁיִיקְספִיר, ריצ'רד השני, מע' 3, תמ' 2.
- 09 השנים כשוורים שחורים גדולים הפוסעים בעולם, והאל הרועה מאחור דופק בם, ואני נשבר תחת מסע רגליהם.
ויליאם בַּטְלֶר וִיטס, הרוזנת קתלין, מע' 4.
- 10 זמן הווה זמן עבר שניהם אולי הווים בזמן עתיד וזמן עתיד אָצור בזמן עבר.
[>>>><<<<]
- 11 נאמר שהסוף מקדים את ההתחלה, והסוף וההתחלה היו שם תמיד לפני ההתחלה ואחרי הסוף. והכל הוא תמיד עכשיו.
ת. ס. אָלִיוֹט, Burnt Norton, ארבעה קווארטטים; למעלה: הפתיחה, למטה: 5; תרגמה אסתר כספי.
- 12 זמן נושא הכל, גם זיכרון.
נְרִגִילִיוֹס, אֶקְלוֹגוֹת, ס' 9, 51.
- 13 זמן, צועני זקן, אולי תחנה בצד, את עגלתך תקן, חכה עוד יום אחד.
רֶלֶף הוֹג'סוֹן, 'זמן, צועני זקן', 1911.
- 14 ימי אדם שלושה הם במספר: תמול חלף כבר עבר זמנו והיום הוא כמו חולף ואינו ומחר נעלם ואין מי יבינו.
עמנואל הרומי, מחברות עמנואל, מח' יט.
- 15 יעודי הוא להרוג את הזמן, ויעוד הזמן להרוג אותי. כמה נוח להיות בין רוצחים.
אָמִיל סִיֹּרָאן, ריסוק איברים.
- 16 כאשר עונג שציפינו לו הגיע והוא מאכזב אותנו, הסיבה לאכזבה היא שציפינו לעתיד, ומרגע שהוא כאן הוא הווה. העתיד צריך להיות נוכח בלי שיחדל להיות עתיד – אבסורד שרק הנצח מרפא.
סימון וייל, הכובד והחסד, 'הסתלקות מהזמן'; תרגם עוזי בהר.
- 17 כאשר נשאל פיתגורס מהו הזמן השיב: נשמת העולם. מובא אצל פלוטרכוס, שאלות אפלטוניות, בתוך כתבי מוסר.
- 18 כל שעה יש לה שכל שלה.
ש"י עגנון, בחנותו של מר לובלין.
- 19 לא תחיש את השעה אם תזיז את מחוגי השעון.
ויקטור הוגו, 'מחשבות', אחרית דבר לחיי.
- 20 לפני לא היה ואחרי לא יהיה – זמן. עמי נולד, עמי ייעלם מכאן.
דניאל פון צ'פֶקוֹ, שישים טורי חוכמה.
- 21 מהו אפוא הזמן? אם אין אני נשאל, אני יודע; אם אני רוצה להסביר לשואל, אינני יודע. אף-על-פי-כן אני מכריז בביטחון כי אני יודע, שאם שום דבר אינו עובר, כי אז אין בנמצא זמן עבר, ואם שום דבר אינו בא, אין בנמצא זמן עתיד, ואם שום דבר אינו מתקיים, אין זמן הווה. באיזה מובן קיימים שני זמנים אלה, העבר והעתיד, כאשר העבר כבר איננו והעתיד עדיין איננו? וההווה, אילו היה תמיד הווה, לא היה נעשה עבר ולא היה זמן אלא נצח. אם ההווה צריך להפוך לעבר כדי שייחשב זמן, כיצד אנו יכולים לומר שהוא מתקיים, כאשר הסיבה לקיומו [כזמן] היא שיחדל להתקיים, כלומר, שאי-אפשר לייחס לו קיום אם אין הוא נוטה אל עבר האין?
אוגוסטינוס הקדוש, וידויים, ס' 11, 17; תרגם אביעד קליינברג.
- 22 – מה קדם למה, היום או הלילה?
– הלילה, ביום אחד.
תאלס; מובא אצל דיוֹגֶנֶס לָאֶרְטִיוֹס, חיי הפילוסופים, ס' 1, 1, 36.

09 הדוגמות של העבר השליו אינן הולמות את ההווה הסוער.
איברהם לינקולן, בנאום השנתי בקונגרס, 1.12.1862; כונס בתוך **כתבי איברהם לינקולן**, כרך 5.

10 ההווה אינו כולל אלא את העבר, ומה שמצוי בתוצאה כבר היה מצוי בסיבה.
אנרי פרגסון, **ההתפתחות היוצרת**, פ' 1.

11 ההווה מאפשר לנו להבין את העבר, לא להיפך.
א. ג'יי. פ. טיילור, **עושי הצרות: התנגדות מול מדיניות חוץ 1792-1939**, פ' 1, 'המסורת הרדיקלית: פוקס, פיין וקונצט'.

12 היום הוא תלמיד האתמול.
[>>>><<<<]

13 היום אחד שווה שני מקרים.
בנג'מין פרנקלין, **אלמנך ריצ'רד המסכן**.

14 היום הוא היום הראשון של שארית חייו.
אנונימי; סיסמת מודעות עצמית משנות השישים, המיוחסת לעתים לצ'רלס דידריץ', מייסד כת 'סינאנון' (1958), אשר הכריזה על עצמה יותר מאוחר כעל כנסייה דתית.

15 המלה 'עכשיו' היא כמו פצצה המוטלת פנימה מבעד לחלון – והיא מתקתקת.
ארתור מילר, **אחרי הנבילה**.

16 העתיד הוא הדבר הגרוע ביותר בהווה.
גוסטב פלוֹפֶר; בתוך האוסף: **רעיונות גוסטב פלוֹפֶר**.

17 התקופה הסתומה ביותר היא היום.
רוֹפֶרט לואיס סטיבנסון, **עיוני מוסר**.

18 להווה חסר המשמעות יש יתרון על העבר חסר המשמעות – יתרון המציאות.
שופנהאואר, 'על הדוקטרינה של הבל הקיום', **זוטות ושירים** (מבחר בעברית: **הגיונות**).

19 נדיבות אמיתית כלפי העתיד טמונה בלתת את הכל להווה.
אֶלְפֶר קאמי, **האדם המורד**, ח' 5, 'מעבר לניהיליזם'.

20 תן לי תובנה של היום וקח לך את עולמות העבר והעתיד.
ג'ורג' וולדו אֶמֶרסון, 'המלומד האמריקני', נאום ב־31.8.1837 לפני חברי אגודת 'פיי ג'יתא קאפא' באוניברסיטת קרווארד; כונס בקובץ **הטבע; נאומים והרצאות**.

01 מי יודע מה מנמנם בירכתי הזמן.
פרידריך שילר, **דון קרלוס**, מע' 1, תמ' 1.

02 מי שאין לו מה לעשות בזמנו אינו מודע לזמן שהוא גוזל מאחרים.
ג'יין אוסטן, **תבונה ורגישות**, כרך 2, פ' 9.

03 תפוס כוכב אשר נשר,
דודאים עם ילד קח;
אמור, אֵיִה הן שנות עבר,
או מי פרסת שטן פילח.
ג'ון דאן, 'שיר', **שירים וסונטות**.

04 מן הזמן ומבני־האדם אפשר לצפות ולחשוש לכל דבר.
המרקיז דה וולֶבֶנארג, **הרהורים ואמרים**.

05 אם אנו חוששים מן העתיד, זה מפני שאיננו משתמשים בהווה.
סֶנְקָה, **מכתבים אל לוקיליוס**, 51, 9.

06 אנחנו פועלים תמיד על-פי מה שסיים זה עתה לקרות. זה קרה לפחות לפני 1/30 שנייה. אנחנו חושבים שאנחנו שרויים בהווה, אבל אנחנו לא. ההווה שאנחנו מכירים אינו אלא סרט של העבר.
תום וולף, *The Electric Kool-Aid Acid Test*, פ' 11. הספר מתאר את תרבות ההיפים של שנות השישים ומספר על הסופר קֶן קִיִּזי (מחבר **קו הקוקייה**) ועל מסע האֶל־אֶס־די שלו ושל חבורת ה־Merry Pranksters באוטובוס הפסיכדלי מחוץ אל חוף בארצות־הברית.

07 דבר פה לא יבוא, דבר גם לא עבר
יש רק עכשיו נצחי אשר תמיד נשאר.
איברהם קאולי, **דוידאוס**, ס' 1, 360; והוא מוסיף הערה, כי תומס אֶקווינס כינה את הנצח 'עכשיו עומד'.

08 די ברור, שכל מה שנוכח מיידית בשביל אדם הוא מה שמצוי בראשו ברגע ההווה. כל חייו הם בהווה. אבל אם הוא שואל מהו התוכן של רגע ההווה, שאלתו באה תמיד מאוחר מדי.
צ'רלס פירס, **כתבים**, כרך 1.

זמן – הווה

זמן – ונצח

09 הנצח הוא מחשבה נוראה. זאת אומרת, מתי זה ייגמר?

טום סטופארד, רוזנקרנץ וגילדנסטרן מתים; רוזנקרנץ.

10 ואין הווה ואין היה. הרגע הנצחי, רק הוא קיים. צ'סלב מילוש, מתוך 'נהרות', המנון על אודות הפנינה; תרגם דוד וינפלד, בתוך: על גדת הנהר.

11 ובכל זאת אנו חשים וחווים בניסיוננו שהננו נצחיים. שפינוזה, אתיקה, ח' 5, משפט 23, עיון; תרגם ירמיהו יובל.

12 להרוג את הזמן זו אולי תמצית הקומדיה, כשם שתמצית הטרגדיה היא להרוג את הנצח. מיגל דה אונמונו, הקדוש מנואל הטוב, פרולוג.

13 מה שנראה אבסורדי בגבולות הזמן, עשוי להיות נהיר בטווח הנצח. אברהם יהושע קשל, תשוקה לאמת, פ' 11, 'הקזקאי ואיוב'.

14 נצח – איזה בזבוז זמן. נטלי קליפורד בארני, 'האלים', הגיגים של אֶמֶזוֹנָה.

זמן – עבר ועתיד

15 אחרי שהחשכה הגדולה הונסה, יוכלו נכדינו לצעוד בחזרה אל הזוהר הטהור של העבר.

פרנץ'סקו פטררקה צופה את הרנסאנס. מובא בתוך: דניס קיי (עורך), תקופת הרנסאנס, פ' 4.

16 אינני מנסה לתאר את העתיד; אני מנסה למנוע אותו. סופר הבדיון המדעי ריי בֶּרְדֶּקְרִי, מצוטט בידי עמיתו, ארתור סי. קלארק, בעיתון אינדיפֶנְדֶנט, 16.7.1992.

17 אל תתהלל ביום מחר, כי לא תדע מה ילד יום. משלי כז א.

18 אנשים מגזימים לעתים קרובות בהערכתם את מה שיקרה בשנתיים הבאות וממעטים בהערכתם את מה שיקרה בעשר השנים הבאות. ביל גייטס, הדרך לפני, אחרית דבר.

19 אפשר לנבא דברים רק אחרי שהם קרו. אָז'ן יונסקו, קרנפים, מע' 3.

01 אי־אפשר להרוג את הזמן בלי לפצוע את הנצח. קנרי דייוויד ת'ורו, וולדן, פ' 1, 'צמצום'.

02 אתה יוצר הזמן; שעון חושך בלי חדול יפעם. השקט אותם – הוא נעצר וגם הזמן נעלם. אנגלוס סילזיוס, הנווד המלאכי.

03 בזמן אין שום הווה, בנצח שום עתיד, בנצח שום עבר. צוחקים, בוכים, נולדים, מתים, זה ידוע, מי יפתור לי את חידת הכיצד והמדוע? אלפרד טניסון, מתוך 'הכיצד והמדוע', 1830.

04 דבר לא מכאיב לי בשערי הנצח, לא הזמן, לא רגשות, בדברים אין קלות, במועקה אין כובד. ואין את מי לשאול: איפה האיפה שלי? איפה עיר המתים, ואיפה אני? הרי אין שום אין כאן בלא־כאן, בלא־זמן, ואין קיום.

מחמוד דרוויש, ציור קיר; תרגם מוחמד חמזה ע'נאים.

05 הדברים הנראים לשעה הם, אבל הבלתי־נראים – לעולמים.

אל הקוריעתיים, איגרת ב, ד 18; תרגום החברה לכתבי הקודש.

06 הזמן הוא בבואה של הנצח, אבל הוא גם תחליף שלו.

סימון וייל, הכובד והחסד, 'הסתלקות מהזמן'; תרגם עוזי בהר.

07 המוות אינו אחד ממאורעות החיים. את המוות איננו חווים. אם נבין את הנצח לא כמשך־זמן אינסופי, אלא כאי־זמניות, הרי מי שחי בהווה חי בנצח. לודוויג ויטגנשטיין, מאמר לוגי־פילוסופי, 6.4311; תרגם עדי צמח.

08 הנצח מאוהב בצאצאי הזמן. ויליאם בלייק, נישואי העדן והשאול, 'משלי השאול'; תרגם גיורא לשם.

- 01 את החשש שלי מפני העתיד אפשר לסכם במלה אחת: משעמם. וזה הפחד היחיד שלי, שהכל כבר קרה, ששום דבר מסעיר או חדש או מעניין אינו עתיד לקרות עוד לעולם [...] שהעתיד יהיה רק פרוור משמים ענק של הנשמה.
- ג'יי. ג'י. באלארד, ראיון, 30.10.1982; פורסם בכתב־העת *Re/Search*, 9-8, 1984.
- 02 בודדים חזו במאה ה־19, שאחריה תבוא המאה ה־20. סטניסלב לץ, מחשבות לא מסורקות.
- 03 הדברים נעשים מהירים יותר ויותר ומוזרים יותר ויותר, וזה כמעט מנחם לחשוב, שיגיע איזה רגע גבישי, וסדר חדש יצוץ, ופתאום הכל יהיה אחר. ויליאם גיבסון, ראיון, בתוך: סיימון דונייר (עורך), *עץ מהירה 3*.
- 04 העבר אינו מדויק. המאריך ימים יודע עד כמה סביב כל שראה במו עיניו צמחו דברי רכילות, אגדות ושמועות, שמגדילים או מקטינים את שאירע. רוצה היה לקרוא, 'הדברים לא כך היו כלל וכלל', אבל הוא לא יקרא, מפני שהיו רואים רק את השפתיים הנעות, בלי לשמוע את הקול. צ'סלב מילוש, 'העבר', *כלבלב בצדי דרכים*; תרגם דוד וינפלד.
- 05 העבר איננו מת לעולם; הוא אפילו לא עבר. ויליאם פוקנר, *רקוויאם לנזירה*.
- 06 העבר הוא ארץ זרה. הם עושים שם דברים אחרת. ל. פ. הארטלי, *המתווך*, פרולוג.
- 07 העבר הוא המותרות של בעלי הרכוש. ז'אן פול סארטר, *הבחילה*.
- 08 העבר הוא לא מה שהיה. ג. ק. צ'סטרטון. מאחר שהוא נודע בשנינותו שמו בפיו את ההברקה שלמעלה (ראו למשל באתר האינטרנט של 'חברת צ'סטרטון האמריקנית'). אולם הניסוח שלו (בתוך *היסטוריה קצרה של אנגליה*, פ' 3, 'עידן האגדות'), קצת יותר מורכב: "אל לנו לשכוח את האמת, שרק לעתים רחוקות זוכרים אותה כשמעריכים את העבר, והיא הפרדוקס, שהעבר נוכח תמיד בהווה. אבל הוא איננו מה שהיה, אלא מה שנדמה שהיה, שכן העבר כולו הוא חלק מאמונה. מה האמינו הם על אודות אבותיהם?"
- 09 העבר הוא מין מסך, שעליו אנו מקרינים את חזון העתיד שלנו; ואכן זו תמונה נעה, השואבת הרבה מצורתה ומצבעה מן הפחדים והשאיפות שלנו. קארל ג'קר, *ריחוק וכתובת היסטוריה – מסות ומכתבים*.
- 10 העבר כמו לוויה חלק, העתיד בא כאורח לא קרוא. אַדמוֹנד ויליאם גוס, 'יום מאי', 1873.
- 11 העבר צומח סביבי לאָטו, כמו שליה לקראת המוות. ג'ון פֶּרְגֶּר, *ופנינו, לבי, קצרים כתצלומים*, ח' 2.
- 12 העתיד אינו יותר בלתי־בטוח מההווה. וולט ויטמן, 'שיר הגרזן הרחב', 4, *עלי עשב*.
- 13 העתיד? בדומה לספרים שלא נכתבו ולילדים שלא נולדו – לא מדברים על כך. דיטריך פישר־דיסקאן; בעיתון *דיילי טלגרף*, 14.10.1988.
- 14 העתיד הוא תנאי להווה לא פחות מהעבר. מה שיהיה ושחייב להיות הוא הבסיס למה שיש. פרידריך ניטשה, פֶּרְגֶּמֶנט מעזבוננו, נובמבר 1882 – פברואר 1883; שורה שנועדה להיכלל בספר *כה אמר זרתוסטרא*. כונסה בתוך *כתבים*, כרך 10.
- 15 העתיד נכנס לתוכנו כדי לעבור תמורה בקרבנו זמן רב לפני שהוא מתרחש. רילקה, *מכתבים למשורר צעיר*.
- 16 העתיד עשוי מאותו חומר כמו ההווה. סימון וייל, 'כמה מחשבות על אהבת אלוהים', בתוך *על מדע, הכרח ואהבת אלוהים* (עורך ריצ'רד ריס).
- 17 'השולט בעבר', אמרה סיסמת המפלגה, 'שולט בעתיד. השולט בהווה שולט בעבר'. ג'ורג' אורוול, 1984, ח' 1, פ' 3.
- 18 לא מוכרים כרטיסים לעבר. אלכסנדר סולז'ניצין, *המעגל הראשון*, פ' 37.
- 19 לעולם אינך יכול לתכנן את העתיד על־פי העבר. אַדמוֹנד פֶּרְק, מכתב לציר האספה הלאומית הצרפתית, 1791.
- 20 לעתיד אין תרופה לעבר. אנונימי.
- 21 מחר הוא התלמיד של היום. פּוֹבֵּלִיוֹס סִירוֹס, *פתגמים*.
- 22 שקע בעבר ותאבד עין. שכח את העבר ותאבד את שתי העיניים. אַמֶּרָה רוֹסִית. בתוך: אלכסנדר סולז'ניצין, *ארכיפלג גולאג*.

זמן עכשיו

ג'ורג' אורוול, 'ספרות וטוטליטריות', הרצאת רדיו ברשת בי-בי-סי, יוני 1941; כונסה בתוך: **מסות, דברי עיתונות ומכתבים**, כרך 2.

06 **אנו נהיה מוכנים יותר טוב לעתיד אם נראה מה נורא, נידון לאבדון, הוא ההווה.**
אֵייריס מְרדוֹק, **הספר והאחוזה**, ח' 2.

07 **אני אסירו של הווה צעקני ובל ייאמן, שכל צורות החברה האנושית הגיעו בו לקיצוניות התפתחות המחזורית ואין לדמיין אילו פנים חדשות ילבשו.**
איטלו קלווין, **הערים הסמויות מעין**.

08 **אני נבעת נוכח האדם המודרני. איזה חוסר רגש, איזו צרות השקפה, איזה העדר של תשוקה וידיעה, איזו תשישות של המחשבה.**
אלכסנדר קרצ'ן, **מן החורף האחר**, 'אפילוג 1849'.

09 **בימינו כל מלצרית מצפה לפחות פעם בשבוע לחוויות שהיו מזינות גיבורה של ג'יין אוסטן לאורך רומן שלם.**
בֶּרטרַנד ראסל, **כיבוש האושר**, ח' 1, פ' 4, 'שעמום והתלהבות'.

10 **בימינו מה שלא שווה להגיד אותו, שרים אותו.**
פִּיֶרְדְּה בּוֹמְרַשֶׁה, **נישואי פיגארו**, מע' 1, תמ' 2.

11 **בלי הרף, ספרים חדשים, תוכניות חדשות, סרטים חדשים, עניינים חדשים – אבל המשמעות תמיד אותה משמעות.**
רולאן בארת, **הנאת הטקסט**.

12 **במאה ה-19 הבעיה היתה שאלוהים מת. במאה ה-20 הבעיה היא שהאדם מת.**
אָרִיךְ פֶּרוֹם, **החברה השפויה**, פ' 9, סיכום – מסקנות.

13 **בני זמננו חיים מן היד השנייה אל הפה.**
קארל קראוס; מתוך האנתולוגיה **באופן מילולי** (עורך היינריך פִּיֶשֶׁר).

14 **בסך הכל לא הייתי מחמיץ את המאה הזאת בעד שום הון שבעולם.**
ג'ור וידאל; בשבועון **אובזרוור**, 31.12.1989.

15 **בשום תקופה קודמת לא עמדה האנושות מול חצי מאה אשר איחדה באופן כל-כך פֶּרְדּוֹקְסִילִי אלימות וקדמה. המלחמות הגדולות והקטנות שלה והשרשרת הארוכה של התנקשויות ורציחות היו משולבות בדרך מוזרה בשחרורם של יותר חברות ויחידים מאשר אי-פעם בהיסטוריה ובהבאתם של**

01 **אלה שנות החמישים, אתה יודע, שנות החמישים המתחפשות והמגעילות.**

חנה ארנדט לסופר והמשורר פֶּרְדּוֹרִיק פֶּרוֹקוּשֶׁ; מובא בתוך: פֶּרְדּוֹרִיק פֶּרוֹקוּשֶׁ, **קולות: ממואָר**, 'המפלצת'.

02 **אם אתה שואל מישהו מהדור הזה שתי שאלות פשוטות: 'איך אתה רוצה שהעולם יהיה בעוד חמישים שנה?' ו'איך אתה רוצה שחייך יהיו בעוד חמש שנים?' התשובות באות בדרך כלל בליווי ההקדמות: 'אם עוד יהיה עולם' ו'אם עוד אהיה בחיים'. [...]** לשאלה הנשאלת לעתים קרובות, מי הם בני הדור החדש הזה? יש פיתוי להשיב, אלה ששומעים את התקתוק. ולשאלה האחרת, מי הם אלה שמתכחשים להן [להקדמות] באופן מוחלט? התשובה תהיה, אלה שאינם מכירים, או שמסרבים להכיר, את הדברים כמו שהם.
חנה ארנדט, 'על האלימות', **משברי הרפובליקה**.

03 **אנו האנשים החלולים**
אנו האנשים המפוחלצים
יחדיו נשענים
ראשים ממולאים בקש. אבוי!
קולותינו המיובשים, כשאנו
יחדיו מתלחשים
חרישים וחסרי פשר
כרוח בעשב יבש
או כרגלי חולדות על זכוכית שבורה
במרתפנו היבש
[...]

זאת היא הדרך בה תם העולם
זאת היא הדרך בה תם העולם
זאת היא הדרך בה תם העולם
לא במפץ אלא ביבבה.
ת. ס. אֶלְיוֹט, מתוך **האנשים החלולים**.

04 **אנו חיים בתקופה כל-כך רדופת שדים, עד שבקרוב נוכל לעשות את הטוב והצודק רק בחשאי העמוקה ביותר, כאילו היה זה פשע.**
פראנץ קפקא; בתוך: גוסטב יאנוֹשֶׁ, **שיחות עם קפקא**.

05 **אנו חיים בתקופה שהיחיד האוטונומי חדל להתקיים בה, או מוטב לומר, שהיחיד מתפכח בה מן האשליה שהוא אוטונומי.**

יכול לקנותם. מערכות של נשק גרעיני ופרסומות למשקאות קלים מתקיימות יחד בממלכה מוארת מדי של פרסום ופסוודו-אירועים. על חיינו חולשים שני המוטיבים החוזרים הגדולים של המאה – סקס ופרנויה.

ג'יי. ג'. באלארד, במבוא למהדורה הצרפתית של ספרו התנגשות.

08 החיים נהפכו לסדרה אל-זמנית של מכות הלם, המובדלות בחללים ריקים, משותקים.

תיאודור אדורנו, מינימה מורליה: הרהורים מחיים פגומים.

09 התשוקה האמיתית של המאה העשרים היא העבדות.

אלבר קאמי, האדם המורד, ח' 3, 'הטרורזם של המדינה והטרור הרציונלי'.

10 מעולם לא היה זלזול שכזה בדברים רוחניים. מעולם לא היתה השנאה לכל דבר גדול כה גלויה – בוז ליופי, תיעוב הספרות. תמיד ניסיתי לחיות במגדל שן, אך גלים גואים של צואה הולמים בכתליו, מאיימים לערער אותו.

[>>><<<]

11 מדי פעם אני פותח עיתון. הדברים מתרחשים בקצב מסחרר. אין אנו רוקדים על פי הרגע, אלא על מכסה העץ של מחראה, ונדמה לי שהוא די רקוב. עד מהרה החברה תידרדר פנימה ותטבע בתשע-עשרה מאות של צואה. המון צעקות תבקענה מכל עבר.

גוסטב פלובר. למעלה: מכתב לז'ורז' סנד, 13.11.1872; למטה: מכתב לידידו לואי בוייה, 14.11.1850. תרגם מאיר ויזלטיר.

12 היאפים אינם עריקים מן ההתקוממות; הם גזע חדש, בטוח בעצמו, חף מאשמה, מזופה, הנע בקלילות בעולם הביצוע, אדיש לכל מטרה מלבד שינוי ופרסומת.

ז'אן בודריאר, 'קץ העוצמה האמריקנית?', אמריקה.

13 זמננו, כמו כל הזמנים, הוא זמן טוב מאוד, אם אנו רק יודעים מה לעשות בו.

רלף וולדו אקמרטון, 'המלומד האמריקני', נאום ב-31.8.1837 לפני חברי אגודת 'פיי בִּיתא קאפא' באוניברסיטת הרווארד; כונס בקובץ הטבע; נאומים והרצאות.

14 יש לנו כיום תרבות המבוססת על ההנחה, שבני-אדם לא יודעים שום דבר, כך שאפשר להגיד להם כל דבר.

סטפן ויז'ניצ'י, במגזין אוֹבְּזוֹרֶר ריווי, 24.6.1990.

מיליוני אזרחים מדרגה שנייה – נשים, פועלים ובני עמים משועבדים – למדרגה שבה שוב אין עליהם איסור להגיע להישגים מן המעלה הראשונה, גם אם האפשרויות להגיע אליהם עדיין מוגבלות.

נרה בריטיין, תשוקת המרד, פ' 12.

01 דורנו [...] מעדיף את הסימן על הדבר המסומן, את ההעתק על המקור, את המדומה על הממשי, את המראית על המהות [...] שכן בימינו אלה רק האשליה קדושה, והאמת – חילוּלה.

לודוויג פוֹיֶרְבַּךְ, מהות הנצרות, הקדמה למהדורת 1843. והדברים נשמעים כמעט פוסטמודרניים.

02 האמריקני היודע מה טוב בשביל הקריירה שלו מחפש זהות מוסדית ולא זהות אישית. הוא נעשה האיש מאן-בי-סי או האיש מאי-בי-אם. המטבע המוסדי מספק לו פנסיה, משמעות והוכחות לקיומו. אדם ללא שם של חברה הוא אדם ללא ארץ.

לואיס לפהם, מחון ומעמד באמריקה, פ' 9.

03 האקלקטיות היא נקודת המוצא של התרבות הכללית בזמננו: אדם מאזין לרגאי, צופה במערבון, אוכל ארוחת צהריים במקדונלד'ס וארוחת ערב במסעדה אתנית, שם בושם פאריסאי בטוקיו ולובש בגדי רטרו בהונג-קונג. ידע הוא עניין של משחקי טלוויזיה. קל למצוא קהל ליצירות אקלקטיות.

ז'אן פרנסואה ליוטאר, 'תשובה לשאלה מהו הפוסטמודרני?', אֶלְבַּאבִּיתָה, 32, 1981; כונס בתוך הפוסטמודרני מוסבר לילדים: תכתובת 1982-1985.

04 הגדולה במחלות ימינו איננה הצרעת או השחפת, אלא ההרגשה שאנחנו לא רצויים.

האם תרזה; בשבועון אוֹבְּזוֹרֶר, 3.10.1971.

05 הדורות הבאים יזכרו יום אחד את התקופה המוזרה, את הזמן המוזר, כאשר הגינות בסיסית פשוטה נקראה אומץ לב.

יֶבְגֵּנִי יֶבְטוֹשֶׁנְקוֹ; בשבועון סְטֶרְדִי ריווי, 8.11.1969.

06 ההווה מסריח מבינוניות ומהפצצה האטומית. [...] אינני רוצה להיות שייך לזמני, או בעצם, לשום זמן.

רְנֶה מְגֵרִיט; מובא בתוך: סוזי גְּבֵלִיק, מְגֵרִיט, פ' 5.

07 החיבור בין התבונה ובין הסיוט, אשר שלט במאה ה-20, הוליד עולם של ריבוי משמעויות. על פני הנוף של התקשורת נעים רוחות הרפאים של טכנולוגיות מרושעות ושל חלומות שרק הכסף

- 01 יש משהו משובש מיסודו בתרבות שְכונת רעש ועדריות.
ג'ורג' סטיינר; בעיתון **דיילי טלגרף**, 23.5.1989.
- 02 כל אחד חייב שיהיו לו כל הזמן פרויקטים. [...] כל החיים נראים כמו מילוי משרה, ומראית זו מסתירה את מה שעדיין אינו מוקדש במישרין לרווח כספי. תיאודור אדורנו, **מינימה מורליה: הרהורים מחיים פגומים**.
- 03 פתות מטורפות צומחות באותו קצב כמו ארגונים גדולים. זה הקצב של ההרס המוחלט. תיאודור אדורנו, **מינימה מורליה: הרהורים מחיים פגומים**.
- 04 לפעמים אני חושב מה יאמרו עלינו ההיסטוריונים של העתיד. משפט אחד יספיק לאדם המודרני: הוא זנה וקרא את העיתונים.
אלפר קאמי, **הנפילה**. היום היה אומר מן הסתם: זנה ובהה בטלוויזיה.
- 05 מדוע לטרוח בעניין האמת כאשר טענה אינה צריכה להיות אמיתית כדי להיות אפקטיבית? מדוע להיות ישר כאשר ההצלחה, ולא היושר או המידה הטובה, זוכה לכבוד מבני-האדם? [...] אנו נכנסים לעידן של חופש המשגה.
ג'ורג' סורוס, **משבר הקפיטליזם הגלובלי: החברה הפתוחה בסכנה**. במשפט האחרון רומז סורוס לתכונת 'הקנע המְשָׁגָה' (infallibility), כלומר, אי-היכולת לטעות, המיוחסת לאפיפיור, וכוונתו לומר, שאם בעבר ראתה התרבות חשיבות בשאלות של אמת ושקר, כיום השאלות הללו שוב אינן רלוונטיות.
- 06 נא לרחוץ את הידיים לפני שאתם עוזבים את המאה ה־20.
סיסמה משנות השישים. האמן הבריטי ג'יימי רייד השתמש בה ככותרת לתערוכת המולטימדיה הניידת שלו בשנות השבעים.
- 07 נקע גלגל הזמן, חרג מעל כנו; אבוי לי כי עלי לשוב ולהתקינו.
שייקספיר, **המלט**, מע' 1, תמ' 5; תרגם אברהם שלונסקי.
- 08 פעם חיינו בעולם הדמיוני של המראָה, של האני החצוי ושל הבמה, של האחרות והניכור. היום אנו חיים בעולם הדמיוני של הצג, של הממשק, של השכפול החוזר ושל הרשתות. כל המכונות שלנו הן צגים. גם אנחנו נהפכנו לצגים, ופעילות הגומלין של בני-אדם נהפכה לפעילות גומלין של צגים.
ז'אן בודריאר, **זירוקס והאינסופי**.
- 09 פרומֶתאוס שולח ידו אל הכוכבים וחיוך חלול על פרצופו.
ארתור קסטלר, על נחיתת האדם על הירח; בעיתון **ניו יורק טיימס**, 21.7.1969.
- 10 קצב ההתפתחות של התודעה באמצעות המדע והטכנולוגיה היה מהיר מדי והותיר את הלא-מודע, אשר לא יכול היה לשמור על הקצב, הרחק מאחור. כתוצאה מכך הוא נדחק לעמדת התגוננות, המתבטאת ברצון אוניברסלי להרס.
קארל גוסטב יונג, 'עיון בתהליך האינדיווידואציה', 1934; כונס בתוך **כתבים**, כרך 9, ח' 1: **הארכיטיפים והלא־מודע הקולקטיבי**.
- 11 קשה לי להסתגל לזמנים המשתנים. אני עוד זוכר, שהאוויר היה נקי והסקס היה מלוכלך.
ג'ורג' ג'רנס.
- 12 רוב הספרים של היום נדמה שנכתבו בן-לילה על-פי ספרים שנקראו במשך היום.
שאמפּור, **מכתמים והגיגים**, 426.
- 13 שום מטרה לא נותרה עוד, מלבד העתיקה מכולן, זו שקבעה מתחילת ההיסטוריה שלנו את עצם קיומה של הפוליטיקה – המטרה של החופש לעומת העריצות.
חנה ארנדט, **על המהפכה**, מבוא.
- 14 תקופתנו אינה מוכנה להסתפק באמונה ובנס של הפיכת מים לייין; היא ממשיכה הלאה והופכת יין למים.
סרן קירקגור, **חיל ורעדה**.
- 15 אנו אומרים שהעבדות נעלמה מהציוויליזציה האירופית. אבל זה לא נכון; העבדות קיימת, אך היא מיושמת על נשים בלבד ושמה הוא זנות.
ויקטור הוגו, **עלובי החיים**, ח' 1, ס' 5, פ' 11.
- 16 אפילו הפמיניסטיות מאשימות את הזונות בכך שהן מוכרות את גופן. אבל זונות לא מוכרות את גופן, הן משכירות אותו. עקרות בית מוכרות את גופן כשהן מתחתנות.
פלורנס קנדי, **Color Me Flo**, פ' 1.

- עשתה לו, לִיצור, כמשפט הנשים, דודיו שקקו עָלֵי בשרה.
- עלילות גלגלֶשׁ; הקדֶּשֶׁה שְׁמִסֹּת שוכבת עם הפרא אָנפִּידוֹ ומתרבתת אותו; תרגמו ש. שפרה ויעקב קליין, בתוך: **בימים הרחוקים ההם – אנתולוגיה משירת המזרח הקדום**.
- 08 יש שמונים אלף פרוצות בלונדון לבדה, ומהן אם לא קורבן דמים על מזבח המונוגמיה? שוֹפְנֵהאֶזְרָר, 'על נשים', **זוטות ושירים** (מבחר בעברית: הגיונות).
- 09 לאיש המוסר הזנות איננה בכך שהאשה מוכרת את גופה, אלא בכך שהיא מוכרת אותו מחוץ לנישואים. אָמָה גוֹלְדֶּמָן, 'הסחר בנשים', **אנרכיזם ומסות אחרות**.
- 10 עברתי על פני בית זונות כמו על פני בית האהובה. פראנץ קפקא, **יומנים**, רישום מלפני 17.5.1910.
- 11 שופך את ממונו לבטן של זונה... ארכילוכוס; תרגם אהרן שבתאי.

זקנה, הזדקנות

- 12 אדם זקן – מה יש לו בחייו?
הוא קם בבוקר, ובוקר בו לא קם.
[...]
אדם זקן – מה יש לו בערבו?
לא מלך
ויפול
לא על חרבו.
דוד אבידן, מתוך 'ערב פתאומי', **שירי לחץ**.
- 13 אדם יושב ומצפה אימתי תכבה נרו.
שבת מו; ובגמרא אין מדובר על המתנה למוות.
- 14 אה, להיות שוב בן שבעים!
מיוחס לז'ורז' קלֶמְנֶסוֹ, ביום הולדתו השמונים (1912), כאשר הלך בשאנז אֶלִיזֶה עם ידיד ונערה יפה חלפה על פניהם, ויש אומרים כי קדם לו הסופר פֶּרנָאֶר לֶה בֹּבִיֶּה דֶה פֹּוֹנְטֶנֶל, אשר מת בשנת 1757, בגיל מאה. אותו משפט בדיוק מיוחס גם לשופט אוליבֶּר נֶנְדֶּל הוֹלְמֶס הבן. על־פי הסיפור יצא הוֹלְמֶס יום אחד מבניין בית־המשפט העליון של ארצות־הברית בחברת עמיתו, השופט לואיס בֶּרְנַנְדִּיִּס, והשניים טיילו להם יחד.

- 01 ארץ ללא בתי זונות היא כמו בית ללא חדרי שירותים.
מרלן דיטריך, 'בית זונות', **האלף־בית של מרלן דיטריך**.
- 02 בתי כלא נבנים מאבני החוק; בתי זונות נבנים מאבני הדת.
ויליאם בלייק, **נישואי העזר והשאול**, 'משלי השאול'.
- 03 דכאו את הזנות, והתאוות משולחות הרסן תמוטטנה את החברה.
מיוחס לאוגוסטינוס הקדוש, בתוך: ויליאם וו. סנגר, **תולדות הזנות**.
- 04 הזנות איננה רק תעשייה של שירותים, הגורפת את עודפי הדרישה הגברית, שעולה תמיד על ההספקה הנשית. הזנות היא עדות למאבק הכוח האֶ־מוסרי של המין, אשר הדת לא הצליחה מעולם להפסיקו. זונות, נותני שירותי פורנוגרפיה והבוסים שלהם הם שודדים ביער של הלילה הקדמון.
קאמי פאליה, 'אֶלִיזֶבֶת' טיילור: המלכה הפגאנית של הוליווד', בירחון פֶּוֹטֶהאֶזְרָר, מארס 1992; כונס בתוך **סקס, אמונות והתרבות האמריקאית**.
- 05 הזנות, כאשר אין היא מונעת מצורך כלכלי, יכולה להיות מוגדרת כסוג של התמכרות פסיכולוגית המושתתת על שנאה עצמית, אשר מבטאת את עצמה באמצעות חזרה על אקט המכירה המגדיר את הזונה.
קייט מילט, **פוליטיקה מינית**, פ' 1.
- 06 הנשים שלוקחות גברים לא בגלל אהבה אלא בגלל תאוות בצע, על־מנת שישלמו את חשבונותיהן, על־מנת לקבל בית נאה ובגדים ותכשיטים; הנשים שנישאות כדי להשתחרר מעבודה מתישה, או כדי להיחלץ ממשפחה בלתי־נסבלת, או כדי להימנע מלהיקרא 'בתולה זקנה' – אלה הן זונות בכל דבר חוץ מן השם. ההבדל היחיד בינן לבין הנערות שלי הוא, שהנערות שלי נותנות לגבר תמורה הולמת בעד כספו.
פולי אדלר, **מכון איננו בית**, פ' 10. שם ספרה באנגלית, *A House is Not a Home*, היה לביטוי נפוץ, במשמעות של 'בניין איננו בית', והוא תורגם לעברית בנוסח 'מעון איננו בית'.
- 07 הָעֵרְתָּה שְׁמִסֹּת שוליה, עֲרוּתָה גילתה, חֲמִדְתָּה לקח,
לא חָתָה, לקחה אוֹנוֹ;
פרשה לבושה, שכב עליה,

- 11 **הו מלכי, בשעה השתים-עשרה אתה מתחיל לבנות?**
מרקוס קרסוס למלך גלאטיה, שהחל לבנות עיר בזקנתו. מובא אצל פלוטרכוס, **חיי אישים**, רומי: 'קרסוס', ומכאן הביטוי 'השעה השתים-עשרה'.
- 12 **הזקנה היא הדבר הבלתי-צפוי ביותר שקורה לאדם.**
ליאון טרוצקי, **יומן בגלות**, רישום מיום 8.5.1935.
- 13 **הזקנה היא רק העונש על כך שחינו.**
אמיל סיוראן, **ריסוק איברים**.
- 14 **הזקנה כשלעצמה היא מחלה.**
טרנטיוס, **פורמיו**, מע' 4, תמ' 1.
- 15 **הזקנה מממשת את חלומות הנעורים: זאת אפשר ללמוד מסוויפט; בנעוריו הוא בנה מקלט לחולי נפש ובזקנתו שכן שם בעצמו.**
סרן קירקגור, **או / או**, כרך 1, 'סלה'; תרגמה מרים איתן. הסופר ג'ונתן סוויפט, אשר תרם את רכושו להקמת מוסד לחולי נפש, סיים את חייו כחולה נפש.
- 16 **החיים שלו [...] החלו להצטמצם יותר ויותר לשמיעת דברים שידע הנאמרים לו בקצב הכתבה.**
קינגסלי איימיס, **האשטאים הזקנים**, פ' 7.
- 17 **הסטיריקן החצוף הזה טוען, שלזקנים יש זקנים אפורים, שפניהם קמוטים, שעיניהם זכות ענפר סמיך ושרף עצי שזיף ושיש להם המון חוסר דעת, עם ירכיים רפות להפליא.**
שייקספיר, **המלט**, מע' 2, תמ' 2; המלט לפולוניוס.
- 18 **השתוקקת לבוא בשעריה, בחרת להגיע אליה, חששת שמא לא תספיק, וכשהגעת התחלת להיאנח. הכל רוצים להגיע לזקנה, אך איש אינו רוצה להיות זקן.**
ברנדינו מסיינה, **דרשה על התלאות והייסורים של חיי אנוש ובמיוחד על הזקנה**. ההבחנה 'כל איש רוצה רוצה להאריך ימים, אך שום איש אינו רוצה להיות זקן' מצוטטת לעתים קרובות בשמו של ג'ונתן סוויפט, אשר רשם אותה בתוך **מחשבות על עניינים שונים**. אולם נראה שברנדינו קדם לו.
- 19 **זקנה היא גזר-דין חיים.**
אמליה באר, **כל ימי חיי**, פ' 26.
- 20 **זקנים הם מסוכנים: כבר לא אכפת להם מה יקרה לעולם.**
ג'ורג' פרנארד שו', **בית הלב השבור**, מע' 2.

- ברנדיס סיפר להולמס, שאותו יום הוא יום הולדתו, והולמס שאל אותו בן כמה הוא. "בן שבעים", ענה ברנדיס. באותו רגע עברה על פניהם נערה יפה, והולמס, שהיה מבוגר מברנדיס בחמש-עשרה שנים, הביט בה בערגה ונאנח: "אה, להיות שוב בן שבעים!" אנו לא נכריע בשאלה מי היה אבי האמירה וגם לא בשאלה אם הסיפור אמיתי.
- 01 **אוי לו לזקן שבקטנותו הצליח ובזקנותו לא הצליח.**
ילקוט שמעוני, איכה, רמז, תתקצז.
- 02 **אילו היו לשמים תשוקות, היו גם הם מזדקנים.**
ליה, מתוך 'בן-האלמוות מארד נפרד מהאן'; תרגם דן דאור, בתוך: 108 **שירים מן הקלסיקה הסינית**.
- 03 **אין דבר כזה, זקנה; יש רק צער.**
אדית וורטון, **מבט לאחור**.
- 04 **אינך יכול להגיע לזקנה ושיבה בדרכו של מישוהו אחר. ההרגלים שלי מגוננים עלי, אבל אותך הם יהרגו.**
מארק טוויין, נאום ביום הולדתו השבעים, 5.12.1905; מובא בתוך **נאומי מארק טוויין** (עורך אלפרט ביגלו פיינ).
- 05 **אם הגעת לגיל מאה, שיחקת אותה! מעטים מאוד מתים אחרי גיל מאה.**
ג'ורג' גרנס.
- 06 **אני מעדיף את הזקנה על האלטרנטיבה.**
מוריס שווליה, הערה ב-1960, ביום הולדתו ה-72; מובא בתוך: מייקל פרידלנד, **מוריס שווליה**.
- 07 **אתה לא זקן עד אותו רגע שבו אתה זקוק ליותר זמן כדי להתאושש מאשר כדי להתעייף.**
מאמן הכדורסל פוג אלן, בגיל 79; בעיתון **ספורטס אילוסטרייטד**, 6.9.1965.
- 08 **בגיל שבעים ושבע הגיע הזמן להיות רציני.**
סמיואל ג'ונסון, **מסע לאיים המערביים של סקוטלנד** (האיים הקברדיים).
- 09 **גריאטריה.**
איגנץ ליאו נאשר, כותרת של ספר משנת 1914, שבו טבע המחבר את המונח.
- 10 **הבעיה הגדולה ביותר של הזקנה הוא הפחד שהיא תימשך יותר מדי.**
א. ג'יי. פ. טיילור, **יומנו של איש זקן**.

זרות, ייחוד, נונקונפורמיזם

- 12 אני אוהב חברה טובה והגונה; אני אוהב להיות הגרוע שבחבורה.
ג'ונתן סוויפט, **יומן לסטלה**, מכתב מיום 17.5.1711.
- 13 בתקופתנו עצם הדוגמה של אי־הליכה בתלם, עצם הסירוב לכרוע ברך לפני הנהוג, הוא שירות לציבור.
ג'ון סטיוארט מיל, **על החירות**, פ' 3, 'על האינדיווידואליות'.
- 14 הוא צועד לצלילי מתופף אחר.
על־פי אמירה של קְנֵרִי דִייוויד ת'וֹרֹ ב'סוף דבר' לספרו **וולדן**: "אם אדם אינו צועד בקצב אחד עם חבריו, ייתכן שזה מפני שהוא שומע מתופף אחר". וכתב־העת **העולם הספרותי** סיפר לקוראיו ב־28.8.1880, שת'וֹרֹ קרא פעם לפני קהל מאזינים בקונקורד מתוך כתב־יד שלו, שבו הופיעה אותה אמירה בגוף ראשון.
- 15 היכן שהדרך היא הקשה ביותר, שם אתה צועד; ומה שהעולם השליך מעל פניו, אותו אתה מרים. מה שהעולם עושה, את זאת אינך עושה, כי בכל הדברים הולך אתה נגד העולם. כך קרב אתה, יותר מבכל דרך, אל זה שאתה מבקשו.
יאקוב בֶּהֶמָה, **החיים העל־שכליים**.
- 16 המסמר הבולט בשורה יופה ראשון בפטיש.
פתגם יפאני.
- 17 התרחקתי צעד אחד מהכל. וכאן אני עומד, הרחק מהכל, מרחק צעד אחד.
אנטוניו פורשה, **קולות**.
- 18 השונות היתה מצויה תמיד בשפע בזמן ובמקום שהאופי החזק היה מצוי בהם בשפע, ושיעורה בחברה עמד בדרך כלל ביחס ישר לשיעור הגאונות, עוז הרוח והאומץ המוסרי בתוכה. הסכנה הגדולה של זמננו היא בכך, שכה מעטים הם היום המעזים להיות יוצאי דופן.
ג'ון סטיוארט מיל, **על החירות**, פ' 3, 'על האינדיווידואליות' כאחד מיסודות הרווחה'.
- 19 כאן הברברי אני,
אני הוא שאיש לא יבין לו.
אובידיוס, **שירי העצב**, ס' 5, 10, 37; תרגם עמינדב דיקמן. המשורר חי, כידוע, רוב שנותיו בעיר הנידחת טומי שעל חוף הים השחור, אשר אליה הוגלה בפקודת הקיסר אוגוסטוס.

- 01 זקנים חושבים שהם ערמומיים.
תומס פולר, **גנומולוגיה**, 3723.
- 02 ילדות שנייה כל הישישים עוברים
ובכי נאה להם יותר מלצעירים,
כי חטא נאה להם פחות – כך חכמים אומרים.
אריסטופנס, **ענוים**.
- 03 ככל שאדם מזדקן הוא נעשה יותר חכם, ויותר טיפש.
לֶה רוֹשְפֹקוֹן, **אמרות ומכתמי מוסר**, 210.
- 04 ככל שאני מזדקנת
וקברי כבר אלי מחייך,
פחות ופחות אכפת לי
מי שוכב עם מי ואיך.
דורותי סירס, 'לכן אני לא קוראת אף פעם רומנים מודרניים';
מובא בתוך: ג'נט היצ'מן, **גברת כל־כך מוזרה**.
- 05 כל אדם ניצב בכל רגע לפני שתי אפשרויות גורליות – להזדקן או לא להזדקן.
אנונימי.
- 06 כשאתה מגיע לגיל שמונים אתה כבר יודע כל מה שיש לדעת – אם רק תצליח לזכור את כל זה.
ג'ורג' גֶרנס.
- 07 כשהעורקים מתקשחים הלבבות מתרככים.
ה. ל. מְנֶקוֹן, **מקראה מְנֶקֶנִית**, פ' 30, 'אמרות'.
- 08 כשערב החיים מגיע הוא מביא איתו את המנורה שלו.
ז'וזף ז'יֶזֶר, **הגיגים**.
- 09 להיות זקן זה לרטון על כך, שהתמונות של החתיכות במגאזין באות על־חשבון הכתבות והמאמרים.
ג'ורג' גֶרנס.
- 10 מעולם לא שמעתי על זקן ששכח היכן טמן את כספו. זקנים זוכרים מה שחשוב להם: את התאריכים שנקבעו לתביעותיהם המשפטיות ואת שמות החייבים ובעלי־החובות שלהם.
קיקרו, **על הזקנה**, 7, 21.
- 11 שום איש אינו זקן עד כדי כך שיחשוב שלא יוכל לחיות עוד שנה אחת.
קיקרו, **על הזקנה**, 7, 24.

- 01 כדי להגיע אל המקור צריך לשחות נגד הזרם.
סטניסלב לץ, מחשבות לא מסורקות.
- 02 כל שינוי וכל התקדמות בהיסטוריה באים מן
הנונקונפורמיסטים. אלמלא עושי הצרות, אלמלא
המתנגדים, היינו עדיין חיים במערות.
א. ג'יי. פ. טיילור, עושי הצרות: התנגדות מול מדיניות חוץ
1792-1939, פ' 1, 'המסורת הרדיקלית: פוקס, פיין וקובט'.
- 03 כשאנו מאבדים את זכותנו להיות שונים, אנו
מאבדים את זכותנו להיות חופשיים.
צ'רלס אונס יוז, נאום בפוסטון, 17.6.1925, בטקס זיכרון
במלאות מאה וחמישים שנה לקרב בפנקר היל.
- 04 כשיש לך נטייה לאנשים יוצאי דופן, אתה פוגש
אותם בכל מקום.
פייר מק אורלאן, הנשף על הפון דו גור.
- 05 מי שרוצה להיות אדם מוכרח להיות
נונקונפורמיסט.
רלף וולדו אקרטון, 'עצמאות', מסות, סדרה ראשונה.
- 06 עלינו להיפגש כל בוקר כאילו אנו באים מארצות
זרות, ואחרי שבילינו את היום ביחד עלינו להיפרד
בלילה, כחוזרים אל ארצות זרות.
רלף וולדו אקרטון, 'הליכות', מסות, סדרה שנייה.
- 07 עמדתי בתוכם, אך לא מהם,
עטוף מחשבות, לא מחשבותיהם.
ג'ורג' פיירון, מסע הצליינות של צ'יילד הרולד, קנטו 3,
בית 113.
- 08 ראוי לו לאדם להיות תמיד קצת לא מתקבל על
הדעת.
אוסקר ויילד, 'אמרות וחוכמות לשימוש הצעירים', קמיליון,
דצמבר 1894; כונס בתוך האמן כמבקר: כתבי הביקורת של
אוסקר ויילד (עורך ריצ'רד אלמן).
- 09 אדם אוהב חברה, ולו גם של נר דועך.
גיאורג פריסטוף ליכטנברג, פוקסי הטיטות, פנקס יא,
1793-1796, 40.
- 10 בחברה שחיסלה כל צורה של הרפתקה ההרפתקה
היחידה שנותרה היא לחסל את החברה.
אנונימי; מסיסמאות הסטודנטים בהתקוממויות 1968 בצרפת.
- 11 בני-אדם בימינו אוהבים להיות יחד, לא בדרך הישנה
של, נניח, התרועעות באיזו כיכר של עיר רנסאנסית
איטלקית, אלא של הצטופפות בפקק תנועה, בתור
לאוטובוס או במעלית וכדומה. זוהי צורה חדשה של
יחד, אשר עשויה להיראות זרה לגמרי, אבל זהו היחד
של הטכנולוגיה המודרנית.
ג'יי. ג'יי. באלארד, ראיון בירחון פנטהאוז, אפריל 1979.
- 12 בני-אדם כמעט תמיד טובים יותר ממה ששכניהם
חושבים שהם.
ג'ורג' אליוט, מידלמארץ, ס' 8, פ' 72.
- 13 בנשף מסכות כל אחד מקווה להיות הבולט ביותר, אך
האדם היחיד שמתבלט הוא זה שאינו בתחפושת.
קארל קראוס, אמרות וסתירות, 873.
- 14 גדרות טובות עושות שכנים טובים.
רוברט פרוסט, 'תיקון קיר', צפונית לבוסטון. את המשפט הזה
אומר בשיר שכנו החוואי של המשורר, המאיץ בו להצטרף אליו
בתיקון הגדר שבין חוותיהם. החובה לתקן גדרות היתה מעוגנת
בחוק שנחקק במדינת נרמאנט בשנת 1790. הרעיון היה, שמניעת
תעיתן של בהמות מחווה לחווה תהיה לטובת כל השכנים.
המשורר אינו מקבל את העמדה הזאת: "עצי התפוח שלי לא
יעברו לעולם / לאכול את בלוטי האורנים שלו, אני אומר לו". ב-
1989 פסק בית-המשפט העליון של מדינת נרמאנט, שהחוק הזה
אינו חוקתי. בשנת 1976 הקימה ישראל גדר ובה שער מעבר
לדרום לבנון, כדי לבסס את אחיזתה באזור ואת השפעתה על
תושביו הנוצרים. שמעון פרס, שהיה אז שר הביטחון, נתן לגדר
את השם 'הגדר הטובה'. בהיותו ידוע בהשכלתו הספרותית,
אפשר להניח שהכיר את הפתגם שלמעלה. בלבנון לא הכירו
אותו כנראה.
- 15 האנשים הזוכים בכבוד אינם אלא נוכלים, ששיחקה
להם השעה ולא נתפסו בקלקלתם.
סטנדרל, האדום והשחור, ס' 2, פ' 44; תרגם יהושע קנז.
- 16 הדבר היחיד שהיה יכול לקלקל יום היה בני-אדם.
[...] בני-אדם היו תמיד משביתי האושר, חוץ
מבודדים שהיו נפלאים כמו האביב.
אָרנסט הַמִּינגוויי, חג נייד, פ' 6.
- 17 הדמיון הוא רקמת החיים החברתיים והדינמיקה
ההיסטורית. השפעת ההכרח והצרכים האמיתיים,

חברה, חברתיות

- 10 לשם מה אנו חיים, אם לא כדי לשמש שעשוע לשכנינו ולצחוק מהם בתורנו.
ג'יין אוסטן, גאווה ומשפט קדום, פ' 57.
- 11 מה שיפה בחיים החברתיים, בניגוד לחיים האמיתיים, הוא, שבחיים החברתיים אתה מה שאתה נראה.
קלייב ג'יימס, יצורים מבריקים, פ' 5.
- 12 נא קבלו את התפטרותי. אינני מוכן להשתייך למועדון שמוכן לקבל אותי כחבר.
גראוצ'ו מרקס. באוטוביוגרפיה שלו, גראוצ'ו ואני, כתב מרקס, כי רשם את הנוסח הזה במברק ששלח ל'מועדון דילייני'. אולם בנו ארתור ואחיו ז'פּו אמרו, כי הודעת הפרישה היתה מופנית ל'פראייזרס קלאב'. הפתק המקורי אבד.
- 13 עלי לחזור להיות עם בני-אדם, כי בקיץ הזה, בין הדבורים והפרחים, יצאה המינְּנתרופיה שלי מכלל שליטה.
קארל קראוס; מתוך האנתולוגיה באופן מילולי (עורך היינריך פישר).

חברה, מדינה, שלטון

- 14 אבל מי ישמור על השומרים?
יוֹבְנָאליס, סְטִירוֹת, 6, 347-348. הרעיון שהשומרים עצמם צריכים שמירה מופיע אצל אריסטו בספרו פוליטיקה.
- 15 אומרים לפעמים, שאי־אפשר לבטוח באדם שיידע למשול בעצמו. האם אפשר אם כן לבטוח בו שיידע למשול בזולתו?
תומס ג'פרסון, נאום ההשבעה לכהונתו כנשיא, 4.3.1801.
- 16 אחרי מותי – שתישרף הארץ.
[>>><<<]
- 17 אחרינו – המבול.
למעלה: שורת שיר של משורר יווני אלמוני. סונטוניוס (חיי שנים־עשר הקיסרים) מספר, שכאשר ציטט מישהו את השורה הזאת לפני נירון קיסר הגיב נירון במלים: "מוטב בחיי", ורמז בכך לכוונתו לשרוף את רומא. גם קיקרו וסֶנֶקה מצטטים את האמרה הזאת בחיבורים שלהם. למטה: מדאם דֶה פּוֹמפֶדור למלך לואי ה־15 ב־5 בנובמבר 1757, לאחר שצבאות צרפת ואוסטריה הובסו בידי צבאו של פרידריך הגדול בקרב רוֹזַבַּאך. רוב הספרים מייחסים את האמרה לפילגשו של המלך, אך יש גם שמייחסים

- האינטרסים והחומרים הממשיים, היא בלתי־ישירה, מפני שההמון לעולם אינו מודע לה.
סימון וייל, 'הערה על דמוקרטיה חברתית'; כונס בתוך מסות נבחרות (עורך ריצ'רד ריס).
- 01 היו לי שלושה כיסאות בביתי – אחד לבדידות, שניים לַרְעוֹת, שלושה לחיי חברה.
הנרי דייוויד ת'ורו, ווֹלֶדֶן, פ' 6, 'מבקרים'.
- 02 המון איננו חברה, פרצופים אינם אלא גלריית תמונות ודיבור הוא רק צלצולי צלצלים במקום שאין אהבה.
פרנסיס בייקון, 'על הידידות', מסות.
- 03 חברה, חברת נְוֹלוֹת, היתה השחתתי.
שְׁיִיקספִיר, הַנְּרִי הַרְבִּיעִי, ח' 1, מע' 3, תמ' 3.
- 04 חברת המעמד הבינוני היא כל חברה שמתקשחת בצורות קבועות מראש, המונעות כל התפתחות, כל הישג, כל קדמה, כל תגלית. חברת המעמד הבינוני היא חברה סגורה, שהחיים בה חסרי טעם, שהאוויר בה אֶלוֹחַ, שהרעיונות והאנשים שבה מושחתים. ואני חושב, שאדם הנוקט עמדה נגד המוות הזה הוא מהפכן במובן מסוים.
פראנץ פאנון, עור שחור, מסכות לבנות, פ' 8.
- 05 כמה חזקים הם הכללים החברתיים! רק רשת של קורי עכביש המונחת על פי הר הגעש, אך הוא איננו מתפרץ.
קארל קראוס, אֶמְרוֹת וסְתִירוֹת, 211.
- 06 כשם שהיחיד אינו לבדו בקבוצה ושום פרט בחברה אינו לבדו בין האחרים, כך האדם אינו לבדו ביקום.
קלוד לוי־סטרואס, תוגת הטְרֹפִיקָה, פ' 40.
- 07 לאדם יש זהויות חברתיות כמספר האנשים שמכירים אותו.
ויליאם ג'יימס, עֶקְרוֹנוֹת הפְּסִיכוֹלוֹגִיָה, כרך 1, פ' 10.
- 08 לא היינו מתעניינים בבני־אדם אלמלא התקווה, שיום אחד נפגוש מישהו שמצבו גרוע משלנו.
אָמִיל סִיזְרָאן, 'מחשבות חנוקות', האלים החדשים.
- 09 לציפור קן, לעכביש רשת, לאדם ידידות.
ויליאם בלייק, נִישׁוּאֵי הַעֶדֶן וְהַשְּׂאוֹל, 'משלי השאול'; תרגם גיורא לשם.

09 אם יהיו כל הימים דיו, ואגמים קולמוסים, ושמים יריעות, וכל בני-אדם לבלרין – אין מספיקים לכתוב חללה של רשות.

שבת יא. חללה של רשות = העניינים שהשלטון אחראי להם.

10 אם מסלקים את הצדק [...] מהן הממלכות אם לא כנופיות שודדים גדולות? שכן מהן כנופיות שודדים אם לא ממלכות קטנות? [...] יפה השיב לאלכסנדר הגדול אותו שודד-ים שנפל בידיו. כאשר שאל אותו המלך איך הוא מעז להשתלט על דרכי הים, השיב לו בגאווה נועזת: 'כמו שאתה מעז להשתלט על כל הארץ. אבל היות שאני עושה זאת בספינה קטנה, אני נקרא שודד, ואילו אתה, העושה זאת בצי גדול, מכונה שליט'.

אוגוסטינוס הקדוש, עיר האלוהים, ס' 4, פ' 4. האנקדוטה על אלכסנדר והשודד ישנה יותר ומופיעה, לדוגמה, אצל קיקרו, על המדינה, ס' 3, 12.

11 אמנות השלטון היא ארגון עבודת האלילים.

ג'ורג' פֶּרנארד שו', 'פתגמים למהפכנים: עבודת אלילים', אדם ועל-אדם (נספח 2).

12 אמר החכם: מי שמושל באמצעות המידה הטובה משול לכוכב הצפון: הוא עומד במקומו וכל הכוכבים מקיפים אותו.

קונפוציוס (קונג פוֹדְזָה), מאמרות, פ' 2, 1; תרגם דן דאור.

13 אנגליה היא אם הפרלמנטים.

ג'ון ברייט, נאום בפירמינגהם 18.1.1865. האיסלנדים יערערו מן הסתם על הקביעה הזאת, שכן הפרלמנט שלהם עתיק יותר, אך לאנגלים תעמוד הטענה, שהשיטה הפרלמנטרית שלהם הועתקה במדינות רבות.

14 אנו חייבים תודה למקיאונלי ולאחרים, אשר כותבים על מה שבני-אדם עושים, ולא על מה שהם צריכים לעשות.

פֶּרנסיס בייקון, קידום הדעת, ס' 2, 21, 9.

15 אני חוזר ואומר [...] שכל כוח הוא פיקדון, שאנו מחויבים בדין-וחשבון על השימוש בו, שהכל בא מן העם והכל חייב להתקיים למענו.

בֶּנְג'מין ד'זראלי, וויאן גרי, ס' 6, פ' 7.

16 אני לא מכיר בדיחות; אני רק מסתכל על הממשלה ומדווח על העובדות.

ויל רוֹג'רס, 'תִּזְאוּרוֹס רוֹג'רס', סֶטְרֵי רִיווּי, 25.8.1962 (וראו ציטטה 04 בעמוד זה).

אותה ללואי ה־15 עצמו. בארטלט (ציטטות מוכרות) אומר, כי המקור הוא פתגם צרפתי ישן.

01 אין זה מתפקידה של הממשלה לשמור על האזרחים מלטעות; תפקידם של האזרחים הוא לשמור על הממשלה מלטעות.

השופט רוֹבֶרט ה. ג'קסון, בפסק־הדין במשפט התאחדות התקשורת האמריקנית נגד דאודס, מאי 1950.

02 אין כפירה גרועה מזו המאמינה, שהמשרה מקדשת את המחזיק בה.

לורד אקטון, מכתב לבישוף מנדל קרייטון, 3.4.1887.

03 אל יחשוב איש שאפשר לנהל את העולם בלי דם. החרב האזרחית תהיה, והיא חייבת להיות, אדומה ומדממת. מרטין לותר, כתבים, כרך 15.

04 אלמלא הממשלה לא היה לנו ממה לצחוק. שאמפור, מכתמים והגיגים.

05 כאשר הוא משתלט על מדינה חייב השליט החדש להחליט אילו פגיעות יהיה עליו לפגוע. ואת הפגיעות הללו עליו לבצע אחת ולתמיד, כדי שלא יהיה עליו לעשותן שוב ושוב מדי יום ביומו.

[>>>><<<<]

06 נסיך שרוצה לשמור על שלטונו חייב ללמוד כיצד להיות לא טוב וכיצד להשתמש בידע הזה, או להימנע מלהשתמש בו, על-פי הצורך.

[>>>><<<<]

07 היות שעל הנסיך לדעת כיצד להשתמש בתכונות של החיות, מוטב לו שיבחר לחקות את השועל ואת האריה. היות שהאריה אינו יכול להתגונן מפני המלכודות והשועל אינו יכול להתגונן מפני הזאבים, עליו להיות שועל כדי לזהות מלכודות, ועליו להיות אריה כדי לגבור על הזאבים.

[>>>><<<<]

08 שליט נבון אינו חייב לשמור אמונים כאשר הדבר מזיק לו וכאשר הסיבות שבגינן נתן את הבטחתו אינן קיימות עוד. [...] נסיך אינו חסר לעולם נימוקים לגיטימיים להפרת הבטחותיו.

מקיאונלי, הנסיך, 01. פ' 8; 02. פ' 15; 03-04. פ' 18.

- 01 אני מצווה עליכם לקיים בחירות חופשיות, אך אוסר עליכם לבחור איש מלבד ריצ'רד, הכומר שלי.
הנרי ה-2, מלך אנגליה, בשנת 1173, בצו לחבר הבוחרים של הבישופות בווינצ'סטר בנוגע לבחירת הבישוף החדש.
- 02 אתה לא יכול להיות מדינה אמיתית אם אין לך בירה משלך וחברת תעופה. זה עוזר אם יש לך איזו קבוצת כדורגל וכמה כלי-נשק גרעיניים, אבל לכל הפחות חייבת להיות לך בירה.
פרנק זאפא, בתוך ספר פרנק זאפא האמיתי (נכתב בשיתוף עם פיטר אוצ'אגרויס), פ' 12.
- 03 באופן כללי, אמנות השלטון מתמצית בלקחת כסף רב ככל האפשר מקבוצה אחת של אזרחים כדי לתת אותו לקבוצה אחרת.
וולטר, 'כסף', מילון פילוסופי.
- 04 באספות העם שלנו, כשצריכה המדינה לעסוק בבניין, מזמינים את הבנאים ליתן עצה בדבר הבניינים, וכשהעניין הוא בעשיית אוניות, מזמינים את הספנים, וכן הלאה בכל עניין שהם חושבים שניתן ללמד ולהילמד. ואם ינסה ליעץ להם איזה אדם אחר, שאינו מקובל עליהם כבעל-מקצוע, ויהא אפילו אדם יפה ועשיר ובן משפחה אצילה, בכל זאת אינם נותנים לו לדבר [...] אך כשצריך לטכס עצה בדבר הנהלת המדינה, אז יקום וייעץ להם כל בן-אדם – נגר, נפת, בורסי, סוחר, בעל אונייה, עשיר, עני, אציל ובן-בלי-שם; ואין אף אחד מתרעם עליו, כמו שעושים במקרה הראשון.
אפלטון, פרוטגורס, 319; תרגם אריה סימון.
- 05 בארץ-ישראל קם העם היהודי, בה עוצבה דמותו הרוחנית, הדתית והמדינית, בה חי חיי קוממיות ממלכתית, בה יצר נכסי תרבות לאומיים וכלל-אנושיים והוריש לעולם כולו את ספר הספרים הנצחי. [...]
מדינת ישראל [...] תהא מושתתת על יסודות החירות, הצדק והשלום לאור חזונם של נביאי ישראל; תקיים שוויון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה בלי הבדל דת, גזע ומין; תבטיח חופש דת, מצפון, לשון, חינוך ותרבות; תשמור על המקומות הקדושים של כל הדתות, ותהיה נאמנה לעקרונותיה של מגילת האומות המאוחדות.
מתוך מגילת העצמאות של מדינת ישראל, 14 במאי 1948.
- 06 בידינו הכוח להתחיל את העולם מחדש.
תום פיינ, שכל ישר, נספח.
- 07 ביוון החכמים מדברים והטיפשים מחליטים.
אנאכארסיס לסולון; מובא אצל פלוטרכוס, חיי אישים, יוון: 'סולון'.
- 08 בימי קדם העמידו שערים בגבולות כדי למנוע אלימות; בימינו מעמידים שערים בגבולות כדי להשליט אלימות.
מנציוס (מנג דזה), פ' 14, 8; תרגם דן דאור.
- 09 בני העם והמלכים הם אויבים מושבעים.
נפוליאון; מובא בתוך מכתמי נפוליאון (ליקט א. ג. דה ליאנקור).
- 10 ברור וגלוי, שהמדינה היא יצירה טבעית ושהאדם הוא בעל-חיים פוליטי מטבעו.
[>>><<<]
- 11 האדם הוא בעל-חיים פוליטי פשוטו כמשמעו; לא רק בעל-חיים עדרי, אלא בעל-חיים שמסוגל לייחד את עצמו רק בלבה של חברה.
למעלה: אריסטו, פוליטיקה, ס' 1, פ' 2; למטה: קארל מרקס, שרטוטי-טיוטה, מחברת 1 (נכתב ב־1857-1858).
- 12 'האם אינכם רוצים לחסל את כוחה של המדינה? כן, אנחנו רוצים, אבל לא מיד. [...] משימתנו הנוכחית היא לחזק את מנגנון מדינת העם – בעיקר את צבא העם, את משטרת העם ואת בתי-הדין העממיים.
מאז דזה דונג.
- 13 הגרוע בשליטים הוא זה שאינו מסוגל לשלוט בעצמו.
קאטו הזקן; מובא אצל פלוטרכוס, אַמְרוֹת רומיות, בתוך כתבי מוסר.
- 14 הגרועה בממשלות היא המוסרנית מכולן. ממשלה המורכבת מציניקנים היא לעתים קרובות סובלנית ואנושית, אבל כאשר הקנאים שולטים אין גבול לדיכוי.
ה. ל. מנקו, דוח מיעוט: פנקסי ה. ל. מנקו, 327.
- 15 ההבדל בין דמוקרטיה לדיקטטורה הוא, שבדמוקרטיה אתה מצביע קודם ומקבל פקודות אחר-כך, ואילו בדיקטטורה אתה לא צריך לבזבז את הזמן שלך על בחירות.
מיוחס לצ'רלס בוקובסקי.
- 16 הטוב בשליטים, נתיניו יודעים שהוא ישנו, נופל ממנו זה שהם אוהבים ומהללים,

נופל ממנו זה שהם פוחדים מפניו,

הגרוע מכולם הוא זה שהם בזים לו.

לאו דָּזָה, **ספר הדרך והסגולה**, 17; תרגמו דן דאור ויואב אריאל (מהד' עברית 2007).

01 הלך הראש אחר הזנב.

דברים רבה (וילנה), פ' א, י; סיכומו של משל על הנחש, שראשו מניח לזנבו להוליכו; משל דומה קיים אצל אֵיזֶנְפּוֹס, אך הוא מדגיש בו את עניין התחרות בין האיברים.

02 המדינה היא אני.

[>>>><<<<]

03 אני הוא הכתר.

למעלה: הצהרה מפורסמת של לואי ה־14, אשר הושמעה, על־פי המסורת המקובלת, בפרלמנט בפאריס ב־13.4.1655, במהלך ויכוח על הגבלת סמכויות המלך. אולם היסטוריונים מודרניים מפקפקים באותנטיות שלה ואומרים, שמי ששם אותה בפי המלך היה כנראה וולטיר. למטה: נְפֹלִיאֹן לחברי הגוף המחוקק של צרפת לאחר שהכריז על פיזורו. בנאום שנאם לפנייהם ב־31.12.1813 אמר, בין השאר: "אני לבדי מייצג את העם. 24 מיליון צרפתים קראו לי פעמיים אל הכתר [...] מי אתם בכלל? שום דבר! כל הסמכות היא בכתר; ומהו הכתר? מסגרת העץ הזאת המכוסה בקטיפה? לא. אני הוא הכתר!". מובא בתוך: לואי אַנטוּאַן פֹּבֶלֶה דֶּה בֹּוּרִיֶּין, **זיכרונות נפוליאון בונפארטה**, כרך 12, פ' 30.

04 המדינה היא בעיקרה ארגון להריגת זרים.

בֶּרְטְרַנד ראסל, ראיון טלוויזיה לוודרו ואיט ברשת בִּי־בִּי־סי, 1959; כונס בתוך **בֶּרְטְרַנד ראסל אומר את שלו**, פ' 8.

05 המדינה היא התגלמות הכוח עלי אדמות. [...] כל

מהותה היא ציווי וכפייה.

מיכאיל בָּקוּנִין, **אלוהים והמדינה**.

06 המדינה היא מצעד אלוהים בעולם.

אמרתו המפורסמת של הֵיגֶל מופיעה בתוך **הפילוסופיה של הצודק**, ח' 3, פ' 3: 'המדינה', בנוסח הבא: "כשם שהרוח עומדת גבוה מעל הטבע, המדינה עומדת גבוה מעל החיים הפיסיים. על כן על האדם לסגוד למדינה כמו לאל חילוני. [...] מצעד אלוהים בעולם – זאת המדינה". אולם הדברים אינם מופיעים בטקסט המקורי של הספר (מהדורת 1821), אלא רק באחת התוספות (לסעיף 258), אשר הוכנסו לספר אחרי מותו של הֵיגֶל בידי תלמידו אֶדוּאַרְד גאנז (מהדורת 1833 ואילך). התוספות הללו נלקחו מרישומי התלמידים ששמעו את הרצאותיו של הֵיגֶל, ועל־כן אין זה ודאי שהנוסח המצוטט הוא מדויק.

07 המדינה שלנו נוסדה בידי האנשים החכמים ביותר

בארץ – ומאז נעלמו עקבותיהם.

גֹר וידאל, 'מצב האומה', **עניינים של עובדות ובריות**. הוא דיבר על ארצות־הברית.

08 המלך מת – יחי המלך!

המשפט הזה נאמר לראשונה ב־1461, עם מותו של המלך שְאָרל ה־7 מצרפת והכתרת בנו, לואי ה־11. במאות השנים הבאות נאמר המשפט הזה שוב ושוב, עד שהמנהג נפסק עם מותו של לואי ה־18, ב־1824.

09 המלך עירום!

האנס פריסטיאן אַנְדֶרְסֶן, **בגדי המלך החדשים**. הילד בסיפור אומר משפט קצת אחר: "אבל הוא לא לובש שום דבר" – אולם הוא לא צפה כנראה שדבריו יהיו לציטטה מפורסמת.

10 בכל מדינה קיימות שלוש רשויות שלטון: הרשות

המחוקקת, הרשות המבצעת את הדברים הנוגעים למשפט העמים והרשות המבצעת את הדברים הנוגעים למשפט האזרחי. באמצעות הרשות הראשונה השליט או המגיסטר קובע חוקים. [...] באמצעות הרשות השנייה הוא מכריז על שלום או מלחמה, משגר או מקבל אצלו שגרירים, מכונן את הביטחון ומתכונן להדוף פולשים. באמצעות הרשות השלישית הוא מעניש על פשעים, או דן ומכריע בסכסוכים בין יחידים. הרשות האחרונה תיקרא הרשות השופטת, והרשות האחרת תיקרא פשוט הרשות המבצעת של המדינה.

[...]

כאשר בידיו של אדם אחד, או בידי קבוצה אחת של מגיסטרטים, נמצאות הרשות המחוקקת והרשות המבצעת כאחת, אין חירות. [...] גם אין חירות אם הרשות השופטת איננה מופרדת מן הרשות המחוקקת ומן הרשות המבצעת.

[...]

אבוד יאבד הכל אם אדם אחד ויחיד או גוף אחד ויחיד – הנסיכים, האצולה או העם כולו – יפעיל לבדו את שלוש הסמכויות האלה: הסמכות לחוקק חוקים, הסמכות להוציא לפועל החלטות שהתקבלו בענייני הציבור והסמכות לשפוט מעשי פשע ולהכריע בסכסוכים בין פרטים.

מוֹנְטֶסקְיֶיה, **על רוח החוקים**, ס' 11, פ' 6; תרגם עידו בסוק.

- 01 המעטים החכמים אינם קיימים. כל אריסטוקרטיה שהתקיימה מאז ומעולם התנהגה בכל העניינים המהותיים בדיוק כמו אספסוף קטן.
ג. ק. צ'סטרטון, כופרים, פ' 12, 'פגאניות ומר לואס דיקינסון'.
- 02 הנח לבני-האדם לחשוב שהם שולטים, והם יישלטו.
ויליאם פון, מפירות הבדידות.
- 03 הנציג שלך חייב לך לא רק את חריצותו, אלא גם את כוח השיפוט שלו, והוא בוגד בייעודו לשרת אותך אם הוא מקריב אותו לטובת דעותיך.
אדמונד ברק, נאום בחירות בפריסטול, 3.11.1774.
- 04 הנשיא של היום הוא בול הדואר של מחר.
מיוחס לגרייסי אלן.
- 05 הסכנה איננה בכך שמעמד מסוים אינו ראוי למשול. שום מעמד אינו ראוי למשול.
לורד אקטון, מכתב למרי גלדסטון, 24.4.1881.
- 06 הסתאבות של משטר מתחילה כמעט תמיד בהשחתת העקרונות.
מונטסקייה, על רוח החוקים, ס' 8, פ' 1.
- 07 העמדת פנים היא אמנותם של מלכים.
הקרדינל רישלייה, צוואה פוליטית.
- 08 הפרנואיד הוא בן-דמותו המדויק של השליט. ההבדל היחיד ביניהם הוא מעמדם בעולם. [...] אפשר אפילו לחשוב, שהפרנואיד הוא המרשים שבשניים, מפני שדי לו בעצמו וכישלון אינו יכול לערער אותו.
אליאס קנטי, 'מקרה שרבר 2', המונים וכו'.
- 09 הפתק חזק מההדק.
איברהם לינקולן, נאום בוועידה הראשונה של המפלגה הרפובליקנית במדינת אילינוי, בלומינגטון, 29.5.1856.
- 10 השאלה מהו, באופן מוחלט, המשטר הטוב ביותר אינה ניתנת לתשובה וגם אין לה תשובה אחת ויחידה; במלים אחרות, יש לה תשובות טובות כמספר הצירופים האפשריים של המצבים המוחלטים והיחסיים של כל האומות.
ז'אן ז'ק רוסו, האמנה החברתית, ס' 3, פ' 9.
- 11 השלטון, במקום להיות פתוח לשיפורים כמו כל דבר השייך לאדם, נתון מאז ומעולם בחזקתם של הבורים
- והנבלים שבמין האנושי.
תום פיין, זכויות האדם, ח' 2, פ' 4.
- 12 השליטה של אדם באדם בכל חברה שהיא מצויה ביחס הפוך להתפתחותה האינטלקטואלית של החברה.
פייר ז'וזף פרודון, הקניין מהו?
- 13 השליטים יש להם תענוגות – העם יש לו שמחה.
מונטסקייה, הגיגים ופרגמנטים שלא ראו אור, כרך 2, 992.
- 14 הקהילה הפוליטית המושלמת ביותר היא זו המיוסדת בידי אזרחים מהמעמד הבינוני; והמדינות המסודרות ביותר הן אלה שבהן מהווים הללו חלק גדול ונכבד יותר משני המעמדות האחרים גם יחד, או, אם אין הדבר אפשרי, לפחות יותר מכל אחד מהם בנפרד.
אריסטו, פוליטיקה, ס' 4, פ' 11.
- 15 התקדמות חברתית אפשרית רק תחת חירות רפובליקנית מלאה ושוויון דמוקרטי שלם. רפובליקה שאינה מתקדמת לסוציאליזם נראית אבסורד – כמין שלב מעבר הרואה את עצמו כיעד. מצד שני, סוציאליזם המנסה להיפטר מן החירות הפוליטית יתנוון עד מהרה לאוטוקרטיה קומוניסטית.
אלכסנדר הרצן, בשבועונו הפעמוץ, 1865.
- 16 חבל שכל האנשים שיודעים איך לנהל את המדינה עסוקים בעבודה במוניות או במספרות.
ג'ורג' ברנס; במגאזין לייף, דצמבר 1979.
- 17 חובתה היחידה של הממשלה היא למנוע פשע ולהגן על הסכמים.
לורד מלבורן; מובא בתוך: דייוויד ססיל, לורד מלבורן, פ' 3.
- 18 יחידים יוצרים קהילות, אבל רק מוסדות יוצרים אומות.
בנג'מין ד'זראלי, נאום במנצ'סטר, 1866.
- 19 כאשר כפרים אחדים מתחברים לקהילה שלמה אחת, הגדולה דיה כדי לשאת את עצמה באופן מלא או כמעט מלא, המדינה באה לעולם. היא נוצרת לשם החיים, והיא מתקיימת לשם החיים הטובים.
[>>>><<<<]
- 20 החברה קיימת לשם חיים טובים ולא לשם החיים בלבד. אילו היו החיים עצמם תכליתה היחידה, כי אז היו עבדים וחיות פרא מסוגלים להקים מדינה. אבל הם אינם מסוגלים, מפני שאין להם חלק באושר

ובחיים של בחירה חופשית.

אריסטו, פוליטיקה; למעלה: ס' 1, פ' 2, למטה: ס' 3, פ' 9.

01 כל האומות הגדולות מסיימות את דרכן בהתאבדות.

ג'ון אֶדמס. זה הנוסח שמקובל לצטט, אך הנוסח המדויק של הדברים, המופיע במכתב לג'ון טיילור מ־15.4.1814 (כונס בתוך **כתבי ג'ון אֶדמס**, כרך 6), הוא זה: "זכור, הדמוקרטיה אף פעם אינה מחזיקה מעמד לאורך זמן. עד מהרה היא נשחקת, מתעייפת ורוצחת את עצמה. מעולם לא היתה דמוקרטיה שלא איבדה את עצמה לדעת".

02 כל זמן שבני-האדם חיים בלי כוח משותף שיטיל את מוראו על כולם, שרויים הם באותו מצב הקרוי מלחמה; וזוהי מלחמת כל אדם בכל אדם. [...] במצב כזה [...] אין אמנויות, אין ספרות, אין חברה, ומה שגרוע מכל – פחד בלתי-פוסק מפני מיתה בידי כוח הזרוע, שסכנתה אורבת בכל עת. האדם חי חיי בדידות, חיים דלים, מאוסים, בהמיים וקצרים.

מצבו הטבעי של האדם על-פי תומס הובס, **לוייתן**, ח' 1, פ' 13; תרגם יוסף אור.

03 כל כוח פוליטי יסודו באלימות.

פֶרנָנְדֵ'ס קוֹ גִיצ'ארדיני, **תולדות פיננציה**.

04 כל מדינה נוטה ליהפך למדינת משטרה.

לואיס ממפֹרד, **הנהגת החיים**, פ' 6, 'מעבר למבוכות מוסריות', 4.

05 כל מה שעושה את הקיום בעל ערך למישהו מותנה באכיפת מגבלות על מעשיהם של בני-אדם אחרים.

ג'ון סטיוארט מיל, **על החירות**, פ' 1, מבוא.

06 כל מלכות שאין לה יועצים אין מלכותה מלכות.

פרקי דרבי אליעזר, פ' ג.

07 כל ממשל הוא עצרת של זונות. הצרה היא שבדמוקרטיה הזונות הן אנחנו.

פי. ג'יי. או'רוֹרֶק, **עצרת הזונות**.

08 כל ממשל מסביר את קיומו ומצדיק את אלימותו בכך, שאלמלא היה קיים, פני הדברים היו יותר גרועים. ולאחר שהם משכנעים את בני-האדם כי הם נתונים בסכנה, הם שולטים בהם. וכשהעמים נשלטים כופים אותם הממשלים לתקוף זה את זה. ובדרך זו מתאששת האמונה בטענת הממשלים, שהעמים נתונים בסכנת התקפה.

לֶב טוֹלְסְטוֹי, **נצרות ופטריזטיזם**.

09 הממשל הטוב ביותר הוא זה הממעט ביותר למשול.

אמרה ידועה, שלא ברור מי טבע אותה ושההתחקות אחר מקורה היא מסע מעניין. יש ספרי ציטטות המייחסים אותה לתומס ג'ֶ'פרסון ויש ספרים המייחסים אותה לתום פִיין, וגם באינטרנט כמחצית האתרים אומרים ג'ֶ'פרסון וכמחציתם נשבעים פִיין. שניהם אמרו אומנם דברים ברוח זו, אבל המשפט שלמעלה לא נמצא ביניהם. הוגים מאוחרים יותר, ובהם ת'ורו וְאֶמֶרסון, חזרו על הרעיון בניסוחים שונים.

10 ככל שהציוויליזציה יותר מתוקנת, יש לה פחות צורך בממשל, שכן היא שולטת יותר בעצמה.

[>>>><<<<]

11 ממשל, אפילו במיטבו, הוא רע הכרחי; ואילו במירעו הוא רע בלתי-נסבל.

תום פִיין, הניסוחים הקרובים ביותר לרעיון שנמצאו בכתביו. למעלה: **תור התבונה**; למטה: **שכל ישר**, פ' 1.

12 אני מקבל בלב שלם את המוטו, 'הממשל הטוב ביותר הוא זה הממעט ביותר למשול', והייתי רוצה לראות שפועלים להגשמתו יותר מהר ובאופן יותר שיטתי. אם יוגשם הרעיון, משמעותו, אשר גם בה אני מאמין, היא, 'הממשל הטוב ביותר הוא זה שאינו מושל כלל'.

קֶנֶרִי דִיוויד ת'ורו, פתיחת המסה 'התנגדות לממשל אזרחי', 1849 (שקיבלה יותר מאוחר את השם **מרי אזרחי**). מתברר, כי האמרה שלמעלה נבחרה להיות המוטו של הירחון הספרותי והפוליטי, **מגאזין ארצות-הברית והריווי הדמוקרטי**, אשר ת'ורו היה ממשתפיו, ונקבעה בלוגו שלו. אולם השאלה איננה מי קבע את האמרה כמוטו, אלא מי היה בעליה.

13 בהיותו כוח מרכזי מוצק, המנהל ומכוון את האינטרסים הכלליים השונים של החברה, כל ממשל הוא רע ומוליד רע. [...] והממשל הטוב ביותר הוא זה הממעט ביותר למשול.

עורכי **מילון אוקספורד לציטטות** מצאו את האמרה לא רק בלוגו של **הריווי הדמוקרטי**, אלא גם במאמר מאת עורך הירחון, ג'ון ל. או'סליבן, שנדפס בגיליונו הראשון, ב־1.10.1837. או'סליבן הוא אפוא המקור המבוסס המוקדם ביותר של האמרה. האם הוא היה מי שטבע אותה? למה לא.

- מחויבות לתסריט.
ז'אן בודריאר, 'קץ העוצמה האמריקנית?', אמריקה.
- 10 לשלוט פירושו לבחור.
הדוכס דה לוויס, מכתמים והרהורים.
- 11 מהי זה אומר, לדעתכם, 'לשלוט'? זה לא אומר 'להציע' או 'לבקש'; זה לא אומר שני אנשים שיושבים יחד, מדברים על העניין ומתפשרים; 'לשלוט' זה אומר 'כוח', 'כוח' זה אומר 'אלימות'.
אלן ת'ורנטון, חוקי הג'ונגל.
- 12 מטרתנו כשייסדנו את המדינה לא היתה לעשות קבוצה אחת בתוכה מאושרת מכל האחרות, אלא לעשות את המדינה כולה מאושרת עד כמה שאפשר.
אפלטון, המדינה, ס' 4, 420.
- 13 מי שמרבה לחשוש משנאה הוא לא יצלח לשלטון.
סנקה, אדיפוס, 703-704.
- 14 'ממשל העם, למען העם, בידי העם'; 'כוח לעם'; 'זכויות העם'. העם הוא הקוסם מארץ עוץ; מבחוץ כולו רוח וצלצולים וזיקוקי דינור ותהילה, ובפנים – איש קטן ושמן ומקריח, הרוצה להחזיק אותך תחת שליטתו.
אלן ת'ורנטון, חוקי הג'ונגל.
- 15 ממשל, כמו בגדים, הוא התג של אובדן התמימות; ארמונות המלכים בנייים על נאות הדשא החריבים של גן עדן.
תום פיין, שכל ישראל, פ' 1.
- 16 ממשל של חוקים, לא של אנשים.
ג'יימס הרינגטון, קהיליית אוקיאנה, 1656. ג'ון אדמס ציטט את הביטוי הזה בשנת 1774 בעיתון בוסטון גאזט, ובזכותו הוא נכלל יותר מאוחר במגילת הזכויות שבתוך חוקת מקסצ'וסטס.
- 17 ממשלה היא כמו תינוק מגודל – תעלת עיכול עם תיאבון ענק בצד אחד ושום אחריות בצד השני.
רונלד ריגן בשנת 1966, במסע הבחירות שלו לכהונת מושל קליפורניה.
- 18 ממשלות זקוקות גם לרועים וגם לקצבים.
וולטיר, 'פנקסי פיצ'יני', 1735-1750 בקירוב.
- 01 כל עוד לא ישלטו הפילוסופים במדינה לא ייתמו הפורענויות לה ולאזרחיה.
אפלטון, המדינה, ס' 6, 501.
- 02 כרכים לאינספור נכתבו וחיי המוני בני-אדם הוקרבו במאמץ להוכיח, שצורה אחת של שלטון עדיפה על האחרת. אולם רק מעטים התייחסו ברצינות לטענה, שכל שלטון באשר הוא נשען על כוח ואלימות, מתקיים באמצעות חיילים, שוטרים ובתי-משפט ועומד בניגוד לאידיאל השלום והסדר המבטיח את קידומו ואושרו של המין האנושי.
קלרנס דארו, אל תתקוממו לרע (על-פי מתי ה 39).
- 03 כשמניחים את בני-האדם לנפשם הם אינם מוכשרים למשול בעצמם.
ג'ורג' וושינגטון, מכתב, 31.10.1786.
- 04 כתר הוא לא יותר מאשר כובע שמאפשר לגשם לחדור.
פרידריך הגדול, הערה המסבירה את הימנעותו מטקס הכתרה רשמי, 1740; מובא בתוך: אלן וורוניקה פלמר, ציטטות בהיסטוריה.
- 05 לבני עמי ולי יש הסכם שמשביע הן את רצונם והן את רצוני. הם אומרים מה שהם רוצים ואני עושה מה שאני רוצה.
מיוחס לפרידריך הגדול.
- 06 למדינה המודרנית נותרו רק זכויות; היא לא מכירה עוד בחובות.
ז'ורז' בורנאנוס, 'לשם מה חופש?', בתוך מסותיו האחרונות של ז'ורז' בורנאנוס.
- 07 למדינה יש רק פרצוף אחד בשבילי – זה של המשטרה.
בעיני לכל משרדי המדינה יש הפרצוף האחד הזה, ואינני יכול לדמיין לעצמי את משרד התרבות, אלא כמשטרת התרבות, עם המפקד והמפקחים שלה.
ז'אן דובופה, חנק התרבות; נדפס מחדש בתוך חנק התרבות וכתבים אחרים.
- 08 למלכים ידיים ארוכות.
אובידיוס, הרואידות, ס' 17, 166. ארסמוס, המביא את האמרה בספרו אַמרים, מעיר, כי ידי המלכים מסוגלות לגשר לא רק על פני מרחקים גיאוגרפיים, אלא גם על פני מרחקי זמן.
- 09 לשלוט בימינו פירושו להראות סימנים קבילים של אמינות. זה כמו פרסומת, ויש לכך אותה תוצאה

הללו, אם עליו לבחור – הרי בטוח הרבה יותר לעורר יראה מאשר לעורר אהבה.
למעלה: לוקיוס אַקוּס, אַטְרָאוּס, פְּרָגְמֶנְט. קיקְרוֹ וסְנֵקָה מביאים את המשפט הזה בכמה מקומות, וסוֹפְטוֹנְיוּס מספר כי הוא היה שגור בפי הקיסר קליגולה. למטה: מְקִיאוֹנְלִי, הַנְסִיךְ, פ' 17.

11 שלושה אין אמון בם: המלך והים והזמן.
ר' שם טוב פלקירה, איגרת המוסר.

12 שליטי המדינה הם היחידים שראוי כי תהיה להם הזכות לשקר, לטובת המדינה, לאויביה או לאזרחיה, ושום אדם אחר אינו רשאי להשתמש בזכות־היתר הזאת.
אפלטון, המדינה, ס' 3, 389.

חברים וידידים

13 אין ידידות אלא בין חכמים.
סְנֵקָה, על החסדים, ס' 7, 12, 2.

14 איננו זקוקים לעזרתם של חברינו כמו לביטחון שחברינו יעזרו לנו.
אפיקורוס; מתוך 'האמרות הוֹנְטִיקְנִיּוֹת'.

15 אל לנו לדבר על חברינו, פן נדבר עד פלות את רגש החברות.
פרידריך ניטֶשֶׁה, אנושי, אנושי מדי, כרך 2, דעות מעורבות ומכתמים, 252.

16 אל תמהר לקנות חברים, אך כאשר תרכשם, אל תשליכם.
[>>><<<]

17 אל תמהר לבחור חבר, ועוד פחות עליו לוותר.
למעלה: סולון; מובא אצל דיוֹגֶנֶס לְאֶרְטִיוֹס, חיי הפילוסופים, ס' 1, 2, 60. למטה: הנוסח שנתן לאמרה בְּנִג'מִין פְּרִנְקְלִין בְּאַלְמֶנַךְ רִיצ'רד המסכן.

18 אלכסנדר מוקדון נהג לומר על שני חבריו, קְרָטְרוֹס וְהֶפִּיסְטִיּוֹן, שֶׁהִפִּיסְטִיּוֹן אוהב את אלכסנדר וקְרָטְרוֹס אוהב את המלך.
מסופר אצל פלוטרכוס, חיי אישים, יוון: 'אלכסנדר'. אולם הנוסח המובא כאן הוא על־פי פְּרִנְסִיס בֵּייקוֹן, אֲמֵרוֹת – ישנות וחדשות, 95.

01 מנוח אין לראש שכתר לו.
שְׁיִיקְספִיר, הַנְרִי ה־4, ח' 2, מע' 3, תמ' 1. האמרה מובאת גם אצל אַרְסֶמוּס, בחיבורו חִינוּכוֹ שֶׁל נְסִיךְ נוצרי, ונראה שהיא מוקדמת יותר.

02 משהו רקוב בממלכת דנמרק.
שְׁיִיקְספִיר, הַמַּלְט, מע' 1, תמ' 4.

03 רפובליקות אובדות בגלל המותרות; מוֹנֶרְכִיּוֹת אובדות בגלל העוני.
מוֹנְטֶסקִיֶה, על רוח החוקים, ס' 7, פ' 4.

04 רק במדינה יש לאדם קיום רציונלי. [...] את כל קיומו חב האדם למדינה, וכל הווייתו אינה אלא בתוכה. כל דבר של ערך וכל ממשות רוחנית שיש בו אינם שלו אלא מתוקף קיומה של המדינה.
הִיגֶל, הרצאות על הפילוסופיה של ההיסטוריה העולמית, מבוא.

05 רק הטעות זקוקה לתמיכת הממשלה; האמת יכולה לעמוד לבדה.
תומס ג'ֶ'פֶרסוֹן, הערות על מדינת וירג'יניה.

06 שוו בנפשכם את השליט, אחד מאלה של ימינו: בער בחוק ומשפט, אויב טובת עמו אך שוחר טובתו האישית, רודף תענוגות, שונא דעת, חופש ואמת, נעדר מחשבה על הרצוי לארצו, מודד כל דבר במידת רווחיו וסיפוקיו שלו.
אַרְסֶמוּס, שבחי הסכלות, פ' 55.

07 שוויה של מדינה, בטווח הארוך, הוא כשוויים של היחידים המרכיבים אותה. [...] מדינה המגמדת את בני־האדם שבה כדי לעשותם מכשירים יותר נוחים בידיה, ואפילו למטרות מועילות – תגלה, שעם אנשים קטנים אי־אפשר לעשות דברים גדולים.
ג'ון סטיוארט מיל, על החירות, פ' 5, 'יישומים'.

08 שום אדם אינו טוב דיו כדי למשול באדם אחר ללא הסכמתו של האחר.
אִיבֶרְהָם לִינְקוֹלן, נאום בפאזריה, אילינוי, ב־16.10.1854, אשר הטרם את סדרת הוויכוחים הידועה שלו עם סטיבן א. דאגלס; כונס בתוך כתבי אִיבֶרְהָם לִינְקוֹלן, כרך 7.

09 שישנאו, ובלבד שיפחדו.
[>>><<<]

10 האם מוטב לו [לנסיך] לעורר אהבה מלעורר יראה, או ההיפך? אין לי ספק, שכל נסיך היה רוצה לעורר את שתיהן, אך היות שקשה לצרף יחד את התכונות

יוהן קספר לאונסטר, **אפוריזמים על האדם**, 518. וליד האמירה הזאת רשם ויליאם בלייק בעותק שלו: "מטריד מאוד, אבל אמת".

09 חבר הוא אני אחר.
[>>>><<<<]

10 לשאלה, מהו חבר? היה משיב: נשמה אחת בשני גופים.

למעלה: הגדרה זו מצויה אצל אריסטו בתוך **אתיקה ניקומכית**, ס' 9, פ' 4, אולם על-פי פורפיריוס, **חיי פיתגורס**, 33, בעליה היה פיתגורס. הביטוי 'אני אחר' מוכר כיום בעיקר בגירסתו הרומית, 'אלטר אגו', בשל השימוש שעשתה בו הפסיכולוגיה המודרנית. למטה: תשובתו של אריסטו, על-פי דיוגנס לארטיוס, **חיי הפילוסופים**, ס' 5, 1, 20. והמשורר הרומי הוראטיוס (**אודות**, ס' 1, 3, 8) כינה את ידידו, המשורר נרגיליוס, "מחצית נשמת".

11 חבר בעמדת כוח הוא חבר שאבד.
הנרי ברוקס אדמס, **חינוכו של הנרי ב. אדמס**, פ' 7, 'בגידה' (1860-1861).

12 חברים נולדים, לא נעשים.
הנרי ברוקס אדמס, **חינוכו של הנרי ב. אדמס**, פ' 7, 'בגידה' (1860-1861).

13 חברינו מוכנים בדרך כלל לעשות הכל בשבילנו, חוץ מהדבר שאנו מבקשים שיעשו.
ויליאם הקזליט, **אפיונים: בנוסח אמרות לה רושפוקו**, 87.

14 ידידות אמת מסוגלת לשאת ידיעת אמת; היא איננה תלויה באפלה ובבערות.
הנרי דיוויד ת'ורו, **שבוע על הנהרות קונקורד ומרימק**, 'יום רביעי'.

15 יש אנשים שהולכים לכומר; אחרים פונים לשירה; אני לידידי.
וירג'יניה וולף, **הגלים**; פְּרֵנְאֵרְד.

16 יש לי שלושה מיני חברים: אלה שאוהבים אותי, אלה שאדישים כלפי ואלה שמתעבים אותי.
שאמפּוֹר.

17 כדי למצוא חבר צריך לעצום עין אחת. כדי לשמור עליו – את שתיהן.
נורמן דאגלס, **אלמנך**.

18 כשבא אנאכארסיס לאתונה דפק על דלתו של סולון ואמר לו, כי זר הוא בעיר וכי בא להתארח בביתו

01 אם אדם אינו עושה לו ידידים חדשים במהלך חייו, עד מהרה ימצא את עצמו לבדו. על האדם לתקן ללא הרף את חברויותיו.

סמיואל ג'ונסון, הערה לצייר ג'ושוע ריינולדס; מובא בתוך: ג'יימס בוסוול, **חיי סמיואל ג'ונסון**, רישום מ־1755.

02 אצלי, הידידות דומה לגמל: אם יצאה לדרך, כבר אי אפשר לעצור אותה.
גוסטב פלוֹפֶר, מכתב לידיד, 1851; תרגם מאיר ויזלטיר.

03 באסונו של הטוב בחברינו אנו מוצאים תמיד משהו שאינו בלתי-נעים לנו.
לה רושפוקו, **אמרות ומכתמי חוסר**; אמרה שהופיעה במהדורת 1665 של הספר (מס' 99) והושמטה ממנו החל ממהדורתו השלישית ואילך.

04 בין חברים הכל משותף.
אמרה שהיתה נפוצה ביוון העתיקה. דיוגנס לארטיוס (**חיי הפילוסופים**, ס' 8, 1, 10) מביא סברה, כי מי שטבע את האמרה היה פיתגורס וכי הוא הוסיף לה אמרה אחרת: חברות משמעה שוויון. ואומנם, ממשיך לארטיוס, תלמידיו של פיתגורס נהגו לשים את כל רכושם בקופה אחת וניהלו חיי שוויון. במקום אחר בחיבורו (ס' 6, 2, 37), הוא מספר, כי הפילוסוף דיוגנס נהג להשמיע את הטיעון הבא: כל הדברים שייכים לאלים; החכמים הם ידידי האלים, ובין ידידים הכל משותף. מכאן, שכל הדברים שייכים לחכמים. אפלטון מצטט את האמרה בדיאלוג **החוקים** ואומר (ס' 5, 739), כי המדינה האידיאלית שאליה יש לחתור תתנהל על-פי עקרון השיתוף ברכוש. על-כך מעיר אַרְסֶמוֹס באירוניה בספרו **אמרים**, כי דווקא הנוצרים יוצאים בשצף-קצף נגד העיקרון הזה של הפילוסוף הפגאני, אף-על-פי שאין קרוב ממנו לרעיונותיו של ישו.

05 הגדולה בסגולות שהחוכמה נותנת כדי להבטיח חיים שלמים של אושר היא היכולת לרכוש חברים.
אפיקורוס, עיקרון מס' 27 מארבעים העקרונות של משנתו; מובא אצל דיוגנס לארטיוס, **חיי הפילוסופים**, ס' 10, 1, 148.

06 הידידות יש לה אשליותיה לא פחות מן האהבה.
סְטֵנְדֵל, **ארמאנס**, פ' 28.

07 הידידות שבירה פחות מהאהבה מפני שלעולם אין היא כפזיזה.
הרוזנת דיאן, **ליקוטים מהחיים**.

08 התכונות של חבריך יהיו אלה של אויביך; חברים קרים, אויבים קרים; חברים למחצה, אויבים למחצה; אויבים לזהטים, חברים חמים.

ולכרות איתו ברית ידידות. אמר לו סולון: 'ידידים מוטב לעשות בבית'. השיב לו אנאכארסיס: 'אם כך, כרות אפוא אתה, שהנך בבית, ברית ידידות עמי'. פלוטרכוס, **חיי אישים**, יוון: 'סולון'.

01 לא לחינם הלך זרזיר אצל עורב, אלא מפני שהוא מינו.

[>>>><<<<]

02 אין אהבה אלא בדומים.

למעלה: **בבא קמא** צב; למטה: ר' בנימין הכהן ויטלי, **גבול בנימין**.

03 לטנגו דרושים שניים.

נריאציה אנונימית על שם שיר של אל הופמן ודיק מנינג, 1952.

04 לי ולך אסור למות לפני שנסביר את עצמנו איש לרעהו.

ג'ון אדמס, מכתב לתומס ג'פרסון, 1813; כונס בתוך: לֶסְטֶר ג'יי. קפון (עורך), **מכתבי אדמס-ג'פרסון**. שני החברים המייסדים, אדמס וג'פרסון, התרחקו איש מרעהו במהלך השנים, אך התפייסו לעת זקנה, וחליפת המכתבים הענפה שניהלו היתה לקלסיקה של הספרות ההיסטורית האמריקנית. שניהם הלכו לעולמם באותו יום, 4 ביולי 1826, יום היובל להכרזת העצמאות של המדינה שהיו ממייסדיה (ראו במדור מלים אחרונות, ציטטה 04:509).

05 לפני שפרחי הידידות נבלו נבלה הידידות.

גרטרוד סטיין, **רוחן של תודה**, פ' 52.

06 מגונה יותר לחשוד בחבר מאשר להיות מרומה בידי חבר.

לה רושפוקו, **אמרות ומכתמי חוסר**, 84.

07 מי שאין לו אף חבר אחד אין טעם לחייו.

דמוקריטוס.

08 **מכר** (ש"ע) – מישהו שמכירים במידה מספקת כדי ללוות ממנו, אבל לא די כדי להלוות לו.

אמברוז בירס, **חילון השטן**.

09 שלושה חברים נאמנים לו לאדם – אשתו הקשישה, כלבו הזקן וכספו המזומן.

בנג'מין פרנקלין, **אלמנך ריצ'רד המסכן**.

10 שמור אותנו מידידינו.

[>>>><<<<]

11 עם חבר הונגרי, מי צריך אויבים.

[>>>><<<<]

12 שמור אותי מידידי; מאויבי אני יכול להישמר בעצמי.

למעלה: ביטוי המופיע בלשונות רבות ובגירסאות רבות; באמצע: אחת הגירסאות השנונות; למטה: נוסח ידוע המיוחס למרשל ויאר אחרי שיצא מפגישה עם לואי ה־14.

חוכמה, חכמים

13 אבנים טובות ומרגליות אין מוליכין אותן לבעלי ירקות ובצלים ושומים, אלא במקום סוחרים.

תנחומא (בבבא), פ' בחוקותי, ס' ג.

14 אין לך אדם אוהב בן אומנותו, אבל החכם אוהב בן אומנותו.

בראשית רבה (וילנה), פ' לב, ב.

15 איש אינו יכול להיות חכם על קיבה ריקה.

ג'ורג' אליוט, **אדם ביד**, פ' 21.

16 איש אינו מתקרב למדרגה של חכם אם לא זכה להיות נשכח בחייו.

אמיל סיוראן, **הצרה שבהיוולדות**.

17 איש לא נעשה מעולם חכם במקרה.

סנקה, **מכתבים אל לוקיליוס**, 76.

18 אני אינשטיין של הרחוב ומלומד אוקספורדי של השכל הישר.

אל מְגוֹוִיֵּיר.

19 אַקסיוֹמה: על עצמנו איננו יכולים לדעת דבר. כל חוכמה אמיתית מוענקת לנו.

נובאליס, **אבקת פרחים** (או: **הערות לעת מצוא**), 508.

20 בנפש עיקשת לא תבוא חוכמה, ולא תשכון בגוף מתמכר לחטא.

ספר חוכמת שלמה א ד. ופרנסואה ראבֶּלֶה מצטט את המאמר בספרו **גרנטואה ופנטגרוֹאֵל** (ס' 2, פ' 8; תרגם עידו בסוק): "בנפש עיקשת לא תבוא חוכמה, וחקר צפונות ללא מצפון יפה רק להשחתת הנפש".

21 דִּזְה גוֹנֵג שאל פעם את קונפוציוס ואמר: 'אדוני, האם אתה חכם?' אמר לו קונפוציוס: 'להיות חכם אני

- 10 הרפואה מרפאת את מחלות הגוף; החוכמה מרפאת את מדווי הנפש.
דמוקריטוס.
- 11 'זה חוכמה מאין תימצא' (איוב כח יב) – מלמד שהיה שלמה מחפש ואומר: היכן היא החוכמה מצויה? רבי אליעזר אומר: בראש. רבי יהושע אומר: בלב. ונקבע כדעתו של רבי יהושע.
ילקוט שמעוני, משלי, רמז, תתקכט.
- 12 חוכמת החוכמה היא לדעת ממה להתעלם.
ויליאם ג'יימס, עקרונות הפסיכולוגיה, כרך 2, פ' 22.
- 13 על-מנת לאהוב את החוכמה יש להיות חכם תחילה.
פרידריך שילר, על החינוך האסתטי של האדם, מכתב 8.
- 14 ראשית חוכמה קנה חוכמה, ובכל קניינך קנה בינה.
משלי ד ז.
- 15 שאלת החכם חצי החוכמה.
מבחר הפנינים, שער החוכמה, ג.
- 16 שום איש אינו חכם כל הזמן.
פליניוס הזקן, מחקר הטבע, ס' 7, 41.
- 17 שלמה המלך שגה שגיאה גדולה כשביקש לו חוכמה.
אנטון צ'כוב, בנקסי רשימות 1892-1904; כונסו בתוך כתבים, כרך 17.
- 18 תמיד קורה, שראשית חוכמה היא איזה פחד.
מיגל דה אונמונו, ההרגשה הטרגית של החיים, פ' 6, 'בעמקי התהום'. ואלה דבריו שם: "ראשית חוכמה יראת ה' (תהלים קיא י), כך נאמר. והכוונה אולי לפחד המוות, או שמא לפחד החיים, שזה אותו הדבר. תמיד קורה, שראשית חוכמה היא איזה פחד".

חוכמה וטיפשות

- 19 אדם אחד שיש לו שכל והוא יודע זאת יכול תמיד לגבור על עשרה שאין להם והם לא יודעים.
ג'ורג' פֶרנארד שו', עגלת התפוחים, מע' 1.
- 20 אותו מלאך הממונה על ההריון, לילה שמו, נוטל טיפה ומעמידה לפני הקדוש ברוך הוא ואומר לפניו: ריבונו

לא מסוגל, אבל אני לומד ולא נמאס לי, מלמד ולא מתעיף. ודָּהָה גִּוֶּנֶג אמר: 'ללמוד בלי שזה יימאס זה נבון; ללמד בלי להתעיף זה מוסרי. אתה, אדוני, גם נבון וגם מוסרי, וממילא אתה חכם!
חכם? אפילו קונפוציוס לא חשב את עצמו לחכם, אז איזה מין דיבור זה.
מְנַצִּיּוֹס (מִנְג דָּהָה), פ' 3, 2; תרגם דן דאור.

- 01 דרוש חכם כדי להכיר חכם.
פֶסְנוֹפֶנְס; מובא אצל דיוֹגֶנֶס לָאֶרְטִיוֹס, חיי הפילוסופים, ס' 9, 2, 20.
- 02 ה' קנני [בראני] ראשית דרכו, קָדָם מפעליו מאז;
מעולם ניסכתי [הייתי נסיכה] מראש, מְקַדְמִי ארץ;
באין תהומות חוללתי, באין מעיינות נכבדי-מים;
בטרם הרים הוֹטְפָעוּ, לפני גבעות חוללתי;
עד [עדיין] לא עשה ארץ וחוצות, וראש [ראשית] עפרות תבל;
בהכינו שמים, שם אני, בחוקו חוג על פני תהום;
ואהיה אצלו אָמוֹן [חניך ואולי מחנך] ואהיה שעשועים יום יום, משחקת לפניו בכל עת;
משחקת בתבל ארצו, ושעשועי את בני אדם.
משלי ח כב-לא; הדוברת היא החוכמה.
- 03 החוכמה היא אפורה. החיים, לעומת זאת, וגם הדת, מלאים צבע.
לודוויג ויטגנשטיין, הערות על עניינים שונים, הערה מ־1947.
- 04 החוכמה היא מן הנשמה.
וולט ויטמן, מתוך 'שיר הדרך הפתוחה', 1856; בתוך עלי עשב.
- 05 החכם די לו בעצמו.
[<<<<>>>>]
- 06 מוטב שוטה עם כולם מאשר חכם לבד.
פֶלְתֶסָאר גְרִסְיָאן, מדריך לידעוֹנוֹת לעולם הזה; למעלה: 137, למטה: 133.
- 07 היה חכם מאחרים, אם אתה יכול, אבל אל תגלה להם.
לורד צ'סטרפילד, מכתבים לבן, מכתב מיום 19.11.1745.
- 08 הניסיון היה אבי, הזיכרון אמי;
היוונים קראוני סופיה, אתם קוראים לי חוכמה.
לוקיוס אפרוניוס, סֵלָה.
- 09 הפיקחות מועילה לכל דבר ולא מספיקה לשום דבר.
אֶנְרִי־פֶרְדְרִיק אֶמִיָּאל, יומן, רישום מ־16.2.1868.

10 השאלה היא: האם אנו מסוגלים להבין את טיפשותנו? זה מבחן של שכל, לא של אופי.
ג'ון קינג פייֶרֶבֶּנק; בשבועון **אובְּזֶרוֹר**, 4.5.1975.

11 השטויות הכי גדולות שלנו עשויות להיות חכמות מאוד.
לודוויג ויטגנשטיין, **הערות על עניינים שונים**, הערה מ־1941.

12 חכם בפרוטה, טיפש במאה.
אָדוּאַרד טוֹפֶסֶל, **תולדות בעלי־החיים הארבע־רגליים**, 1602.
והוא הקדים את רוֹבֶּרט בְּרֶטוֹן, אשר הכניס את הפתגם הזה לספרו **אַנטומיה של המַלְנוּלִיה** ('דמוקריוטוס אל הקורא').

13 טיפוס זה של אדם, המקדיש את עצמו לעיסוק בחוכמה, הוא ביש גדא גדול ונכשל בכל עניין, ובייחוד בילדיו. אני משערת, כי הדבר נובע מכך שהטבע רוצה להבטיח, שמחלת החוכמה לא תתפשט הלאה בקרב האנושות.
אָרְסֶמוּס, **שבחי הסכלות**, פ' 24; הדוברת היא הסכלות.

14 כמקרה הכסיל גם אני יִקְרָנִי, ולמה חכמתי אני אז יותר.
קוהלת ב טו.

15 כשטיפש מדווח על מה שחכם אומר הוא אף פעם אינו מדייק, כי הוא מתרגם את מה ששמע למשהו שיוכל להבין.
בֶּרְטְרַנְד ראסל, **תולדות הפילוסופיה המערבית**.

16 לעולם אל תישאר בגבהים השוממים של הפיקחות; רד אל העמקים הירוקים של הטיפשות.
לודוויג ויטגנשטיין, **הערות על עניינים שונים**, הערה מ־1948.

17 מפני שוטה אחד נחייב את כל הפיקחין?
תוספתא, **שבת** (ליברמן), פ' יא, הל' טו.

18 שוטה אחד יכול להִשְׁטוֹת רבים, אבל חכם אחד יחכים רק מעטים.
גיאורג פריסטוף ליכטנברג, **פנקסי הטיטות**, פנקס יא, 1793-1796, 94.

19 שיא הטיפשות - לרצות להיות החכם היחיד.
לֶה רוֹשְׁפוֹקוֹ, **אמרות ומכתמי מוסר**, 231.

20 שעות ההבל נמדדות בשעון; שעות החוכמה אין שעון שימדדן.
ויליאם בִּלְיִיק, **נישואי העדן והשאול**, 'משלי השאול'.

של עולם, טיפה זו מה תהא עליה, גיבור או חלש? חכם או טיפש? עשיר או עני? ואילו רשע או צדיק לא קאמר [מפני שבתחום זה יש לאדם בחירה] (גידה טז).
ואמר רבי נפתלי מרופשיץ: מכאן אנו למדים, שיכול אדם להיות גם צדיק וגם טיפש. וככל שהוא מתאמץ להיות צדיק יותר גדול, כן הוא נעשה טיפש יותר גדול.
ר' נפתלי מרופשיץ.

01 בתיאטרון אילו קרא מישהו לסנדלרים לקום, היו רק הם קמים, וכך היה גם אילו קראו לנפחים, לאורגים ולאחרים. אולם אילו קראו לחכמים לקום, או לרודפי הצדק והיושר, מיד היו קמים כל הנוכחים בתיאטרון. כי זו הַמְכָּשֶׁלָה, שהרוב חסר התבונה חושב את עצמו לחכם וישר.
סוֹקְרָטֶס; מובא אצל סטובאיוס, **אנתולוגיה**, ס' 2, 15, 97.

02 גן עדן של שוטה הוא גיהנום לחכם.
ההיסטוריון תומס פולר, **מדינת הקודש ומדינת החול**.

03 דרך השמים –
לא להזיק בהועילם;
דרך החכם –
לא להתחרות בעשייתו.

לאו דָּזָה, **ספר הדרך והסגולה**, 81; תרגמו דן דאור ויואב אריאל (מהד' עברית 2007).

04 החוכמה תימצא לפעמים בטיפשות.
הוֹרַאטְיוּס, **אודות**, ס' 4, 12, שורת הסיום.

05 החכם נשכר מאויביו יותר מאשר הטיפש מידידיו.
בֶּלְתֶּסָאר גְרִיסְיָאן, **מדריך לידעונות העולם הזה**, 84.

06 הטיפש לא רואה אותו עץ שרואה החכם.
ויליאם בִּלְיִיק, **נישואי העדן והשאול**, 'משלי השאול'.

07 הטיפשים הם הזקוקים לעצות, אך רק החכמים נשפרים מהן.
בֶּנְג'מִין פֶּרְנַקְלִין, **אלמנך ריצ'רד המסכן**.

08 הכסילים רבים מהחכמים, וגם אצל החכמים רבה הסכלות מן מהחוכמה.
שאמפּוֹר, **מכתמים והגיגים**, 149.

09 הסיבה הבסיסית לצרות בעולם היא, שהטיפשים מלאים ביטחון, ואילו החכמים מלאים ספקות.
בֶּרְטְרַנְד ראסל, 'אתיקה נוצרית', **נישואים ומוסר**.

חופש המחשבה והביטוי

08 בחסדי האל יש לנו בארצנו שלושה דברים אלה שלא יסולאו בפז: חופש הדיבור, חופש המצפון והזהירות הראויה שלא להשתמש בהם לעולם.

[>>><<<]

09 באמריקה, כמו בכל מקום, חופש הדיבור הוא רק למתים.

מארק טוויין. למעלה: 'הלוח החדש של וילסון הטמבל', בעקבות קוֹה־משווה, פ' 20; למטה: פנקסו של מארק טוויין (עורך אֶלְפֶּרֶט ביגלוֹ פִּיין).

10 בעבר לא הותר לאיש לחשוב בחופשיות; כיום זה מותר, אבל איש אינו מסוגל עוד לעשות זאת. כיום רוצים בני־האדם לחשוב רק מה שהם אמורים לרצות לחשוב, ואת זאת הם חושבים לחופש. אוֹסוֹלֶד שְפִיגֶלר, שקיעת המערב, כרך 2, פ' 12.

11 ברצוני להודיע לכל המוסלמים העשויים ללא חת בעולם, כי מחבר הספר הנקרא פסוקי השטן, אשר חובר, נדפס ופורסם מתוך התנגדות לאסלאם, לנביאו ולקוראָן, וכן המוציאים לאור, אשר ידעו את תוכנו – הוכרזו 'מדהור אל־דם' [בני מוות, שיש להורגם]. אני קורא לכל המוסלמים הנאמנים להוציאם להורג במהרה בכל מקום שבו ימצאום, כך שאיש לא יעז עוד לפגוע באסלאם. ומי שיקטול בדרך זו ייחשב למקדש שם האל.

אֵיִיטוֹלֶלָה חוֹמֵיִיני, פסק ההלכה (פאתווה), המתיר את דמו של הסופר סֶלְמַן רוֹשְׁדי, 14.2.1989.

12 גבולות המחשבה? חפש במפה.

סְטֵינִסְלֵב לֶץ, מחשבות לא מסורקות; תרגם דוד וינפלד.

13 דיבור חופשי הוא החיים עצמם.

סֶלְמַן רוֹשְׁדי, ראיון בעיתון גארדיין, 8.11.1990.

14 האם צריך הפועל לחשוב בחופשיות על הרכוש? אם כן, מה יהיה עלינו, העשירים? האם צריכים החיילים לחשוב בחופשיות על המלחמה? אם כן, מה יהיה על המשמעת הצבאית? תחוסל המחשבה! הבה נחזור אל צללי המשפט הקדום, פן יקרה, חלילה, משהו לרכוש, למוסר ולמלחמה.

בֶּרְטֶרַנד ראסל, מדוע בני־אדם נלחמים, פ' 5, 'חינוך' (1916); נדפס מחדש בכותרת עקרונות השיקום החברתי).

15 הדרך המכוכמת לשמור על בני־האדם פסיביים וצייתנים היא להגביל בקפדנות את טווח הדעות הקבילות, אך להתיר דיון ער ותוסס בתוך הטווח הזה, ואפילו לעודד את הדעות היותר ביקורתיות והיותר

01 אי־אפשר לאמוד את הרע שגורמת צנזורה, כי אי־אפשר לומר היכן היא נגמרת.

ג'רמי בֶּנְתֶּהם, על חירות העיתונות והדיון הציבורי.

02 אילו היתה צנזורה על המתפרסם ברומא, לא היו לנו היום הוראטיוס, ולא יובנאליס, ואף לא כתביו הפילוסופיים של קיקרו. וולטיר, מכתב למפקד משטרת פאריס, 20.6.1733.

03 איננו זקוקים לצנזורה על העיתונות; יש לנו צנזורה על־ידי העיתונות. ג. ק. צ'סטרטון, אורתודוקסיה, פ' 7, 'המהפכה הנצחית'.

04 אל תגידו בגת, אל תבשרו בחוצות אשקלון, פן תשמחנה בנות פלשתים, פן תעלוזנה בנות הערלים. שמואל ב, א כ. דוגמה ראשונה של צנזורה לשם שמירת המורל הלאומי.

05 אם הספרים סותרים את הכתוב בקוראן, הם דברי כפירה ויש להשמידם, ואם הם מאשרים את הכתוב בקוראן, הם מיותרים ויש להשמידם. הח'ליף עוֹמֶר אל־ח'טאב משיב בשנת 641 לאנשיו, אשר שאלוהו מה לעשות באוצר הספרים של הספרייה הגדולה באלכסנדרייה. האגדה מספרת, כי הספרים נלקחו מהספרייה ושימשו חומר הסקה לבתי־המרחץ הציבוריים שפעלו בעיר, ומספרם היה כה עצום, עד שהיה בהם כדי לחמם את המרחצאות במשך שישה חודשים רצופים. ההיסטוריונים אומרים, שהסיפור כולו הוא כנראה בדוי ושהספרייה נהרסה בשורה של פגיעות שאירעו בה במהלך מאות שנים, חלקן אסונות טבע וחלקן פגיעות מלחמה.

06 אתה יכול לכלוא את הזמר, לא את השיר.

הארי בֶּלְפִּוֶּנטֶה, על החופש האמנותי בדרום־אפריקה; בעיתון אינטרנשיונל הֶרַאֵלד טריביון, 3.10.1988.

07 בדיונים על צנזורה נעשית לעתים קרובות מדי שגיאה גדולה: מנהלים את הדיון במונחים המשמשים את הצנזורים, כלומר, במונחי המוסר המיני. במקום זאת יש לנהוג אחרת: יש להתעלם לגמרי מן התואנה הצבועה שלהם ולראות מה שצריך להיות ברור לכל ילד, שצנזורה היא עניין פוליטי ושהמין הוא פשוט תואנה חסרת בוש. פיֶר פאולו פֶּזוֹליני, בטור 'הדגלים היפים' בעיתון דרכים חדשות, 17.12.1960.

מתנגדות. זה נותן לבני-האדם את ההרגשה, שהם נהנים מחופש המחשבה, בעוד המערכת ממשיכה לכפות כל הזמן את הנחות היסוד שלה על-ידי ההגבלות שהטילה על טווח הדיון. נועם חומסקי, שיחה עם דייוויד פרסמין, בתוך טובת הכלל.

01 ההגנה הקפדנית ביותר על חופש הדיבור לא תגן על אדם, הצועק צעקת שקר על שרפה באולם תיאטרון וגורם לבהלה.

השופט אוליבר ננדל הולמס (הבן), בהחלטה במשפט שנק נגד ארצות-הברית, 249 יוֹ-אֶס 47, 52, 1919.

02 הזמן לעמוד על זכויות הוא כאשר הן נשללות, והאנשים הצריכים לעמוד עליהן הם אלה שמהם הן נשללות. הקהילה שאינה מעזה להגן על החלש והשנוא שבתוכה בהבעה החופשית של דעותיו, ולא משנה עד כמה מוטעות או נתעבות הן, אינה אלא כנופיית עבדים. ננדל פיליפס, המונים וחיווך.

03 הטאבו האחרון של המין האנושי, להימנע ממחשבות אסורות ומסוכנות, מוכרח להתבטל.

07 אני מתנגד למה שאתה אומר, אבל אגן עד מוות על זכותך לומר זאת.

זו האמרה המפורסמת ביותר המיוחסת לוולטר, אך מקורה אינו ברור. היא מצוטטת בנוסח זה בספרה של אָוֹלִין ביאטריס הול, **ידידיו של וולטר**, 1906 (אשר נדפס תחת שם-העט ס. ג'. טֶלְנֵטִיר), ומן האמור בספר עולה, כי היא מצויה במכתב של וולטר אל קלוד אֶדְרִיאַן הֶלֹנְטִיוֹס, מחבר הספר **על הרוח**, שוולטר העריכו. אולם משיצאו ההיסטוריונים לחפש את האמירה במכתבי וולטר אל הֶלֹנְטִיוֹס, לא מצאו אותה שם. רק ב־1935 הגיבה הול על הביקורת עליה וטענה, כי הביאה את המשפט בספרה לא כציטוט, אלא כפרפרזה על דבריו של וולטר בתוך **מאמר על הסובלנות**: "חשבו בעצמכם והניחו לאחרים ליהנות גם הם מן הזכות הזאת"; אלא שקשה לומר על האמרה שלמעלה כי היא רק ניסוח אחר של הציטוט הזה.

08 אדוני אב-המנזר, אני מתעב את מה שאתה כותב, אבל אתן את חיי כדי שתהיה לך האפשרות להמשיך לכתוב.

אין מחשבות לא לגיטימיות.

תיאודור רייק, הצורך להיות נאהב, ח' 1, פ' 6.

04 העניים מנועים מלחשוב בגלל המשטר של אחרים; העשירים – בגלל משטר עצמי.

תיאודור אֶדְוִיִּן, מינימה מוֹרְלִיָה: הרהורים מחיים פגומים.

05 הרע שבהשתקת דעה הוא בכך שהיא שודדת את המין האנושי, את הדורות הבאים כמו את הדור הנוכחי ואת המתנגדים לדעה עוד יותר מאשר את המחזיקים בה. אם הדעה נכונה, נשללת מהם האפשרות להמיר את הטעות באמת; ואם הדעה מוטעית, הם מפסידים משהו חשוב כמעט באותה מידה – את התפישה הבהירה ואת הרושם החי של האמת, הנוצר מתוך התנגשותה בטעות.

ג'ון סטיוארט מיל, **על החירות**, פ' 2, 'על חירות המחשבה והדיון'.

06 התיקון הראשון [לחוקה האמריקנית] אינו מחייב איש לפרסם את האמת.

ג'ון סטוקוול, **המשמר הפרטוריאני**. התיקון הראשון לחוקה האמריקנית הוא התיקון המבטיח את חופש הדת, חופש הביטוי, חופש העיתונות וחופש ההתכנסות והמחאה.

ואז בא המתרגם והעורך נורפרט גוטרמן, ובתוך **ספר ציטטות צרפתיות** שערך (1963) הביא את המשפט שלמעלה מתוך מכתב של וולטר מ־6.2.1770 אל האב פרנסואה לואי אַנְרִי לֶה רִיש. לדברי גוטרמן, זה המקור הנכון של האמרה הידועה. אולם בדיקה חוזרת העלתה, כי נפלה כאן טעות וכי האמרה אינה מצויה במכתב. כך או כך, גם אם וולטר לא אמר את המשפט, הוא בוודאי שיקף את עמדתו. האמרה נהפכה למוטו של הדמוקרטיה הליברלית, והרעיון נוסח שוב ושוב מחדש מאז המאה ה־18.

09 אם איננו מאמינים בחופש הביטוי לאנשים שאנו מתעבים, איננו מאמינים בו בכלל.

ניסוח של נועם חומסקי לרעיון של וולטר, בריון טלוויזיה בערוץ בִּי־צִי־2, 25.11.1992.

10 אינני מסכים עם מה שאתה אומר, אבל אגן עד מוות על זכותך לייחס בטעות את הציטטה לוולטר.

נריאציה של אַבְרָם גְרוֹמֶר משנת 2000 (מן האינטרנט).

- 01 התנקשות היא הצורה הקיצונית ביותר של צנזורה. ג'ורג' בֶּרנארד שו', 'גבולות הסובלנות', הקדמה למחזה הופעתו של בלאנקו פוסט.
- 02 ועלי אומרים הטיפשים: בשירתי הפרתי את צווי השמים. ניזאר קבאני, מתוך 'הבהרה לקוראי השירה שלי'.
- 03 חופש העיתונות מובטח רק למי שיש לו עיתון. אבוט ג'וזף ליבלינג, 'העיתונות הסוררת: האם אתה מתאים לעיתונות?', ניו־יורק, 14.5.1960.
- 04 חירות המחשבה היא חיי הנשמה. וולטיר, מסה על השירה האפית (נכתבה באנגלית).
- 05 יהא זה בלתי־חוקי לכל מורה בכל אוניברסיטה שהיא, בבית־ספר יסודי ובכל בית־ספר ציבורי אחר של המדינה, אשר נתמך, במלואו או בחלקו, בידי קרנות החינוך הציבוריות של המדינה, ללמד כל תיאוריה המכחישה את סיפור הבריאה האלוהית של האדם כפי שמורה התנ"ך, וללמד במקום זאת כי מוצא האדם הוא מבעלי־חיים נחותים יותר. החוק של מדינת טנסי בארצות־הברית משנת 1925, האוסר ללמד את תורת האבולוציה. הוא נחקק מספר החוקים רק בשנת 1967.
- 06 כשעושים מהפכה לא קוצבים את הזמן. הולכים קדימה – או שהולכים אחורה. מי שמדבר על חופש העיתונות הולך אחורה ועוצר את התקדמותו המהירה אל הסוציאליזם. [>>>><<<<]
- 07 מדוע זה יש להתיר את חופש הדיבור ואת חופש העיתונות? מדוע זה צריכה ממשלה, העושה את מה שהיא חושבת לנכון וצודק, להתיר מתיחת ביקורת עליה? הרי היא לא היתה סובלת התנגדות בנשק; אך רעיונות קטלניים הרבה יותר מרובים. מדוע זה יורשה אדם לקנות מכונת דפוס ולהפיץ דעות מזיקות שנועדו להביך את הממשלה? ולדימיר איליץ' לנין. למעלה: נאום בפטרבורג ב־17.11.1917, מצוטט בתוך: ג'ון ריד, עשרה ימים שזעזעו את העולם, פ' 11; למטה: נאום במוסקווה ב־1920, מצוטט בתוך: גרגורי פטרוביץ' מקסימוף, הגיליוטינה בפעולה, אך ספק אם אומנם אמר את הדברים.
- 08 מעל כל החירויות תנו לי את החירות לדעת להתבטא ולטעון באופן חופשי על־פי מצפוני.
- 09 ספרים לא נשאים מוחרמים. הם מסרבים להישרף. רעיונות לא הולכים לכלא. בראייה היסטורית ארוכה, הצנזור והאינקוויזיטור הובסו תמיד. הנשק היעיל היחיד נגד רעיונות רעים הוא רעיונות יותר טובים. המקור של רעיונות טובים הוא החוכמה. הדרך הבטוחה ביותר אל החוכמה היא חינוך ליברלי. אֶלפֶרד ויטני גריזוולד, נשיא אוניברסיטת ייל, לסטודנטים באקדמיית 'פיליפס', באנדוֹר שבניו־האמפשייר, 1952. דבריו הובאו בירחון אֶטְלַנְטִיק מאות'לי בגיליון נובמבר 1952.
- 10 עלינו לזכור תמיד, כי אדם אינו מאמין באמת בדעותיו אם אינו מעז לתת חופש התבטאות למתנגדו. וְנָדֶל פִּילִיפֶס, נאומים, 1863.
- 11 פעולתנו הראשונה תהיה להטיל השגחה על מספרי הסיפורים ולהורות למשגיחים לקבל כל סיפור ראוי ולדחות כל סיפור בלתי־ראוי; ואנו נדאג לכך, שהאמהות והאומנות תספרנה לילדיהן רק את הסיפורים המאושרים. אֶפְלָטוֹן, המדינה, ס' 2, 377.
- 12 צנזורה היא הודאה בחולשתנו ובנחיתותנו האינטלקטואלית. צנזורה היא תמיד כלי פוליטי; בוודאי לא אינטלקטואלי. ביקורת היא כלי אינטלקטואלי; היא מניחה ידיעה של מה ששופטים אותו ומתנגדים לו. ביקורת איננה משמידה; היא שמה דברים במקומם הנכון בין דברים אחרים. לצנזר זה להשמיד, או לפחות לחסום את תהליך המציאות. פֶּדְרִיקוֹ פְּלִינִי, בתוך: אנה קיל ופריסטיאן סטריץ' (עורכים), פְּלִינִי על פְּלִינִי, קובץ 1, 'הערות על צנזורה'.
- 13 אדם הוא חופשי או שאינו חופשי. אין חניכות לחופש. אֶמִירי בֶּרְכָה, 'תוויתיות', ברבעון *Kultur*, אביב 1962.
- 14 אין אושר אלא בחירות, ואין חירות אלא באומץ לב. פֶּרִיקְלֶס, נאום ההספד על חללי אתונה, 431 לפנה"ס. זה הנוסח המוכלל שמרבים לצטט, אך לאמיתו של דבר זוהי פֶּרִפְרָאזה

חופש, חירות

על דברי פֿריקלס, המובאים אצל תוקידידס (תולדות מלחמת פֿלופֿונס, ס' 2, 43), והנוסח המדויק הוא: "עליכם המאמץ להידמות אליהם [אל הנופלים] ולראות את האושר בחירות ואת החירות באומץ הלב, ולא להירתע מפני הסכנות שבמלחמה".

01 אין דבר יותר דוחה מצריחות החירות בפי עבדים, כפי שרוב בני־האדם הֵנָּם, ומן הטעות השטחית, שהחופש הוא איזה נייר מבוא כמו הכרזת העצמאות, או הזכות החוקתית להצביע, של אלה שמעולם לא העזו לחשוב או לפעול.
רֶלֶף ווֹלְדוֹ אֶמֶרסוֹן, 'גורל', הנהגת החיים.

02 אם אלוהים אינו קיים, אין עוד סולם ערכים וצווים היכולים להצדיק את התנהגותנו. נשארנו אפוא ללא ממלכה מאירה של ערכים, שבה נוכל למצוא הצדקה או תירוץ למעשינו. נותרנו לבד, ללא תירוץ. זאת כוונתי כאשר אני אומר שהאדם נידון להיות חופשי. נידון, מכיוון שהוא לא ברא את עצמו, ואף־על־פי־כן הוא חופשי, מאחר שברגע שהוא הושלך לתוך העולם הוא אחראי לכל מעשיו.

ז'אן פֿול סארטר, האֶקְזִיסְטֶנְציָאליזם הוא הוֹמִינִיזְם; תרגם יעקב גולומב.

03 אם יש בכלל משמעות לחירות, הרי זו הזכות לומר לאנשים מה שהם לא רוצים לשמוע.
ג'ורג' אורוול, חוות החיות, הקדמה.

04 אַריסטו אוכל כשפיליפוס רוצה; אני אוכל כשאני רוצה.

דיוֹגֶנֶס, בתגובה על כך שאריסטו מועסק בידי פיליפוס מלך מוקדון כמחנכו של בנו אלכסנדר; מובא אצל פלוטרכוס בחיבורו על הגלות, בתוך כתבי מוסר. דיוֹגֶנֶס לְאֶרְטוֹס מביא סיפור דומה (חיי הפילוסופים, ס' 6, 2, 45), אך שם מתייחס דיוֹגֶנֶס לאלכסנדר ולביוגרף שלו, קליסתֶנֶס.

05 אשר לחופש, הוא יחדל בקרוב להתקיים. החיים יהיו תלויים בציות מוחלט למערכת נוקשה של הסדרים, שלא יהיה עוד אפשר לחרוג מהם. הנוסע במטוס איננו חופשי. בעתיד הנוסעים במסע החיים יהיו עוד פחות חופשיים. הם יסעו דרך חייהם מרותקים למושבים (התאגידיים) שלהם.
ז'אן בודריאר, Cool Memories, פ' 3.

06 בול־העץ, למרות קטנותו, אין בעולם מי שיוכל לשעבדו.
לאו דָזֶה, ספר הדרך והסגולה, 32; תרגמו דן דאור ויואב אריאל (מהד' עברית 2007).

07 בּוֹמְרָנְגִים רבים אינם חוזרים: הם בוחרים בחופש. סטניסלב לֵץ, מחשבות לא מסורקות.

08 בני־אדם אינם מוותרים על חירויותיהם, אלא בגינה של איזו אשליה.

אָדמוֹנד גֶּרַק, נאום באספה במחוז באקינגהאם־שִׁיר, 1784.

09 בני־האדם עיוותו את מושג החופש עד כדי כך, שמה שנותר ממנו בסופו של דבר הוא זכותם של החזקים והעשירים לקחת מהחלשים והעניים את מה שעוד נותר להם.
תיאודור אֶדוֹרנו.

10 ברגע שהעבד מחליט שלא יהיה עוד עבד, כבליו נופלים. הוא משחרר את עצמו ומראה את הדרך לאחרים. חירות ועבדות הם מצבי נפש.
מֶהאטמה גַנְדִּי, אי־אלימות בשלום ובמלחמה, כרך 2, פ' 5.

11 האדם המשוחרר איננו מי שחי חופשי במציאות האידיאלית שלו, באמת הפנימית שלו או בשקיפות שלו; הוא האדם שמשנה מרחבים, שנע וסובב, שמחליף את מינו, את בגדיו ואת מנהגיו על־פי האופנה, ולא על־פי המוסר, ושמשנה את דעותיו לא על־פי מה שמכתיב לו מצפונו, אלא על־פי משאלי דעת קהל.

ז'אן בודריאר, 'אוטופיה מוגשמת', אמריקה. "זה השחרור המעשי [...] מוסיף בודריאר, "[ו]בני־אדם שחיים במדינות טוטליטריות יודעים שכאן השחרור האמיתי וחולמים רק עליו".

12 האדם חופשי ברגע שהוא רוצה להיות.
וולטר, ברוטוס, מע' 2.

13 האויב הגדול ביותר של חירות הפרט הוא הפרט. סול אלינסקי, כללים לרדיקלים, פרולוג.

14 ההיסטוריה העולמית אינה אלא תולדות התקדמותה של תודעת החופש.
הֵיגֶל, הרצאות על הפילוסופיה של ההיסטוריה העולמית, מבוא.

15 הו חירות, חירות! כמה פשעים נעשים בשמך! מאדאם רולאן, מראשי הז'ירונדיסטים (הרפובליקנים המתונים) בתקופת המהפכה הצרפתית. ב־1793 הורחקו הז'ירונדיסטים מן האספה הלאומית בידי היאקובינים והקורְדֵּלִיִּירִים, ומנהיגיהם הוצאו להורג בגיליוטינה. כששמעה מאדאם רולאן את גזר־דינה קמה ואמרה: "אני מודה לכם על שמצאתם אותי ראויה לחלוק בגורלם של האנשים הטובים והגדולים שרצחתם".

לאומיות ותרבות; באמצע: מיוחס ללנין; למטה: המדינה והמהפכה, פ' 5.

01 חופש הוא החופש לומר, ששתיים ועוד שתיים הן ארבע. אם זה מובטח, הכל נובע מזה. ג'ורג' אורוול, 1984, ח' 1, פ' 7.

02 חופש הוא המוחלט. אי-אפשר לגזור אותו משום דבר. אי-אפשר לעשותו שווה ערך לשום דבר. הוא היסוד באיין-יסוד של ההווה. הוא עמוק מכל הקיים. [>>><<<]

03 טבענו המהותי אינו יכול להיות הבסיס לחופש. להיפך, כל הטבע נולד מן החופש. החופש בא לא מהטבע, אלא ממחשבתו של אלוהים ומן התהום הקודמת להווה. שורשי החופש הם באין. המעשה החופשי הוא קדמון ולגמרי אי-רציונלי. [>>><<<]

04 החופש הוא לא רק החופש של האדם, אלא גם הגורל שלו. חופש גורלי זה הוא התופעה המסתורית ביותר של הקיום האנושי.

ניקולאי בֶּרְדִּיֵב. למעלה: משמעות המעשה היצירתי; באמצע: חופש והרות; למטה: אמת והתגלות (ולגירסה לא דתית של הרעיון שהחופש הוא גורל האדם, ראו ז'אן פֹּל סארטר, ציטטה 02:324 במדור זה).

05 חופש הוא יותר מהיכולת לבחור בין שתי אפשרויות – הוא הזכות לקבוע את האפשרויות. מיוחס לעיתונאי האמריקני ג'ון א. דֵּלְקוויסט.

06 חופש ללא הזדמנות הוא מתנת השטן, והסירוב לתת לבני-אדם הזדמנויות הוא מעשה פלילי. גורלם של הפגיעים בחברה הוא אמת מידה למרחק שמכאן ועד למה שאפשר לכנותו ציוויליזציה.

נועם חומסקי, רווחים על בני-אדם; והוא ממשיך ואומר: "בעודי מדבר ימותו אלף ילדים ממחלות שהיה אפשר למנוע אותן בקלות, וכפליים מזה נשים ימותו או ייפגעו קשה בהריון או בעת הלידה בגלל מחסור בתרופות ובטיפול פשוט. על-פי אומדן שהכין הארגון יוניצ"ף, כדי למנוע את הטרגדיות הללו ולהבטיח נגישות עולמית לשירותים חברתיים בסיסיים, דרוש תקציב המגיע לרבע מההוצאות הצבאיות השנתיות של 'המדינות המתפתחות', או כעשירית מההוצאות הצבאיות השנתיות של ארצות-הברית. כל דיון רציני על החופש האנושי צריך להתקיים על רקע המציאות הזאת."

07 חיי נתתי לחירות, אני יודע זאת היום, כי כך אמרו לי אלה

ששלחו אותי ללחום.

וו. נ. אָוֶנֶר, 'חמש נשמות', 1917.

08 חייב אדם לצאת ממצרים בכל יום.

ר' ישראל מקוז'ניץ; מובא בתוך: רמתיים צופים.

09 חירות אמיתית איננה איזו פיסת נייר שנקראת 'חוקה', 'זכויות חוקיות' או 'חוק'. היא איננה הפשטה שנגזרת מן הערטילאיות הקרויה 'המדינה'. היא איננה דבר שלילי כמו להיות חופשי מ-משהו, מפני שבחופש כזה אתה יכול לרעוב למוות. חופש אמיתי, חירות אמיתית, הם חיוביים. זהו חופש ל-משהו; זוהי חירות להיות, לעשות; בקצרה, חירות ההזדמנות הממשית והפעילה. אָמה גולדמן, מקומו של היחיד בחברה.

10 חירות האדם אינה אלא זאת, שהוא מציית לחוקי הטבע מפני שהוא עצמו מכיר בהם ככאלה, ולא מפני שנאכפו עליו בידי איזשהו רצון חיצוני, אלוהי או אנושי, קולקטיבי או אישי. [>>><<<]

11 אני חופשי באמת רק כאשר כל בני-האדם, גברים ונשים, חופשיים כמוני. חירותם של האחרים לא רק שאינה סותרת או מגבילה את חירותי, אלא שהיא ההנחה המוקדמת והאישור שלה. מיכאיל בֶּקוּנִין, אלוהים והמדינה.

12 חירות היא לא יותר ולא פחות מאשר העדר כפייה. זאת המשמעות האמיתית, המקורית וההולמת של המלה. הרעיון שלה הוא רעיון שכולו שלילי. היא איננה דבר שנוצר באמצעות חוק חיובי. היא קיימת ללא חוק, ולא באמצעות חוק. ג'רמי בֶּנְתָּהָם; בתוך: מסמכי בֶּנְתָּהָם, 69, 44.

13 חירות הפרט איננה מתנת הציוויליזציה. היא היתה קיימת במידה הגדולה ביותר בטרם היות כל ציוויליזציה. זיגמונד פרויד, תרבות בלא נחת, פ' 3.

14 חירות (ש"ע) – מאוצרותיו היקרים ביותר של הדמיון. אֶמברוז בירס, מילון השטן.

15 חירות מופשטת, ככל ההפשטות, איננה בנמצא. אֶדמונד בֶּרְק, הנאום השני על פיוס עם המושבות האמריקניות: 'שלוש-עשרה ההחלטות', 22.3.1775. בֶּרְק, אשר היה התומך הגדול והרהוט ביותר של המתיישבים האמריקנים בפרלמנט הבריטי, אמר בנאומו, כי ההיסטוריה מראה, שהמאבק לחירות

- 10 מחיר החירות הוא עמידה נצחית על המשמר.
האמרה הזאת מיוחסת לעתים בטעות לתומס ג'פרסון, אולם מי שניסח את הרעיון היה השופט האירי ג'ון פיליפוט קוראן, בנאום בליל בחירתו של ראש העיר דבלין, 10.7.1790: "התנאי שהעמיד האל כאשר נתן חירות לאדם הוא עמידה מתמדת על המשמר, תנאי שאם האדם מפר אותו – שעבוד מידי הוא התוצאה של פשעו והעונש על אשמתו". את הנוסח המכתמי שלמעלה נתן לרעיון מתנגד העבדות ננדל פיליפס, בנאום שנשא ב־1852 לפני אנשי 'החברה נגד עבדות' במקסצ'וסטס.
- 11 מקום שהחירות בו – שם ארצי.
[Ubi libertas, ibi patria]
אמרה שאין יודעים מי טבע אותה. לעתים היא מיוחסת לִבְנֵג'מין פרנקלין, אך ללא אישוש. מילון אוקספורד לציטטות אמריקניות מעלה אפשרות, כי מקורה במכתב של פרנקלין מ־4.12.1789 אל דייוויד הארטלי, שבו הוא מביע תקווה, כי אהבת החירות והכרת זכויות האדם תהיינה נחלתן של כל האומות, כך שאדם יוכל לצעוד על־פני כדור הארץ כולו ולומר: זאת ארצי. בֶּרטֶלט (ציטטות מוכרות) טוען, כי האמרה היתה המוטו של ג'יימס אוטיס (1725–1783), מההוגים שתרמו למחשבת המהפכה האמריקנית, אך גם זה לא אושש. את שני האישים הנכבדים האלה הקדים ההוגה הפוליטי האנגלי, אֶלְג'רנון סידני (1623–1683), אשר גם הוא אימץ לו כנראה את האמרה כמוטו.
- 12 מתי כבר יהיה אסור לאסור?
אידריס שאה, התבוננויות.
- 13 פחד וחופש מוציאים זה את זה.
אָריק הוֹפֶר, המצב הנלהב של הרוח ואפוריזמים אחרים, 255.
- 14 קפיטליזם הוא בבסיסו שיטה שבה כל דבר עומד למכירה, וככל שיש לך יותר כסף, יש לך יותר דברים. זה נכון במיוחד לגבי החופש. חופש הוא אחת הסחורות העומדות למכירה, ואם אתה עשיר, אתה יכול לרכוש לך הרבה ממנו.
נועם חומסקי, 'אנרכיזם', ראיון, ינואר 1974; כונס בתוך לשון ופוליטיקה (עורך קרלוס אוֹטֶרו).
- 15 רק במדינה שבה כוחו של העם הוא הגדול ביותר יש מקום לחירות. אין ספק שאין דבר נעים ממנה, אך אם אין בה שוויון – אין היא חירות.
קיקֶרוֹ, על המדינה, ס' 1, 47.
- 16 שום אדם שיודע משהו אינו יכול להיות טיפש עד כדי כך שיכחיש, שכל בני־האדם נולדים חופשיים מטבעם. ג'ון מילטון, חזקת המלכים והשופטים; נדפס מחדש בתוך כל כתבי הפרוזה של ג'ון מילטון (עורך אָרנסט סירלֶק).

- סובב תמיד על נושאים ממשיים, ובמקרה של האמריקנים הנושא העיקרי היה המיסוי שהטיל עליהם השלטון הבריטי.
- 01 חירות פירושה אחריות. לכן רוב בני־האדם מבועתים ממנה.
ג'ורג' גֶרנארד שוֹן, 'פתגמים למהפכנים: חירות ושוויון', אדם ועל־אדם (נספח 2).
- 02 יותר מדי זמן חיכו פועלי העולם לאיזה משה שיוציא אותם מעבדותם. אני לא אוציא אתכם גם אילו יכולתי, כי אם אפשר להוציא אתכם החוצה, אפשר גם להחזיר אתכם פנימה. אני מצפה שתחליטו בעצמכם, כי אין דבר שאינכם יכולים לעשות למען עצמכם.
המנהיג הסוציאליסטי האמריקני יוג'ין דֶבס, הרצאה על התאגדויות פועלים בתעשייה, 'גראנד סנטרל פאלאס' בניו יורק, 18.12.1905.
- 03 יש עבדים, יש אדונים ויש חופשיים.
אנונימי.
- 04 כשהחברה מתאימה ונוחה לך, אתה קורא לזה חופש.
רוֹבֶרט פרוֹסט; במגאזין אֶסקווייר, 1965.
- 05 לנשר אין חירות; יש לו רק בדידות.
ג. ק. צ'סטרטון, 'האדם החופשי', אוסף בני־אדם.
- 06 מה הטעם בחירות פוליטית לאלה שאין להם לחם? יש לה ערך רק לתיאורטיקנים ולפוליטיקאים השאפתנים.
ז'אן פֹל מארא, מכתב אל קאמי דְמוּלֶן, 24.7.1790.
- 07 מוטב רעב ולא שלשלת כבדה.
אֶזֶרפוס, 'הזאב והכלב', משלים.
- 08 האדם נולד חופשי, ובכל מקום הוא נתון באזיקים.
[>>>><<<<]
- 09 האדם נברא חופשי, והוא חופשי, גם אם נולד כבול.
למעלה: הבחנתו המפורסמת של ז'אן ז'ק רוסו, הפותחת את חיבורו האמנה החברתית; למטה: פיתוח של פרידריך שילר, בשירו 'דברי האמונה', 1797.

חוק

01 תדע כל אומה, שוחרת טובתנו או לא, כי אנו נשלם כל מחיר, נישא כל עול, נעמוד בכל קושי, נתמוך בכל ידיד, נתנגד לכל אויב, כדי להבטיח את קיומה והצלחתה של החירות.

נשיא ארצות-הברית, ג'ון פיצג'רלד קנדי, בנאום ההשבעה שלו, 20.1.1961.

02 אי-ידיעת החוק אינה פוטרת מאחריות, אבל ידיעתו פוטרת לעתים.

סטינסלב לץ, מחשבות לא מסורקות; תרגם דוד וינפלד.

03 אין גוזרין גזרה על הציבור אלא אם כן רוב ציבור יכולין לעמוד בה.

למעלה: בבא קמא עט. ובירושלמי, שבת, פ' א, הל' ג, נאמר: "כל גזרה שבית-דין גוזרין על הציבור ולא קיבלו רוב הציבור עליהן, אינה גזרה".

04 איננו יכולים לשכוח, שכל מה שהיטלך עשה בגרמניה היה חוקי ושכל מה שלוחמי החופש ההונגרים עשו היה בלתי-חוקי.

מרטין לוֹתֶר קינג, 'מכתב מכלא בירמינגהם' לאנשי דת בארצות-הברית, 16.4.1963; כונס בתוך מדוע איננו יכולים לחכות.

05 בני העם אינם מוכשרים לחוקק חוקים. רק לשם כך הם בוחרים אותנו, המחוקקים.

תומס ג'פרסון, מכתב לאב המנזר ארמן, 1789.

06 הדרך הטובה ביותר להביא להפרת חוק רע היא לאכוף אותו ככתבו וכלשונו.

מיוחס לאיברהם לינקולן.

07 החוק אינו אותו דבר בבוקר ובערב.

ג'ורג' הרברט, חידודים גבוים.

08 החוק איננו צדק. זה מנגנון הרחוק מאוד משלמות. אם אתה לוחץ בדיוק על הכפתורים הנכונים ובנוסף לכך אתה בר-מזל, הצדק עשוי להופיע בתשובה. אבל החוק לא נועד מלכתחילה להיות אלא מנגנון.

ריימונד צ'נדלר, הפרדה הארוכה, פ' 8.

09 החוק, בשוויונו הנישא, אוסר על עשירים ועניים כאחד לישון מתחת לגשרים, לקבץ נדבות ברחובות ולגנוב לחם.

אנטול פראנס, החבצלת האדומה, ס' 1, פ' 7.

10 החוק דומה במקצת למכונת הדפוס – הוא נייטרלי לכאורה; אפשר לגרום לו לעשות הכל. הרי מה שבתי-הספר למשפטים מלמדים את עורכי-הדין אלו תחבולות נכלים – כיצד להפוך מלים כתובות למכשירים של כוח. ומשמעותו של החוק שונה בכל פעם על-פי מקומו של הכוח.

נועם חומסקי, להבין כוח (מבחר שיחות; עורכים ג'ון שופל ופיטר מיצ'ל).

11 החוק הוא חמור – אידיוט.

צ'רלס דיקנס, אוליבר טוויסט, פ' 51. בעל ההבחנה הזאת הוא מיסטר באמבל, שמאשימים אותו במעשה גנבה שעשתה אשתו ואומרים לו כי בעיני החוק הוא אשם בעצם יותר ממנה, שכן "החוק מניח שאשתך פועלת על-פי הוראותיך". על כך הוא משיב: "אם זה מה שהחוק מניח, אז החוק הוא חמור – אידיוט".

12 החוק הכתוב הוא כמו רשת של עכביש – הוא לוכד את הקטנים והחלשים, אבל נקרע לגזרים בידי העשירים והחזקים.

אנאכארסיס, לאחר ששמע מסולון על החוקה שהוא מתכוון לתת לאתונה; מובא אצל פלוטרכוס, חיי אישים, יוון: 'סולון'. ועל-פי דיוגנס לארטיוס (חיי הפילוסופים, ס' 1, 2, 59) היתה זו הבחנתו של סולון עצמו. ג'ונתן סוויפט חזר על ההבחנה הזאת בחיבורו מסת ביקורת על סגולות הנפש, ופייר ז'וזף פרודון נתן לה ניסוח שונה במקצת (שהובא בכתב-העת האנרכיסטי הגפרור): "חוקים! אנחנו יודעים מהם ומה הם שווים. הם קורי עכביש לעשירים ולחזקים, שרשראות פלדה לעניים ולחלשים ורשתות דיג בידי הממשלה".

13 החוק המולך על הכל, על בני תמותה ואלים, ביד אדנותו הוא עושה את האלים – לצודק.

פינדרוס, מצוטט בפי קליקלס בדיאלוג גורגיאס מאת אפלטון.

14 החוק לא מת; הוא רק ישן.

שייקספיר, מידה כנגד מידה, מע' 2, תמ' 2.

15 החוק נוצר לתכלית אחת בלבד: לשם ניצולם של אלה שאינם מבינים אותו, או שמסכנותם העירומה מונעת מהם לציית לו.

פרטולט ברכט, אופרה בגרוש, מע' 3, תמ' 7.

- 01

היו ימים בהם אנוש חי ללא חוק, וכמו חיה כפף עצמו לפני הכוח; פרס לא ניתן אז לצדיק, והרשע היה פטור מעונש. רק אחר-כך, זו דעתי, בני האדם קבעו חוקים, הצדק נעשה שליט כדי לכבוש לעבד את האלימות ולהקפיד שכל פושע ייענש. קריטיאס, סיזיפוס, פרגמנט.
- 02

המדינות המתוקנות ביותר הן אלה שאזרחיהן נשמעים לשלטונותיהן ושלטונותיהן נשמעים לחוקיהן. סולון.
- 03

הפרשן הטוב ביותר של החוק הוא המנהג. קיקרו; מובא בידי אולפיאנוס בתוך: מכלול המשפט האזרחי: ילקוטים.
- 04

התבונה היא חיי החוק. יותר נכון, החוק הנוהג (common law) עצמו אינו אלא תבונה [...] החוק, שהוא התבונה בשלמותה. אדוארד קוק, מוסדות החוק של אנגליה - חלק ראשון.
- 05

חוזה בעל-פה לא שווה את הנייר שהוא כתוב עליו. מאמרות השפר המיוחסות לסמיואל גולדווין. בניגוד לרבות אחרות, שאין להן כנראה אחיזה בדבריו, האמרה הזאת מבוססת על דברים שהמפיק האגדי באמת אמר. בדברו על ג'וזף מ. שנק, מנהל הוליוודי שהיה ידוע בכך שמילתו נאמנה, אמר גולדווין: "החוזה המילולי שלו שווה יותר מהנייר שהוא כתוב עליו". גם זה משעשע, כמובן, אבל סוכני העיתונות והעיתונאים שיפצו את האמירה. כל זה מובא בספרם של פול פולר וג'ון ג'ורג', הם לא אמרו את זה אף פעם.
- 06

חוק אחד לאריה ולשור הוא דיכוי. ויליאם בלייק, נישואי העדן והשאול, 'תמונת דמיון: פעם ראיתי שטן...'
- 07

חוקה היא סידור הדינים במדינה. אריסטו, פוליטיקה, ס' 3, פ' 6.
- 08

חוקים, בדומה לבתים, נשענים זה על זה. אדמונד בֶּרק, מאמרים המתייחסים לחוקים נגד הרכוש באירלנד, 1766 (פורסם לאחר מותו).
- 09

חוקים ברורים להפליא בתיאוריה נהפכים לעתים קרובות לפאוס גמור למעשה. נפוליאון; מובא בתוך מכתמי נפוליאון (ליקט א. ג. דה ליאנקור).
- 10

חוקים הם כמו נקניקיות - לעולם אל תסתכל איך עושים אותם. מיוחס לרוזן מיראבו; וגירסה פחות מוצלחת של האמרה - "אם אתה אוהב חוקים ואתה אוהב נקניקיות, אל לך להסתכל איך עושים אותם" - מיוחסת לביסמרק ומצוטטת הרבה יותר.
- 11

חוקים ודינים עוברים בתורשה מדור לדור כמחלה אנושה. גֶתה, פאוסט, ח' 1, חדר העבודה.
- 12

חוקים מיותרים מחלישים את החוקים הנחוצים. מונטסקייה, על רוח החוקים, ס' 29, פ' 16.
- 13

חוקים רעים הם העריצות הגרועה ביותר. אדמונד בֶּרק, נאום בחירות בבריסטול, 1780.
- 14

טובת העם היא העליון בחוקים. העיקרון המסכם של החוק הרומי, אשר היה חקוק על האחרון בשנים-עשר לוחות החוק. הלוחות הוצגו בפורום, והאזרחים הוזמנו לעיין בהם. תלמידי בית-הספר למדו את הכתוב בהם, וקיקרו מספר, כי בילדותו הוטל עליו לשננם ולדעת אותם בעל-פה. על העיקרון שלמעלה הוא מדבר בחיבורו על החוקים, ס' 3, 3.
- 15

יש דברים שקל יותר לעשותם לגללים מאשר לגיטימיים. שאמפון, מכתמים והגיגים, 134.
- 16

יש יותר חוק בקצה האלה של השוטר מאשר בהחלטה של בית-המשפט העליון. מיוחס לאלכסנדר ס. ויליאמס, ועל-פי ספרו של הרברט אספרי, כנופיות ניו-יורק, נאמר בערך ב-1870. 'ויליאמס החובט' קיבל את כינויו כאשר היה שוטר באזור 'מטבח הגיהנום' במנהטן שבניו-יורק. אחרי שעלה לדרגת פקד הצליח לדכא את 'כנופיית בית הגאז' הידועה לשמצה בעזרת חבורת שוטרים מניפי אלות כמותו. נוסח מקוצר של האמרה הזאת, 'יש המון חוק בקצה האלה של השוטר', מיוחס לגרובר ויילן, הפוליטיקאי שהיה מפקד משטרת ניו-יורק בתקופת איסור המשקאות.
- 17

כאשר הנשיא עושה את זה, המשמעות היא שזה לא בלתי-חוקי. נשיא ארצות-הברית, ריצ'רד ניקסון, למראיין דייוויד פרוסט, 19.5.1977.
- 18

ככל שהמדינה יותר מושחתת חוקיה רבים יותר. טקיטוס, ספרי השנים, ס' 3, 27.

חוש, תחושה, תפיסה

- 09 אין תחושה שקרית.
אמיל סיוראן, הצרה שבהיוולדות.
- 10 אך נפקחת העין, היא רואה את כל כוכבי הרקיע.
הנפש מדלגת באחת ממזרח למערב.
ליאונרדו דא וינצ'י, פנקסי הרשימות; תרגמה מאנגלית כרמית גיא, בתוך: צ'רלס ניקול, ליאונרדו דא וינצ'י.
- 11 אם יהיו כל הדברים לעשן, יבחין בהם האף.
הרקליטוס (מס' 112 במהדורת הפרגמנטים של צ'רלס ה. קאהן, אמנותו והגותו של הרקליטוס), על-פי אריסטו, על החושים, 443, 5.
- 12 אתה רואה, אבל אינך מתבונן.
ארתור קונן דויל, 'שערורייה בבוקרמיה', הרפתקאות שרלוק הולמס.
- 13 דבר מלבד החושים אינו יכול לרפא את הנשמה, כשם שדבר מלבד הנשמה אינו יכול לרפא את החושים.
אוסקר ויילד, תמונת דוריאן גרי, פ' 2.
- 14 'התבונה' היא הסיבה לסילוף עדותם של החושים.
עד כמה שהחושים מגלים לנו את ההתהוות, הכליה, ההשתנות – הם אינם משקרים.
פרידריך ניטשה, שקיעת האלילים, 'התבונה' שבפילוסופיה, 2.
- 15 חוש הוא מה שיש לו הכוח לקלוט בתוכו את הצורות המוחשיות של הדברים, ללא החומר שלהם, כשם שהשעווה קולטת את טביעת טבעת החותם ללא הברזל או הזהב שלה.
אריסטו, על הנפש, ס' 2, פ' 12.
- 16 טעמים, ריחות, צבעים וכיוצא בהם, עד כמה שהם נוגעים לעצמים שבתוכם אנו שמים אותם, הם לא יותר משמות, והם שוכנים אך ורק בהכרתנו.
גליליאו גליליי, מובא בתוך: סטילמן דרייק (עורך), תגליות והשקפות של גליליאו. זו תחילתו של מהלך פילוסופי, ששיאו אצל לוק, אשר בא להבדיל בין התנסויות החושים המיידיות שלנו לבין הגורמים להתנסויות הללו ולבין הבנתנו אותם.
- 17 כל מה שמרחיק אותנו משלטון חושינו, כל מה שהופך את העבר, הריחוק או העתיד לשליטים על ההווה, מקדם את כבודנו כיצורים חושבים.

- 01 כל מעשי אנוש שאפשר להעלות על הדעת נפלו מתישהו תחת עינו העוינת של החוק ומצאו את דרכם אל דיני העונשין: חילול הקודש, כישוף, מינות וכפירה, שיגעון, פיגור, צורות אכילה ושתייה, אופני עבודת הישות העליונה, שמירת ימי הצומות והחגים, מתן תרופות ומניעת תרופות, היחסים בין המינים, הזכות לעבוד והזכות לא לעבוד, השיטות לצבירה ולניהול של רכוש, קנייתו ומכירתו, צורות הלבוש ואופני ההתנהגות – למעשה, כמעט כל פעולה אנושית אפשרית. מצד שני, רצח, שוד, חמס וביזה זכו לעתים קרובות לשבחי הכוחות השולטים. לא רק שמעשים כאלה קיבלו היתר, אלא שבנסיבות מסוימות, כאשר נראה שהם פועלים לטובת השליט, הם נתפשו כראויים למיטב השבחים.
קלָרנס דארו, אל תתקוממו לרע (על-פי מתי ה 39).
- 02 כשבני-האדם טהורים החוקים מיותרים; כשבני-האדם מושחתים החוקים נשברים.
בנג'מין ד'זראלי, קונטריו פלמינג.
- 03 לא האדם הוא המחוקק חוקים, אלא הגורלות והמקרים המשתנים, המתרחשים בכל האופנים, הם העושים את החוקים.
אפלטון, המדינה, ס' 4, 709.
- 04 לא ייתכן שהמשטרה תיקח את החוק לידיים.
חיים ברזל, יושב-ראש קבוצת הכדורגל 'בני יהודה'; בעיתון מעריב, 2000.
- 05 מאז ומעולם ביקשו בני-האדם שוויון לפני החוק. שהרי חוקים שאינם שווים לכולם אינם חוקים.
קיקרו, על החובות, ס' 2, 12, 42.
- 06 על בני-האדם להילחם על החוק כמו על חומת העיר.
הרקליטוס (מס' 65 במהדורת הפרגמנטים של צ'רלס ה. קאהן, אמנותו והגותו של הרקליטוס).
- 07 ציות קפדני לחוק הכתוב הוא ללא ספק ממעלותיו הגבוהות של אזרח טוב, אך לא הגבוהה שבהן. חוקי ההכרח, השמירה העצמית והצללת המדינה בשעת סכנה הם מחויבויות גבוהות יותר.
תומס ג'פרסון, מכתב, 20.9.1810.
- 08 רוב המחוקקים היו אנשים נבערים מדעת, שרק המקרה נתן להם שלטון על זולתם ושהסתמכו כמעט רק על משפטים קדומים ועל שרירות דמיונם.
מונטסקייה, מכתבים פרסיים, 129.

- 10 אילו היה אפשר שהחיים יהיו חופשיים לגמרי מכל הרגשה של חטא, איזה ריק נורא זה היה!
צ'זרה פֶּבֶזָה, מלאכת החיים: יומנים 1935–1950, רישום מיום 17.3.1940.
- 11 אין חטא אלא טיפשות.
אוסקר ויילד, 'המבקר כאמן', ח' 2, כוונות; כונס מחדש בתוך האמן כמבקר: כתבי הביקורת של אוסקר ויילד (עורך ריצ'רד אַלמן).
- 12 אין לי שום ספק, שהרגע הנעלה ביותר בחייו של אדם הוא כאשר הוא כורע על ברכיו בעפר ומספר את כל חטאי חייו.
אוסקר ויילד, מכתב ללורד אַלפֶּרד דאגלס, שנשלח מכלא רדינג בתחילת 1897; כונס בתוך מכתבי אוסקר ויילד (עורך רוֹפֶּרט הארט דִּיוויס), 502.
- 13 אין נחש ממית, אלא החטא ממית.
שמות רבה (וילנה), פ' ג', יב.
- 14 אלה מאיתנו שחונכו כנוצרים ואיבדו את אמונתם נותרו עם תחושת החטא אך ללא האמונה הגואלת בישועה. הדבר הזה מרעיל את מחשבתנו ומשתק את פעולתנו.
סיריל קונולי, הקבר הלא־שקט, ח' 1.
- 15 אני כבר לא בטוח בשום דבר. אם אני מרווה את תשוקותי, אני חוטא, אבל אם אני גואל את עצמי מהן, אם אני מסרב לספקן – הן מנגעות את כל נשמתی.
ז'אן פול סארטר, השטן והאל הטוב, מע' 10, תמ' 2.
- 16 אנשים נקיים מרבב הם תמיד הכי מרגיזים.
ג'ורג' אַליוֹט, מידלמארץ', ס' 1, פ' 12.
- 17 אשמתו הגדולה של האדם – שנולד.
קֶלְדֶּרוֹן, 'החיים הם חלום', 12.
- 18 אַשְׁמָתִי.
[Mea culpa]
- ניב רומי של הודאה באשמה והתנצלות, המופיע אצל קיקרו (ברוטוס, 133) ואחרים. יותר מאוחר נכנס הביטוי לנוסח הווידוי בסדר התפילה הקתולי. נהוג לחזור עליו שלוש פעמים כנגד שלוש צורותיו של החטא – במחשבה, בדיבור ובמעשה.
- 19 כאשר אין תורה גם אין שם עֲבֵרָה.
אל הרומיים, ד 15; תרגום פֶּלִיטֶשׁ.

- סמיואֵל ג'ונסון, מסע לאיים המערביים של סקוטלנד (האיים הקברדיים).
- 01 כשאנו מאמינים שאנו רואים עצמים אנו רואים רק את עצמנו. לאמיתו של דבר, איננו יכולים לתפוס כלום בעולם, אלא את עצמנו ואת השינויים המתרחשים בנו.
גיאורג פריסטוף ליכטנברג, פנקסי הטיטות, פנקס ח, 1784–1788, 35.
- 02 לו טוהרו שערי התפיסה, הכל היה מתגלה לאדם כמו שהוא – נצחי.
ויליאם בלייק, נישואי העון והשואל, תמונת דמיון: 'הנביאים ישעיהו ויחזקאל...'
- 03 מאחורי העיניים נשאר משהו ממה שהן ראו.
הרוזנת דיאן, ליקוטים מהחיים.
- 04 מדוע העין רואה דבר בחלום יותר ברור משהדמיון רואה אותו בהקיץ?
ליאונרדו דא וינצ'י, פנקסי הרשימות.
- 05 נכון לומר כי החושים אינם טועים – לא מפני שמשפטם תמיד נכון, אלא מפני שאין הם שופטים כלל.
עמנואל קאנט, ביקורת התבונה הטהורה, מהד' 2, 350.
- 06 עיניים ואוזניים הן עדות גרועות לבני־האדם, אם אין הנפשות מבינות את הלשון.
[<<<<>>>>]
- 07 העיניים עדות מהימנות מהאוזניים.
הֶרְקְלִיטוֹס. למעלה: מס' 16 במהדורת הפרגמנטים של צ'רלס ה. קאהן, אמונתו והגותו של הֶרְקְלִיטוֹס; למטה: מס' 15 במהדורת קאהן, על־פי פוליביוס, היסטוריה.
- 08 תחושה ומחשבה – עיוור המוליך חיגר.
פראנץ גרילפארצר, בתוך שירים.

חטא, אשמה

- 09 אי־ידיעה פוטרת מחטא.
מתוך אֶקְסְטְרִיטֶס אֶרִיסטוֹטֶלִיס, אוסף אֶמֶרוֹת מימיה־ביניים, שנשאבו ממקורות קלסיים ואחרים.

פי השתנות כוונתו יכול המעשה הזה להיות פעם טוב ופעם רע.
פִּיִּר אֶבְלָר, אֶתִיקָה.

11 החיים אינם הטוב הגדול מכל, אך הרע הגדול מכל הוא האשמה.
פרידריך שִׁלֶר, הכלה מְסִינָה.

12 הירגע נא. השכחה תכסה גם את חטאיך וגם את מעשיך הטובים.
צ'סלב מילוש, מתוך 'משפטים: נחמה', המנון על אודות הפנינה; תרגם דוד וינפלד, בתוך: על גדת הנוהר.

13 הציוויליזציה איננה שוכנת בתאורת הגאז, לא במנוע הקיטור ואף לא בפונוגרף. היא מצויה בצמצום שרידיו של החטא הקדמון.
שארל בודליר, 'לבי חשוף', בתוך יומנים אינטימיים.

14 התיאולוג רואה את החטא בעיקר כעברה כלפי אלוהים; הפילוסוף של המוסר רואה אותו כמנוגד לתבונה.
תומס אקווינס, סומה תיאולוגיקה, ח' 2, תת־חלק 1, שאלה 71, סעיף 6.

15 והנה באתי לפניך אשר לא כדת, בעזות פנים, וטומאת רעיונים; ויצר זונה, לגילוליו פונה, ותאוה מתגברת, ונפש לא מטוהרת; ולב טמא, אוֹבֵד ונִדְמָה, וגוף נגוף מלא אספסוף – יוסיף ולא יסוף.
ר' שלמה אבן גבירול, כתר מלכות, לג.

16 זה הכלל שלפיו אני פוסק: האשמה ודאית תמיד. פראנץ קפקא, במושבת העושים; הקצין; תרגמה אילנה המרמן.

17 חור אחד מטביע ספינה, חטא אחד מפיל חוטא.
ג'ון בֵּנְיָאן, מסע הצליין, ח' 2.

18 חטא היה תמיד מלה מכוערת, אבל במחצית־המאה האחרונה הוא נעשה כזה במובן חדש. לא רק שהמלה

01 בין ביצועו של מעשה נורא לבין הדחף הראשון, זמן הביניים הוא כמו הזיה או כחלום מבעית. השכל הנצחי והנטיות בנות החלוק שוקעים בדיונים, וכל האישיות, כמו ממלכה קטנה, עוברת אז מצב של מין מלחמת אזרחים.
שְׁיִיקְספִיר, יוליוס קיסר, מע' 2, תמ' 1; תרגם מאיר ויזלטיר.

02 האשם דרכו לחשוב שכל דיבור עליו נסוב.
ג'פרי צ'וסר, סיפורי קנטרבורי, 'סיפורו של משרת הכומר', הפרולוג; והוא מייחס את האמרה לקאטו הזקן.

03 הגדול בחטאים שאדם יכול לחטוא הוא לשכוח שהוא בן מלך.
אברהם יהושע קָשֶׁל, אלוהים מבקש את האדם: פילוסופיה של היהדות, ח' 3, 'מענה', פ' 42, 'רוח היהדות'.

04 החטא הגדול ביותר זה לשבת על התחת.
פלורנס קנדי; מובא בתוך: גלוריה סטיינס, 'הקראטה המילולי של פלורנס ר. קנדי', בירחון Ms, מארס 1973.

05 החטא הוא הנכס הפרטי היחיד שלך.
אדם מיצקיביץ', משפטים והערות, 'חג המולד'; תרגם דוד וינפלד.

06 החטא הוא עניין משונה: אין זו הפרה של צו האל, אלא הפרה של השלמות העצמית.
ד. ה. לוֹרֶנס, עיונים בספרות האמריקנית הקלסית.

07 החטא היה מפחיד אלמלא לבש מסכה.
תומס פולר, גנומולוגיה, 5360.

08 החטא היחיד הוא חטא ההיוולדות.
סמואל בֶּקֶט, בתוך: ג'ון גרואן, 'סמואל בֶּקֶט מדבר על בֶּקֶט', במגאזין ווג, דצמבר 1969.

09 החטא נעשה אפוא לפעמים ללא רצון רע. לכן אי־אפשר להגדיר את החטא כ'רצון'. [...] החטא, אם כן, איננו ההשתוקקות לאשה, אלא ההיענות לתשוקה, ולא הרצון לזנות אלא ההיענות לרצון היא המארה.
[>>>><<<<]

10 כוונה היא טובה אם היא טובה כשלעצמה, אבל המעשה הוא טוב לא מפני שיש בו איזה טוב, אלא מפני שהוא נובע מכוונה טובה. אותו מעשה יכול להיעשות בידי אותו אדם בזמנים שונים. אולם על־

המועצם שלו הוא מציל אותנו מן המונוטוניות של הטיפוסי. בדחותו את המושגים הרווחים על אודות מוסריות הוא מתאחד עם המוסר הגבוה יותר. אוֹסְקֶר וַיִּילֵד, 'המבקר כאמן', ח' 1, כוונות; כונס מחדש בתוך האמן כתבקר: כתבי הביקורת של אוֹסְקֶר וַיִּילֵד (עורך ריצ'רד אַלמן).

12 מי בכם נקי מעוון, יֵדָה בה אבן ראשונה. מתי ח 7; ישו מציל את האשה הנואפת מסקילה; תרגום זלקינסון.

13 רבים אינם כועסים על החטאים, אלא רק על החוטאים. סְנֵקָה, על הכעס, ס' 2, 28.

14 שום גלות בקוטב הדרומי או בפסגת המון-בלאן אינה מבדילה אותנו מן האחרים ביתר יעילות מאשר חטא נסתר שאנו חוטאים. מַרְסֶל פְּרוֹסֶט, בעקבות הזמן האבוד: השבוי.

15 שני חטאים עיקריים חטא האדם, ומתוכם נגזרים כל השאר: קוצר רוח ועצלות. מחמת קוצר הרוח גורש מגן עדן, מחמת עצלות אינו חוזר. ואולי אין אלא חטא עיקרי אחד: קוצר רוח. מחמת קוצר רוח גורש, מחמת קוצר רוח אינו חוזר. פֶּרְאנֶץ קֶפְקָא, 'עיונים בחטא, בסבל, בתקווה ובדרך הישר', בתוך מחברות האוקטבו, מחברת 3; תרגם שמעון זנדבנק.

16 תפקידו של החטא הוא לשמור את המידה הטובה בגבול המתקבל על הדעת. סמיוֹאֵל בֶּטְלֶר, 'חטא ומידה טובה', 5, פנקסי רשימות, ח' 2: מוסריות בסיסית.

חיים ומוות, מיתה

17 אדם בא לעולם בקול ונפטר מן העולם בקול, בא לעולם בבכייה ונפטר מן העולם בבכייה, בא לעולם בחיבה ונפטר מן העולם בחיבה, בא לעולם באנחה ונפטר מן העולם באנחה, בא לעולם בבלי דעת ונפטר מן העולם בבלי דעת. <<<<>>>>

18 כשאדם בא לעולם ידיו קפוצות, כלומר, כל העולם שלי הוא, אני נוחלו; וכשהוא נפטר מן העולם ידיו

מכוערות, אלא שעבר זמנה. אנשים שוב אינם חוטאים; הם רק לא-בוגרים, או מקופחים, או מפוחדים, או ליתר דיוק – חולים. פיליס מְקִינְלִי, 'להגנת החטא', מחוז הלב.

01 יש הבדל גדול בין מי שאינו רוצה לחטוא לבין מי שאין לו הידע לחטוא. סְנֵקָה, מכתבים אל לוקיליוס, 90, 46.

02 יש רק הצדקה אחת לחטא – לשמוח בו. ה. ל. מְנֶקֶן, ספר קטן בסי מז'ור.

03 יש רק חטא אחד שאיש אינו מתפאר בו לעולם – בפיות טובה. ז'ראר דה נְרוּוָאל, פֶּרְגָמוֹנִים.

04 ככל שאני מרבה להאשים את עצמי יש לי יותר זכות לשפוט אותך. טוב מזה, אני מביא אותך לשפוט את עצמך, וזה מנחם אותי יותר. אֶלְפֶר קָאמִי, הנפילה.

05 כל אחד מאיתנו אשם בכל כלפי כולם. ואני אשם יותר מכולם. דוֹסְטוֹיבְּסְקִי, האחים קְרִמְזוֹב, ח' 2, ס' 6, פ' 2.

06 כל אחד רוצה להיות חף מפשע בכל מחיר, ואפילו הדבר כרוך בהאשמת המין האנושי והשמים. אֶלְפֶר קָאמִי, הנפילה.

07 כל החטאים הם ניסיונות למלא ריקויות. סימון וייל, הכובד והחסד.

08 כל החטאים נוטים להיות ממכרים, והתחנה האחרונה של ההתמכרות היא מה שנקרא מאַרה. ו. ה. אוֹדֶן, עולם מסוים, 'גיהנום'.

09 כשהחטאים נוטשים אותנו אנו מחמיאים לעצמנו שאנו נוטשים אותם. לֶה רוֹשְפּוֹקֶן, אֶמְרוֹת ומכתמי מוסר, 192.

10 לעולם לא תשכח חטא שהתוודית עליו. סידני טרֶמִיין, דברי הבאי.

11 מה שקרוי חטא הוא יסוד מהותי של הקדמה. בלעדיו העולם יתנוון, או יזדקן, או ייעשה חסר צבע. הודות לסקרנות המונחת ביסודו מגדיל החטא את ניסיונו של המין האנושי. באמצעות האינדיווידואליזם

פשוטות, כלומר, לא נחלתי מן העולם הזה כלום.
קוהלת רבה, פ' ה.

01 אדם צריך למות בדממה.

סוקרטס, בתוך: אפלטון, פיידון, 117.

02 אהובי האלים מתים צעירים.

מְנַדְרוֹס, פְּרָגְמֶנְט. הרעיון, כרגיל, עתיק יותר והוא מופיע כבר אצל הֶרודוֹטוֹס (ראו במדור אושר, ברכה, שלוה, ציטטה 12:46, וכן במדור נעורים, ציטטה 04:539).

03 אחרי סעודת הערב דנו הנוכחים בשאלה איזהו המוות הטוב ביותר. קיסר אמר: 'זה שבא במפתיע'.
מובא אצל פלוטרכוס, אַמְרוֹת רומיות, בתוך כתבי מוסר.

04 או שהמוות הוא מצב של אֵין והעדר מוחלט של תודעה, או שהוא, כמו שבני-אדם אומרים, מעין השתנות, העתקת הנפש מן המקום הזה למקום אחר. [...] ובכן, אם כזה הוא המוות, אני אומר שכולו רווח; כי על-פי סברה זו נראה, שהזמן כולו אורכו לא יותר מלילה אחד. אולם אם המוות הוא העתקת מקום מכאן לשם, ואמת מה שמספרים ששם נמצאים כל המתים – כלום יש דבר טוב מזה, רבותי השופטים?
סוקרטס, נאום ההגנה, 40.

05 איזו בדיחה אדירה זאת, שאדם יעשה שימוש טוב בעיניו כדי לראות את דרכו אל העיוורון.
שֵׁיקְספִיר, סִימְבֹּלִין, מע' 5, תמ' 4; תרגם מאיר ויזלטיר. פוסתומוס, העומד להיתלות, אומר כי הוא הולך אל מותו בעיניים פקוחות, והסוהר משיב לו במלים שלמעלה.

06 אילולא שהעלים הקדוש ברוך הוא מבני-אדם יום המיתה, לא היה אדם בונה ולא נוטע, שהיה אומר: למחר אני מת, למה אני עומד לִיגַע בשביל אחרים.
תנחומא (בבב), פ' קדושים, ס' ח.

07 אין אדם יכול לומר למלאך המוות: המתן לי עד שאחשב חשבונותי ואחר-כך אני בא.
קוהלת רבה (וילנה), פ' ח, ח.

08 אין אדם שליט ברוח לכלוא את הרוח, ואין שלטון ביום המוות ואין משלחת [מפלט] במלחמה.

[>>>><<<<]

09 ולא תהי למוות ממשלה.

[>>>><<<<]

10 ולמוות יש ממשלה.

למעלה: קוהלת ח ח; באמצע: דילן תומס, 'ולא תהי למוות ממשלה', 1943; למטה: נתן זך, 'ולמוות יש ממשלה', צפונית מזרחית.

11 – אין הבדל בין החיים לבין המוות.

– אם כך, מדוע אינך בוחר במוות?

– דווקא משום שאין הבדל.

תאלס; מובא אצל דיוגֶנֶס לָאֶרְטִיוֹס, חיי הפילוסופים, ס' 1, 1, 35.

12 אין דבר שהאדם החופשי ממעט לחשוב עליו כמו המוות, וחוכמתו אינה ההגות במוות אלא ההגות בחיים.
שפינוזה, אֶתִיקָה, ח' 4, משפט 67; תרגם ירמיהו יובל.

13 אין רע נאצל. אבל יש מקרים של מוות נאצל. מכאן, שהמוות איננו רע.
זֶנוֹן מְקִיטִיוֹן.

14 איננו שועטים אל מותנו; אנו נמלטים מן האסון של הלידה, ניצולים המנסים לשכוח. פחד המוות אינו אלא השלכה אל העתיד של הפחד שמקורו ברגע הראשון של חיינו.
אָמִיל סִיּוֹרָאן, הצרה שבהיוולדות.

15 אינני יכול להרשות לעצמי למות – אני אפסיד יותר מדי כסף.
ג'ורג' בֶּרְנֶס.

16 על פסגות ההרים

מנוחה,

בראשי אמירים

שְׂכָכָה

כל רוח;

ציפור פִיעַר שְׂקָטָה.

חכה, גם אתה

עוד מעט תנוח.

גִּתָּה, 'שיר-לילה לנווד', 1780. מאז קיבץ ישראל כהן שלושים ושישה תרגומים עבריים של השיר הזה (אחד מקור ול"ו תרגום, תשכ"ח) ניסו עוד רבים את כוחם בתרגומו, וכיום כבר יש לשיר כחמישים ויותר נוסחים עבריים, שאליהם נוסף עתה הנוסח שלמעלה.

- 01 אל השמש ואל המוות אי-אפשר להישיר מבט.
לה רושפוקו, *אמרות ומכתמי מוסר*, 26.
- 02 אל תאמין לישישים כשאת מותם
הם מבקשים, קובלים על נטל החיים
לעת זקנה; כי כשהמוות בא אין איש
מסכים לפרוש, ופתע קלו הימים.
אוריפידס, *אלקסטס*, 669-672.
- 03 אלמוות הוא הדבר היחיד שאינו סובל דיחוי.
קארל קראוס, *אמרות וסתירות*, 914.
- 04 אם חייך בכף לא תשים,
לא תזכה לעולם בחיים.
פרידריך שילר, *ולנשטיין: מחנה ולנשטיין*, שורות הסיום.
- 05 אמור לי כיצד אתה רוצה למות ואומר לך מי אתה.
[>>>><<<<]
- 06 מרגע ששאפת את המוות, איזה שיממון מטילים
ריחות העולם!
[>>>><<<<]
- 07 אמור מה שתאמר, המוות הוא הדבר הטוב ביותר
שהטבע מצא כדי לרצות את כולם. עם כל אחד
מאיתנו הכל נעלם, הכל נפסק לנצח. איזה יתרון,
איזה ביזיון! בלי שום מאמץ מצדנו אנו בעלי היקום,
אנו גוררים אותו אל תוך היעלמותנו. אין שום ספק,
המיתה היא אלמותית.
אמיל סיוראן. למעלה: *דמעות וקדושים*; באמצע: *היקשים*
ממחוזות המרידות; למטה: *הצרה שבהיוולדות*.
- 08 אמרו מלאכי השרת לפני הקדוש ברוך הוא: ריבוננו
של עולם, מפני מה קנסת מיתה על אדם הראשון?
אמר להם: מצווה קלה ציוויתיו ועבר עליה. אמרו לו:
והלא משה ואהרן שקיימו כל התורה כולה ומתו!
אמר להם: 'מקרה אחד לצדיק ולרשע, לטוב וגו'
(קוהלת ט ב).
שבת נה.
- 09 אמרו עליו על מלאך המוות שכולו מלא עיניים; בשעת
פטירתו של חולה עומד מעל מראשותיו וחרבו שלופה
בידו וטיפה של מרה [ארס] תלויה בה. כיוון שחולה
רואה אותו, מזדעזע ופותח את פיו – וזורקה לתוך פיו.
ממנה מת, ממנה מסריח, ממנה פניו מוריקות!
עבודה זרה כ.
- 10 אנחנו מתים מיותר מדי חיים.
קרמן מלוויל, *מרדי*, פ' 180.
- 11 אתה נפש קטנה הסוחבת גווייה.
אפיקטטוס; מובא אצל מרקוס אורליוס, *הרהורים*, ס' 4, 41.
- 12 בהיוולדו, האדם רך וחלש,
במותו – קשה ונוקשה. [...]
לכן נאמר:
קשיות ונוקשות הן בנות לווייתו של המוות,
רפות וחולשה – בנות לווייתם של החיים.
לפיכך:
הנוקשה בכלי הנשק לא יגבר,
הנוקשה בעצים ייכרת.
לאו דן, *ספר הדרך והסגולה*, 76; תרגמו דן דאור ויואב אריאל
(מהד' עברית 2007).
- 13 בזכות המוות: לא צריך לקום מהמיטה בשבילו,
ואיפה שלא תהיה, מביאים לך אותו בחינם.
קינגסלי איימיס, *הספקה מובטחת*, 1979.
- 14 בן-אדם, היית אורח עיר-העולם הזאת, ומה זה משנה
אם לחמש שנים או לחמישים שנה.
מרקוס אורליוס, *הרהורים*, ס' 11, 36.
- 15 בן עזאי אומר: כל הנותן ארבעה דברים נגד עיניו שוב
אינו חוטא – מאין בא, ולאן הולך, ומה עתיד להיות,
ומי הוא דיינו. מאין בא, מליחה סרוחה, ממקום שאין
העין יכולה לראות; ולאן הולך, למקום חושך ואפלה;
ומה עתיד להיות, עפר, רימה ותולעה; ומי הוא דיינו,
מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא.
פרקי בן עזאי.
- 16 בן-תמותה ראוי שיחשוב מחשבות בנות-תמותה, לא
מחשבות אלמוות.
אפיכארמוס.
- 17 בעודי חושב שאני לומד לחיות, למדתי למות.
ליאונרדו דא וינצ'י, *פנקסי הרשימות*.
- 18 בעומק נפשו שום אדם אינו מאמין באמת שיש לו
הזכות לחיות. אבל גור-דין המוות הזה נותר בדרך
כלל חבוי ומוסתר היטב, עמוק תחת מעמסת החיים.
מזמן לזמן, כאשר הקשיים האלה מוסרים, המוות צץ
ומופיע לפתע, באופן בלתי-מובן.
ז'אן בודריאר, *Cool Memories*, פ' 2.
- 19 בצאתך אל החיים אתה נכנס אל המוות.
לאו דן, *ספר הדרך והסגולה*, 50; תרגמו דן דאור ויואב אריאל
(מהד' עברית 2007).

- 01 בראשיתי אחריתי.
[...]
באחריתי ראשיתי.
ת.ס.אליוט, East Coker, הפתיחה והסיום, ארבעה קווארטים;
תרגמה אסתר כספי. מילות הסיום היו מוטו של מרי סטיוארט,
מלכת הסקוטים, ובפתיחת השיר הופך אותן אליוט.
- 02 בשביל הבריות כפי שהם היום קיים רק דבר אחד
שהוא בגדר חדשה רדיקלית – ותמיד אותה חדשה:
המוות.
ולטר בנימין, 'גן המרכז', 16; תרגם דוד זינגר, בתוך: מבחר
כתבים, כרך ב: הרהורים.
- 03 ג'ואנג ד'זה עמד למות ותלמידיו רצו לקבור אותו
בפאר.
אמר ג'ואנג ד'זה: 'השמים והארץ הם בעיני ארון
חיצוני וארון פנימי, השמש והירח דיסקיות איחוד,
הכוכבים פנינים ומרגליות, וריבוא הדברים מתנות
להולך. מה חסר אפוא לקבורתי? מה יש להוסיף
לאלה?
אמרו התלמידים: 'אנחנו חוששים שהעורבים
והדיות יאכלו את מורנו'.
אמר ג'ואנג ד'זה: 'למעלה יאכלו אותי עורבים ודיות,
ולמטה נמלים וערצבים; חוטפים מאלה ונותנים
לאלה, מה האפליה הזאת?
ג'ואנג ד'זה, פ' 32; תרגם דן דאור.
- 04 גורל מר ממוות יותר טוב ממוות.
גרפיטו בדבלין.
- 05 דבר ראשון בבוקר, אני עובר על מודעות האבל
בעיתון. אם אני לא שם – אני קם מהמיטה.
מיוחס לנואל קוארד, אך זו כמובן בדיחה ידועה, וספק אם הוא
המציא אותה.
- 06 הביתה חוזר חומר עייף,
פְּבִים האורות לאט,
מי שצעק מתוך שנתו
בְּעֶרְשׁ עַפְרָה שָׁקַע, שָׁקַט.
- עם חמור ועגלה ישתרך המשיח:
'אַלְטֶע זאַכֶּן! אַלְטֶע שַׁיַעֲרִי'
חנוך לוין, מתוך 'חיי המתים', הסיום, חיי המתים.
- 07 האדם פוחד מהמוות כמו ילד הפוחד מהחשכה; וכמו
שהפחד הטבעי הזה של הילד גובר כשמספרים לו
סיפורים, כך גם הפחד האחר.
- [>>><<<]
- 08 אינני חושב שבני־אדם פוחדים להיות מתים; מן
המיתה הם פוחדים.
פרנסיס בייקון, 'על המוות', מסות.
- 09 האדמה נפערת כאחת
למְכִים ולבני מלכים.
הוראטיוס, אודות, ס' 2, 18, 32-34.
- 10 הבורח מהמוות רודף אחריו.
דמוקריטוס.
- 11 הבל הבלים אמר קוהלת,
הבל הבלים הכל הבל.
[>>><<<]
- 12 ראיתי את כל המעשים שנעשו תחת השמש
והנה הכל הבל ורעות רוח.
[>>><<<]
- 13 הכל הולך אל מקום אחד:
הכל היה מן העפר והכל שב אל העפר.
[>>><<<]
- 14 וּשְׁכַח אֲנִי אֶת הַמֵּתִים שֶׁכָּבַר מֵתוֹ מִן הַחַיִּים אֲשֶׁר
הֵמָּה חַיִּים עֲדָנָה;
וטוב משניהם את אשר עָדָן לֹא הִיָּה.
קוהלת א א, יד; ג כ; ד ב-ג (וראו במדור אדם, ציטטות
15:21-17:21).
- 15 ההכרח למות שנוא עלי; המוות עצמו – מה בכך.
אפיכארמוס.
- 16 הוֹ חוֹשֶׁךְ חוֹשֶׁךְ חוֹשֶׁךְ. הַכֹּל הוֹלְכִים אֶל תוֹךְ הַחוֹשֶׁךְ,
רִיקוּת הַמֵּרְחָבִים הַבִּינְפוֹכְבִּיִּים, רִיקוּת אֶל רִיקוּת.
קְבֵרְנִיטִים, בִּנְקָאִים, אֲנָשֵׁי סֶפֶר דְּגוּלִּים,
פֶּטְרוֹנִי אֲמֵנוֹת נְדִיבִים, מְדִינָאִים וּשְׁלִיטִים,
אֵילֵי תַעֲשִׂיָּה וְקַבְלָנִים זַעִירִים, כּוֹלֵם פְּנִיָּהם לַחוֹשֶׁךְ.
[>>><<<]
- 17 מטה, מטה, מטה אל תוך חשכת הקבר
ברפות הם הולכים, היפים, הענוגים, הנדיבים;
בשקט הם הולכים, הנבונים, השנונים, האמיצים.
אני יודעת. אבל אינני מסכימה. ואינני משלימה.
למעלה: ת.ס.אליוט, East Coker, 3, 1940, ארבעה
קווארטים; תרגמה אסתר כספי. בהערותיה לקווארטים הזה
מציינת המתרגמת: "הקריאה 'הו חושך חושך חושך' לקוחה
מיצירתו של ג'ון מילטון, שמשון הנאבק, מתוך הקטע המתאר
את שמשון הלוחם מתייסר בעיורונו". למטה: עדנה סט. וינסנט
מילי, 'מזמור אשכבה ללא מוסיקה', הבית המסיים, 1928, הצבי
בשלג ושירים אחרים. והדמיון בין שני קטעי השירים מעניין.

- 01 החי גפן / והמוות בוצר
ובאשר ילך / צעדיו הוא נוצר.
שלמה אבן גבירול, מתוך 'שכחי יגונך', שירי הקודש.
- 02 החיים הם מחלה, שהשינה מקלה עליה מדי שש-
עשרה שעות. אבל זהו סם הרגעה. התרופה היא
המוות.
שאמפון, מכתמים והגיגים, 113.
- 03 החיים והמוות הם שתי תיבות נעולות, שכל אחת
מהן מכילה את המפתח לאחרת.
איזק דינסן, 'סיפור תנחומים', סיפורי חורף (וראו במדור גברים
ונשים, ציטטה 13:146).
- 04 החיים מעוררים יותר אימה מן המוות – הם הם
הלא-נודע הגדול.
אמיל סיוראן, תקציר של הריקבון.
- 05 החיים נמזגים אל תוך המוות והמוות נמזג אל תוך
החיים, ואף טיפה לא הולכת לאיבוד.
אנונימי.
- 06 זכור, אתה מת!
[Memento mori]
הרעיון עתיק. על-פי אחת הגירסאות נהגו להשמיע את
התזכורת הזאת למצביאים בעת מצעדי הניצחון ברומא.
אולם בתקופה הקלסית הובלט יותר הרעיון המגולם
בפסוק "אָכֹל וְשָׁתוּ כִּי מָחָר נָמוּת" (ראו במדור החיים
הם, ציטטות 02:229–18:222). בימי הביניים ואחריהם
ציין הביטוי הזה סוג של יצירות אמנות, אשר מתארות
את חלופיות חיי האדם ואת המוות המלווה אותו מיום
היוולדו. במאה ה-17 היה הביטוי סיסמת מסדר הנזירים
הטראפיסטים.
- 07 שווה נגדך את הסוף.
גירסה עתיקה של הרעיון שלמעלה, המיוחסת לח'ילון
מספרטה, אחד מ'שבעת החכמים', אבות החוכמה היוונית.
פלוטרכוס (חיי אישים) מספר, כי אמרה זו שלו נרשמה
במקדש האורקל של אפולו בִּדְלִפּוֹי.
- 08 בכל מעשיך זכור אחרית.
בן סירא 36 ז.
- 09 היום עודנו ומחר איננו.
ילקוט שמעוני, יחזקאל רמז, שסד.
- 10 הכי טוב לעזוב את החיים כמו שעוזבים משתה – לא
צמא ולא שתוי.
מיוחס לאריסטו.
- 11 היות שלא יכולתי לעצור למוות –
עצר הוא לי ברוחב לב –
במרכבה היינו שנינו –
וגם אלמוות שם יושב.
אמילי דיקינסון, מתוך שיר מס' 712, כל השירים.
- 12 הלילה ירד; ליל חושך ואימה. עיני אדם שראו בלילה
הזה לא היו צריכות להיפקח ולראות עוד. כולם
הרגישו כך. אף אחד מן השומרים, איטלקים וגרמנים,
לא העזו בנפשו לבוא לראות מה עושים בני-אדם
היודעים שמותם קרוב.
כל אחד נפרד מן החיים על-פי דרכו. אחדים התפללו,
אחדים שתו לשוכרה ואחרים הקהו את חושיהם
בתאוות בשרים. האימהות לא עצמו עין. במסירות
הכינו את המזון לדרך, רחצו את הילדים, הכינו
את המזוודות. בבוקר הלבינו חוטי התיל בלבנים
שנתלו לייבוש; והן לא שכחו את החיתולים, את
הצעצועים, את הכריות ואותם דברים קטנים רבים
שכל אם יודעת שילדה עשוי להיזקק להם. האם לא
הייתם נוהגים כך אף אתם אילו ידעתם שמחר ימיתו
אתכם עם ילדיכם יחד? האם לא הייתם נותנים להם
היום לאכול?
פרימו לוי, הזהו אדם? 'המסע'; תרגם יצחק גרטי.
- 13 הלל לאלים [...]
ביום החשבון הגדול;
הנני, באתי אליכם,
באין חטא, באין אשם, באין רוע,
באין איש שיעיד בי,
באין איש שהרעתי לו [...]
הושיעוני, מלטוני,
אל תענו בי אשם לפני האל הגדול!
אני נקי שפתיים, נקי כפיים.
פנייה לאלים, ספר המתים (1000–1700 לפנה"ס); מובא בתוך:
מרים ליכטהיים, הספרות המצרית העתיקה, כרך 2, הממלכה
החדשה.
- 14 המוות אינו הדבר הנורא ביותר העלול לקרות
לאדם.
אפלטון, החוקים, ס' 9, 881.

01 המוות – הרע הנורא מכל – הוא לא כלום בשבילנו, שכן בעודנו הווים, המוות איננו, ומשבא המוות, איננו הווים.

אֶפִיקוֹרוֹס, מכתב אל מְנוֹיקָאוֹס; מובא אצל דְיוֹגֵנֶס לְאָרְטִיוֹס, חיי הפילוסופים, ס' 10, 1, 125. ובעיקרון מס' 2 מארבעים העקרונות של משנתו (שם, 139) הוא מסביר: "המוות הוא לא כלום בשבילנו, שכן הגוף, בהתפרקו ליסודותיו, אין לו תחושה, ומה שאין לו תחושה הוא לא כלום בשבילנו".

02 הפילוסופים האמיתיים מתאמנים במיתה. סוקרטס, בתוך: אפלטון, פיידון, 67.

03 ההתכוננות למוות היא ההתכוננות לחירות. מי שלמד לקבל את המוות שוב אינו יודע להיות עבד.

[>>>><<<<]

04 מי שילמד את בני-האדם למות, ילמד אותם לחיות.

[>>>><<<<]

05 להתפלסף זה ללמוד למות.

מוֹנְטֵיִן, מסות, ס' 1, 20, 'להתפלסף זה ללמוד למות'. את הרעיון על מהות העיסוק בפילוסופיה מצא מונטין אצל קיקרו (בתוך שיחות בטוסקולום, ס' 1, 30), אולם סוקרטס הקדים את שניהם.

06 המוות הוא שום דבר [...] פשוט עברתי לחדר הסמוך.

[>>>><<<<]

07 המיתה אינה ולא כלום, רק כמו שעוברים מחדר לחדר ובוחרים בחדר היותר יפה.

למעלה: הקנון הנרי סקוט הולנד; מתוך דרשה שכותרתה 'מלך האימות', אשר הולנד נשא בכנסיית סט. פול ב־15.5.1910, שעה שגופת המלך אדוארד ה־7 היתה מונחת בכנסיית נסטמינסטר. הדרשה זכתה בשעתה לפופולריות רבה באנגליה. למטה: ר' מנחם מנדל מקוצק, כמאה וחמישים שנה לפני איש הכנסייה האנגלית; מובא בתוך: שיח שרפי קודש ובמקומות אחרים.

08 המוות מחסל את האדם. רעיון המוות מציל אותו. אי. מ. פורסטר, אחוזת הווארד, פ' 27; ה'לן שלגל.

09 המשותף לכל הדברים הוא, שזמן קיומם קצר מאוד, ואילו אתה בורח מהם או רודף אחריהם כאילו היו

נצחיים. עוד מעט תעצום גם אתה את עיניך, ועד מהרה יבכו אחרים גם על האיש הקובר אותך. מרקוס אַוְרֵלִיוֹס, הרהורים, ס' 10, 34.

10 הנוטים למות יורשים את המתים. ז'וזף ז'ונר, הגיגים.

11 הקדמונים ידעו לכבד את המוות. [...] שכן המוות ראוי שיכבדוהו, כערש החיים, כרחם הַהִתְחַיִּיּוֹת. כשהוא כרות מן החיים הוא נהפך לרוח רפאים, לעיוות ולגרוע מזה. שכן המוות ככוח עצמאי הוא כוח של תשוקה, אשר משיכתו המרושעת אדירה. להימשך אליו, לחוש קירבה אליו, הרי זו הסטייה המזוויעה ביותר שרוח אנוש מועדת לה. תומס מאן, הר הקסמים, פ' 5.

12 השעה שנותנת לנו חיים מתחילה לקחתם מאיתנו. סְנֵקָה, הַרְקוֹלֵס הַמְטוֹרִף.

13 ואם עלי למות, אפגוש האפלה כמו כלה ואחבקה בזרועותי. שייקספיר, מידה כנגד מידה, מע' 3, תמ' 1.

14 '...והנה טוב מאוד' (בראשית א לא) – זה מלאך המוות. בראשית רבה (תיאודור־אלבק), פ' ט, ד"ה 'וירא אלוהים את'.

15 זה לא שאני פוחד למות – אני רק לא רוצה להיות שם כשזה יקרה. [>>>><<<<]

16 אני לא שואף להגיע לאלמוות ביצירתי; אני שואף להגיע לאלמוות באי-מותי. וודי אלן. למעלה: 'מוות' (מחזה), בתוך ללא נוצות; למטה: מצוטט בתוך: אריק לקס, וודי אלן והקומדיה שלו, פ' 12.

17 חייה מהר, מות צעיר, ותהיה לך גווייה יפה. וילארד מוטלי, דפוק על כל דלת, פ' 35.

18 חמור קודר את פיו פתח ולאשתו אמר הוא כך: אני טיפש, גם את טיפשה, בואי נלך למות, אשה! אך כאשר יקרה לרוב הזוג עדיין חי בטוב.

פריסטיאן מורגנשטרן, 'שני החמורים', שירי גרדום; תרגם דן דאור.

- 01 כאשר הרואות תַּחֲשַׁכְנָה,
כל הרעות תִּישַׁכְחָה.
נתן אלתרמן, מתוך 'כאשר הרואות תחשכנה', שמחת עניים.
- 02 כולנו, או כמעט כולנו, נמות.
כומר כפרי צרפתי, המצוטט בספרו של אַלפֶּרְד פאפֶּרֶה-לוֹס, המוות השתנה.
- 03 פיליון (ש"ע) – חומר הגלם שממנו יצרה התיאולוגיה את העתיד.
אַמברוז פִּירס, מילון השטן.
- 04 כל-כך מעט זמן להתכונן לנצח?!
פול גוגן, יומנים.
- 05 כשדגים מתים בטניהם פונות למעלה והם עולים אל פני המים. זוהי דרכם ליפול.
אַנְדֶּרֶה ז'יד, יומנים 1889-1949, רישום מ־1930.
- 06 לא היה בכל חייו
דבר נאה כסיומם.
שִׁיקְספִיר, מַקְבֶּת, מע' 1, תמ' 4; תרגם מאיר ויזלטיר.
- 07 לא המוות מדאיג אותי, אלא לא לחיות עוד.
פֶּרְנַסוּאָה מיטְרָאן אחרי פימוֹתֶרְפִּיה שִׁקִּיבֵל ב־1994 בגלל מחלת הסרטן. הוא מת ב־1996.
- 08 לחיות אין הם רוצים; למות אין הם יודעים.
סְנֶקָה, מכתבים אל לוקיליוס, 4, 5.
- 09 למד את אמנות המוות; אמנות החיים תבוא מעצמה.
לְקֶרָאג' קִישְנַצ'אנֵד, מרובעים.
- 10 להיות או לא להיות, זאת השאלה;
אם אצילי יותר בנפש שוֹקֶטָה
לסבול קִלְעִי גורל זועף ומִטֶּר חיציו,
או אם בְּנֶשֶׁק לאחוז מול ים תלאות
ולהביאן אל קֶץ. למות, לישון –
לא עוד; וּבִשְׁינָה, נאמר, לגמור
כאב-הלב וּשְׁלָל פגעי עולם,
מנת כל חי; הן זאת משאת הלב
אליה נִיכָסֶת, למות, לישון!
לישון, ואם נחלום – כאן קושי יש:
כי שנת מתים, אם חלומות בה יש,
כשכבר ננערנו מכבלי חיים –
עלינו לעצור...
שִׁיקְספִיר, הַמֶּלֶט, מע' 3, תמ' 1.
- 11 לחיות זה בלתי נורמלי.
אַז'ן יוֹנְסְקוֹ, קרנבים, מע' 1.
- 12 למות זה רע, כך האלים חושבים;
שאם לא כן היו מזמן מתים.
סאפפו.
- 13 לעולם לא ישיב הקבר טרפו.
פרידריך שִׁילֶר, 'פנטסיית קברים', 1782.
- 14 מה זה משנה איפה אתה שוכב ברגע שאתה מת,
בתעלה מצחינה או במגדל שיש על הר גבוה. אתה מת, אתה ישן את השינה הגדולה, אתה לא מוטרד מדברים כאלה. שמן ומים הם כמו רוח ואוויר לגביך.
רִיימוֹנֵד צ'וֹדֶלֶר, השינה הגדולה, פ' 32.
- 15 מוות נאה מאציל כבוד לחיים שלמים.
פֶּטֶרְרֶקָה, מתוך ספר השירים, 16.
- 16 מוות עובר בתורשה.
גרפיטו באנגליה.
- 17 מוטב לחיות בעושר מאשר למות עשיר.
סמיוֹאֵל ג'וֹנסוֹן; מובא בתוך: ג'יימס בּוֹסוֹן, חיי סמיוֹאֵל ג'וֹנסוֹן, רישום מיום 17.4.1778.
- 18 מותו של אדם הוא עניינם של הנותרים בחיים יותר מאשר עניינו.
תוֹמַס מאן, הר הקסמים, פ' 6.
- 19 מחר, ועוד מחר, ועוד מחר
יזחל אט-אט כצב מיום ליום
עד דף אחרון בלוח הזמנים;
וכל תמולינו רק האירו דרך,
שבה הלכו טיפשים לזלול עפר.
דעך, דעך כבר, נר קצר!
חיינו צל עובר, שחקן עלוב
המקפץ שעה על הבימה
ומתנדף; הם רק מעשייה
של מפגר, גיבוב של שצף-קצף,
בלי שום מובן.
שִׁיקְספִיר, מַקְבֶּת, מע' 5, תמ' 5; תרגם מאיר ויזלטיר.
- 20 מחשבה מוזרה הכתה בי: לא נקבל מכתבים בקבר.
סמיוֹאֵל ג'וֹנסוֹן, הערה שנאמרה בדצמבר 1784, זמן לא רב לפני מותו; מובא בתוך: ג'יימס בּוֹסוֹן, חיי סמיוֹאֵל ג'וֹנסוֹן.

- לשנאו. ומצטרף לכך שריד של אמונה, כי תוך כדי המעבר יופיע במקרה האדון במסדרון, יביט באסיר ויאמר: 'את זה אל תחזירו לכלא. הוא יבוא אלי'. פראנץ קפקא, 'עיונים בחטא, בסבל, בתקווה ובדרך הישר', בתוך **מחברות האוקטבו**, מחברת 3; תרגם שמעון זנדבנק.
- 10 סלידתנו מן המוות גוברת ביחס ישר להכרתנו שלשוא חיינו. ויליאם הַזְלִיט, 'על אהבת החיים', **השולחן העגול**.
- 11 על בני-האדם יש לבכות בהיוולדם, לא במותם. מֹנְטֶסקְיֶה, **מכתבים פרסיים**, 40.
- 12 עָרוֹם יצאתי מבטן אמי ועָרוֹם אשוב שמה. **איוב א כא**.
- 13 צופים מבעד לחלון איך פְּבִים אורות הבתים. הוֹלְכֵי לישון בלילה, לא כולם בבוקר קמים, מי יתהפך על משכבו, ומי תבוא עליו מהפֶּכה, מי יֵרֵד להקיא בחושך, ומי יִתְרַד עליו החשכה. בשעה שתיים-עשרה בלילה פְּבִים פנסי הרחוב, ידידי ואני מביטים ורואים כי לא טוב. חנוך לוין, מתוך 'שיר מסיבת רעים', ג: הלווייתו של אברהם צדר, **חיי המתים**.
- 14 קוראי יופתעו לגלות כמה מעט יודע המדע על המוות. אלי מֶצְנִיקוֹף, **הארכת החיים: מחקרים אופטימיים**, ח' 3, פ' 1.
- 15 ראיתי כי אפשר לגור ולהסתדר ולרהט גם לוע אריה, אם אין מקום אחר. כבר לא אכפת לי למות ביחידותי, אבל אני רוצה למות על מיטתי. יהודה עמיחי, מתוך 'אני רוצה למות על מיטתי', **במרחק שתי תקוות**.
- 16 רבי חייא, לא יכול היה [מלאך המוות] להתקרב אליו. יום אחד דימה את עצמו לעני, בא ודפק בדלת. אמר להם [רבי חייא לאנשי ביתו]: הוציאו לו לחם. הוציאו לו. אמר לו [מלאך המוות לרבי חייא]: וכי לא ריחם אדוני על העני? ומדוע אינו מרחם על אותו איש [כלומר, על מלאך המוות]? גילה לו את עצמו בהראותו לו שוט של אש. נתן לו [רבי חייא] את נפשו. **מועד קטן כח**.
- 17 רבים מצללי המתים אינם עוסקים אלא בליקוק הגלים של נהר המתים, כי מקור הנהר בנו, וטעמם

- 01 מי בורא מות ילדים מלחם אפור מתקשה, או מותיר אותו בפה העגול, כגלעין של תפוח מתוק?... קל להבין ללבו של רוצח. אבל להכיל את המוות, להכיל ברפות את המוות כולו עוד לפני החיים ובלי כעס – זה דבר שלא יתואר. רילקה, **אֶלְגִּיּוֹת דואינו**, מתוך אֶלְגִּיה 4; תרגם שמעון זנדבנק.
- 02 מי לא עסוק בלהיוולד עסוק בלמות. בּוֹב דִּילֵן, 'הכל בסדר, אמא (אני רק מדמם)', **צד אחר של בּוֹב דִּילֵן**, 1964.
- 03 מי שמת ביאוש כל חייו היו בזבות. תיאודור אֶדוֹרְנוֹ, **מינימה מוֹרְלִיָה: הרהורים מחיים בגומים**.
- 04 מיום לידתנו אנו מתים: סוף חיינו משתלשל מראשיתם. מַרְקוֹס מְנִילִיוֹס, **אסטרונומיות**, ס' 4, 16; תרגמה אביבה ברק (הומי), בתוך **המסות של מֹנְטֶיִן**, כרך 1.
- 05 מתים רק פעם אחת – ולכל-כך הרבה זמן. מוֹלִיֵר, **ריב אהבים**, מע' 5, תמ' 3.
- 06 מתים רק פעם אחת; יש לנו חוב לַאֵל: מיתה אחת. שְׁיִיקְספִיר, **המלך הַנְרִי הרביעי**, ח' 2, מע' 3, תמ' 2.
- 07 נהגתי לחשוב על המוות כמו שאני מניח שחיילים חושבים עליו: זה היה דבר אפשרי, שיכולתי לחמוק ממנו בעזרת מיומנותי. סְטֵנְדֵל, **מנזר פארמה**, פ' 22.
- 08 גְּרִי בשני קצותיו בוער, הוא לא ישלים הֶלִיל; אבל ראו, אויב, חבר, כמה יפה יָהֵל. עדנה סט. וינסנט מילי, מתוך **תאנים מן הברקנים**, תאנה ראשונה. שם הספר שאול מן הברית החדשה, מתי ז' 16: "היאספו ענבים מן הקוצים או תאנים מן הברקנים?" (תרגום דְּלִיטְשׁ).
- 09 סימן ראשון של ראשית דעת הוא הרצון למות. חיים אלה נראים בלתי נסבלים; חיים אחרים בלתי מושגים. שוב אינך מתבייש ברצון למות; אתה מבקש לעבור מן התא הישן, השנוא עליך, לחדש, שעוד תלמד

רילקה, 'תן מוות משלו לכל אחד', הספר על העוני והמוות, **ספר השעות**; תרגם משה זינגר.

חינוך, בתי־ספר

09 **אהב, ועשה מה שתעשה.**

אוגוסטינוס הקדוש, **דרשות על הבשורה על־פי יוחנן**, דרשה 7, 8. האמרה הזאת, המצוטטת גם בנוסח "אהב, ועשה כרצונך", מובאת לא פעם כמין מתכון לחיים, אך במקורה משמעותה קרובה לזו של הפסוק המקראי: "כי את אשר יאהב ה' – יוכיח" (**משלי** ג יב). מצד אחד, היא באה להסביר את התנהגות האל כלפי האדם, ומצד שני, לתת הנחיה חינוכית לאבות או למחנכים. בהקשר שני זה משמעותה קרובה לזו של הפסוק: "חושך שבטו שונא בנו" (**משלי** יג כד). וכך אומר שם אוגוסטינוס: "הנה לך אפוא, אחת ולתמיד, צו קצר: אהב, ועשה מה שתעשה. אם אתה שותק, שתוק מתוך אהבה; אם אתה צועק, צעק מתוך אהבה. אם אתה עונש, ענוש מתוך אהבה; אם אתה חושך שבטך, חשך שבטך מתוך אהבה. הנח לשורש האהבה להיטמן בתוכך, כי ממנו יכול לצמוח רק טוב".

10 **איש אינו יכול להביט לאחור על ימי בית־הספר שלו ולהגיד בכנות שהם היו לגמרי רעים.**

ג'ורג' אורוול, 'אלה, כאלה היו השמחות', **פריטיזריוויז**, ספטמבר-אוקטובר 1952; כונס בתוך: סוניה אורוול ואיאן אנגוס (עורכים), **מסות, דברי עיתונות ומכתבים של ג'ורג' אורוול**, כרך 4.

11 **אם אתה חושב שהחינוך יקר, נסה את הבערות!**
נשיא אוניברסיטת הרווארד, דָּרְק בּוֹק; הובא בטורה של אן לִנְדֶּרס בעיתונות האמריקנית ב־26.3.1978.

12 **אנו לא צריכים חינוך, שום משטרת מחשבות.**
'פינק פלויד', 'עוד לבנה בחומה' (ח' 2), **החומה** (1), 1979.

13 **אנו קובעים, כי בתחום החינוך הציבורי התיאוריה 'נפרד אבל שווה', אין לה מקום. מתקני חינוך נפרדים הם במהותם לא שוויוניים.**

נשיא בית־המשפט העליון של ארצות־הברית, השופט אָרל ווֹרן, בפסק־הדין במשפט 'בראון נגד מועצת החינוך של טֶקְסַס' (במדינת קַנְזַס), 17.5.1954. פסיקה עקרונית זו ביטלה החלטה קודמת של בית־המשפט מ־1896, שהתירה הפרדה גזעית במערכת החינוך האמריקנית.

14 **דיוֹגֶנֶס, בראותו ילד מתפטם בממתקים, סטר למורהו.**
[>>><<<]

של מי הים שלנו עוד עומד בו. ואז, מרוב בחילה, מתנחשל הנהר, זורם אחורה וסוחף איתו את המתים בחזרה לחיים. ואילו הם מאושרים, שרים שירי תודה ומלטפים את הממורמר.

פראנץ קפקא, 'עיונים בחטא, בסבל, בתקווה ובדרך הישר', בתוך **מחברות האוקטבו**, מחברת 3; תרגם שמעון זנדבנק.

01 **רבים מתים בגיל עשרים וחמש, אך נקברים רק בגיל שבעים וחמש.**
מיוחס לִבְּנֶג'מין פֶּרְנַקְלִין.

02 **רצונך שלא תמות, מות עד שלא תמות.**
רצונך שתחיה, אל תחיה עד שתחיה.
ר' יהודה הנשיא, **אבות דרבי נתן**, נו"ב, לב.

03 **רק לא להתפורר, העיקר לא להתפורר, להישאר, להתנגד, להוסיף לחיות...**
אָז'ן יונסקו, הוֹוֶה עבר, עבר הוֹוֶה: פרקי יומן מקוטע; תרגם אריה לרנר.

04 **שום אדם אינו צריך לפחוד למות אם הבין מה פירוש לחיות.**
תומס פוֹלֶר, **גנומולוגיה**, 3605.

05 **שמש שוקעת יכולה לעלות, אך אנו, בִּשְׁקוּעֵ אורנו הקטן, לילה נצחי נישן.**
קטולוס, **שירים**, 5.

06 **תמיד מתים מוקדם מדי – או מאוחר מדי. אבל כך או כך, החיים שם, גמורים. הקו נמתח, והכל חייב להסתכם. את שום דבר מלבד החיים שלך.**
ז'אן פּוֹל סארטר, **בדלתיים סגורות**, מע' 1, תמ' 5; אינז.

07 **תמיד תלך ללוויות של אנשים אחרים, אחרת הם לא יבואו ללוויה שלך.**
מיוחס ליוֹגִי בָּרה, אך הוא הכחיש שהאמירה היא שלו. ואומנם, היא מופיעה בספרו של קלָרְנֶס דִּי, **חיים עם אבא**, שהיה פּוֹפּוּלָרִי מאוד בשעתו (1935).

08 **תן מוות משלו לכל אחד, אֵלִי, מיתה שמחיו תבקע – חיים בהם אהב, בהם הופה.**

כי אנו רק קליפה, עלה בלבד – תוכנו הוא המוות הגדול והוא הפרי סביבו ייסב הכל.

- 01 דיוגֶנֶס סטר לאב כאשר הבן ניבל את פיו.
למעלה: מובא אצל פלוטרכוס בחיבורו האם אפשר ללמד את
הסגולה הטובה? בתוך כתבי מוסר; למטה: גירסה דרמטית יותר
של רוֹבֶרט בֶּרְטוֹן, אֶנְטוֹמִיָה של הַמְלָכִיָה, ח' 3, פ' 2, 2, 5.
- 02 הדבר היחיד שמפריע ללימודי הוא החינוך שלי.
מיוחס לאלֶבֶרט אֵיינשטיין.
- 03 הדבר המדהים ביותר בחינוך הוא כמות הפורות
המצטברת במהלכו בדמות עובדות מתות.
הנרי ברוקס אֶדמס, חינוכו של הֶנְרִי ב. אֶדמס, פ' 25, 'הדינמו'
והבתולה' (1900).
- 04 החינוך מתחיל בהוראת הקריאה לילדים ומסתיים
בהשנאת הקריאה על רובם.
הולברוק ג'קסון, מכתמים על ספרים וקריאה, 11.
- 05 היות שהם לא מלמדים את האמת על העולם,
בתי-הספר נאלצים לדפוק בראשי התלמידים
שלהם תעמולה על דמוקרטיה. אילו היו בתי-הספר
דמוקרטיים, לא היה להם צורך לטחון לתלמידים
קמח טחון על הדמוקרטיה. הם היו פשוט פועלים
ומתנהגים באופן דמוקרטי. אבל אנחנו יודעים שזה
לא קורה. בדרך כלל, ככל שיש יותר צורך לדבר על
האידיאלים של הדמוקרטיה, המערכת היא פחות
דמוקרטית.
נועם חומסקי, בתוך חומסקי על חינוך פגום (עורך דוֹנַלְדוֹ
מֶקְדוֹ).
- 06 הנפשות שטבען הוא המעולה ביותר נעשות
המושחתות ביותר כשהן מקבלות חינוך גרוע.
אֶפְלָטוֹן, המדינה, ס' 6, 491.
- 07 זהו חינוך – ללמוד לרצות שהדברים יקרו כמו שהם
קורים.
אֶפִיקֶטטוס, שיחות, ס' 1, פ' 12, 15.
- 08 חינוך הוא האמנות של הפיכת האדם למוסרי.
הִיגֶל, הפילוסופיה של הצודק, ח' 3, 'אתיקה', תוספת לסעיף
151.
- 09 חינוך הוא היכולת לשמוע כמעט כל דבר בלי לצאת
מכליך או לאבד את ביטחונך העצמי.
מיוחס לרוֹבֶרט פרוסט.
- 10 חנך את עצמך אל תוך החומר של העולם.
מאיר ויזלטיר, מתוך 'חומר לימודי', מוצא אל הים.
- 11 ימי בית-הספר, כך נראה לי, הם האומללים שבכל
משך חיי האדם. הם מלאים מטלות משעממות ולא
מובנות, תקנות מתחדשות ולא נעימות והפרות
בוטות של השכל הישר וההגינות הבסיסית. נער נבון
במידה סבירה אינו זקוק לזמן רב כדי לגלות, כי מה
שתוקעים לתוכו אינו אלא שטויות וכי לאיש לא
אכפת באמת אם הוא לומד זאת או לא.
ה. ל. מֶנְקוֹן, 'עמל', בולטימור איוונינג סאן, 8.10.1928; כונס
בתוך מקראה מְנֻקִּית.
- 12 כשאבא בעוז טורח
לחנך את ג'ים הסורר,
'תאמין לי', הוא גונח,
'שלי זה כואב יותר'.
הילד מפסיק לבכות:
'אם ככה – זה לא כואב;
תמשיך 'בקשה להכות,
ובי אל תתחשב'.
הארי גרהם, 'הקרבה עצמית', חרוזים מרים לבתים קרים.
- 13 כשאני מעביר את הידע שלי אני מלמד; כשאני מעביר
את האמונות שלי אני עוסק באינדוקטרינציה.
ארתור דנטון, פילוסופיה אנליטית של הידיעה, פ' 4, 3.
- 14 לא שמן הסוס אלא בגלל עינו של המלך.
פלוטרכוס, על חינוך הילדים, 13, בתוך כתבי מוסר. משל
שנמשלו הוא, כי הורים המוסרים את ילדיהם לחינוך חייבים
לפקוח עין על מוריהם.
- 15 לחינוך יש בעיות משלו. אחת מהן היא, שהוא הופך
חכמים לחכמים יותר וטיפשים לטיפשים יותר.
אידריס שאה, התבוננויות.
- 16 מכל בעלי-החיים הנער הוא הקשה ביותר לריסון,
היות שיש בו מקור של תבונה שטרם ווסת והוא
החיה רבת המזימות, הערמומית והחצופה מכולן.
אֶפְלָטוֹן, החוקים, ס' 7, 808.
- 17 תנו לי ילדה בגיל נוח להתרשם, והיא שלי לכל
חייה.
מיס ברוֹדי, בספרה של מיוראל ספארק, האביב של מיס
ברודי, פ' 1 (וראו במדור תעמולה, אינדוקטרינציה, ציטטות
11:738–12:738).
- 18 תנו לי תריסר תינוקות בריאים ובנויים היטב ועולם
שאני עיצבתי אותו כדי לגדלם בו, ואני מתחייב

ב"אנחנו הסופרים, גבירתי" לאחר שפרסמה את יומני הרמות שלה.

10 כל אדם שיש בו חנופה אפילו עוברין שבמעי אמן מקללין אותו.
סוטה מא.

11 כל שירי ההלל והשבח טבולים במשרת אופיום.
ג'ונתן סוויפט, מחשבות על עניינים שונים.

12 כמה דומה החנופה לידידות!
סנקה, מכתבים אל לוקיליוס, 45, 7.

13 לא לך מכשכש הכלב בזנבו, אלא ללחמך.
תומס דראקס, ביבליזציה סכולסטיקה אינסטרוקטיבית, 1616.

14 מחניפין את הרשעים בעולם הזה מפני דרכי שלום.
פרקי דרבי אליעזר, פ' לז.

15 עד מה שונא הוא חנפים, אני מזכיר, והוא מסכים, מוחנף מאוד.
שייקספיר, יוליוס קיסר, מע' 2, תמ' 1.

16 פתגם ישן וכה מתאים:
החנופה מזון שוטים;
אך לא אחת גם איש נבון
טועם מנה לתיאבון.
ג'ונתן סוויפט, קרוס ונסה.

17 קורה שסופגים דקירת פגיון שאינה מלווה בחנופה, אך נדיר המקרה לספוג חנופה שאינה מלווה בדקירת פגיון.
פרנסיסקו דה קונדו, מרקו ברוטו.

18 תנין שכמוך! אתה מחניף לבני-אדם כדי לחנוק אותם.
מולייר, ז'ורז' דנז, מע' 3, תמ' 8.

19 שבח הוא חוב; חנופה היא מתנה.
סמיואל ג'ונסון, בתוך המשוטט, מס' 155, 10.9.1751.

20 שום דבר אינו פוגע בנימוס הטוב כמו החנופה. אם אתה מחניף לחבורה, לא השבעת את רצונו של איש; אם אתה מחניף לאחד או שניים, הכעסת את כל האחרים.
מיוחס לג'ונתן סוויפט.

לקחת כל אחד ואחד מהם באקראי ולהכשירו להיות מומחה מכל סוג שאבחר – רופא, עורך-דין, אמן, איל מסחר, וכן, אפילו קבצן וגנב, ללא שום תלות בכשרונותיו, בחשקיו, בנטיותיו, ביכולותיו, בייעודו או בגזע אבותיו.
ג'ון ב. ווטסון, ביהייביוריזם.

חנופה

01 אהבה עצמית היא הגדולה בחנפים.
לה רושפוקו, אמרות ומכתמי מוסר, 2.

02 אני חושש שהמכרפרים סביבי כעת עוד ידרכו עלי בבוא העת.
זה כבר קרה, כי בני-אדם מול שמש ששוקעת מגיפים דלתם.
שייקספיר, טימון איש אתונה, מע' 1, תמ' 2.

03 בין חנופה להערצה זורם לפעמים נהר של תיעוב.
מינה אנטרים, אמת עירומה ורמזים מצועפים.

04 הארכי-חנפן, שכל שועלי החנופה נועצים בו, הוא העצמי.
פרנסיס בייקון, 'על האהבה', מסות.

05 החנופה משחיתה את המקבל והנותן.
אדמונד ג'רק, הרהורים על המהפכה בצרפת.

06 וליקקת לרעך כמוך.
סמואל ג'קט, סופמשהק.

07 זונות מפרכסות זו את זו, תלמידי חכמים לא כל שכן.
שבת לד.

08 חנופה היא בסדר – אם אתה לא לוקח לריאות.
אדליי סטיבנסון, נאום, 1.2.1961.

09 כולם אוהבים חנופה, וכשמדובר במשפחות מלוכה עליך לערום אותה באת.
בנג'מין ד'זראלי למת'יו ארנולד; מצוטט בידי ג. וו. אי. ראסל, בתוך: ליקוטים וזיכרונות, פ' 23. המקרה הידוע ביותר שבו השתמש ד'זראלי באת היה כאשר פנה אל המלכה ויקטוריה

01 שום סירנה לא כישפה מעולם את אוזן השומע כמו שהאוזן השומעת כישפה את נשמת הסירנה.
הנרי טיילור, המדינאי, פ' 31.

חרטה, תשובה

02 אשרי מי שעושה תשובה כשהוא איש.
עבודה זרה יט. 'כשהוא איש' – כלומר, כשהוא במלוא כוחו ולא בזקנתו.

03 הדברים שהייתי יכולה להגיד הם אלה שאוכלים אותי.
קלמנס דיין, ספר כריתות, מע' 2.

04 הווידוי, לא הכומר, מעניק לנו מחילה.
אוסקר ויילד, תמונת דוריאן גרי, פ' 8.

05 העצובות במלים האמורות והכתובות
אלה הן: 'זה היה יכול להיות'.
ג'ון גרינליף ויטייר, מזד מחל, בית 53.

06 הרופא האמיתי אינו מטיף לחרטה ותשובה; הוא מציע מחילה.
ה. ל. מנקן, דעות קדומות, סדרה שלישית.

07 התעתוע קצר – החרטה ארוכה.
פרידריך שילר, 'שיר הפעמון', 1799.

08 חרטה אינה אלא חוסר כוח לחטוא.
ג'ון דריידן, פאלאמון וארקיס, ס' 3.

09 ייתכן שכל מה שאדם יכול לעשות הוא לקוות להישאר עם החרטות הנכונות.
ארתור מילר, הירידה מהר מורגן, מע' 1.

10 לא על הנפשע קשה ביותר להתוודות, אלא על המגוחך והמביש.
ז'אן ז'ק רוסו, וידויים, ח' 1, ס' 1.

11 להתחרט עמוקות זה לחיות מחדש.
הנרי דיוויד ת'ורו, יומן, רישום מיום 13.11.1839.

12 עד שלא נברא העולם היה הקדוש ברוך הוא ושמו הגדול בלבד. ועלה במחשבה לברוא את העולם; והיה מחריט

את העולם לפניו, ולא היה עומד. משלו משל: למה הדבר דומה? למלך שהוא רוצה לבנות פלטרם [ארמון] שלו; אם אינו מחריט בארץ יסודותיו ומובאיו ומוצאיו, אינו מתחיל לבנות. כך הקדוש ברוך הוא, החריט לפניו את העולם ולא היה עומד, עד שברא את התשובה.
פרקי דרבי אליעזר, פ' ג.

13 עיקר התשובה תלוי בלב.
ר' נחמן מברסלב, קיצור ליקוטי מוהר"ן.

14 שוב יום אחד לפני מיתתך.
ר' אליעזר, אבות ב י.

חשאיות, סודיות

15 אהבה ושיעול אי־אפשר להסתיר.
[>>><<<]

16 אהבה, ממון וכאב אי־אפשר להסתיר.
למעלה: פתגם שמקורו כנראה רומי (*amor tussisque non celantur*) ושיש המייחסים אותו לאובידיוס. הוא מצוטט בפואמה האנגלית הביניימית הענקית, שליח העולם (*Cursor Mundi*), שמחברה אינו ידוע ושזמנה בערך 1300. למטה: קלדרון, נידון האהבה, מע' 2, תמ' 1. אַמְרוֹת ופתגמים דומים מופיעים באוספים רבים במהלך הדורות. הצרפתים והאיטלקים כוללים בין הדברים שאי־אפשר להסתירם גם את הגירוד, ואילו בנג'מין פרנקלין אומר בַּלְמוֹן רִיצ'רד הַמַּסְכָּן (1737): "אהבה, שיעול ועשן קשה להסתירם".

17 אין אדם יודע טמונותיו של חברו.
רש"י על דברים כט כח.

18 אין דבר מכוסה אשר לא ייגלה ואין נעלם אשר לא ייוֹדַע.
מתי י 26; תרגום דליטש.

19 אין דבר מסוכן משיחה למי שיש לו מה להסתיר. [...]
בן־אדם, הייסטינגס, אינו יכול לעמוד בפני ההזדמנות שנותנת לו השיחה לחשוף את עצמו ולבטא את אישיותו, והוא יסגיר את עצמו בכל פעם.
אַנְתֶּה כְּרִיסְטִי, רציחות האל"ף־בי"ת; הרקול פוארו.

20 איש אינו אוהב סודות כמו מי שאינו מתכוון לשמור אותם.

למעלה: סְנֵקָה, **פִּידְרָה**, 876; למטה: ר' שם טוב ב"ר יוסף פִּלקִירָה, **איגרת המוסר** (בתוך: **קובץ על יד**, סדרה חדשה, ספר א [יא], תרצ"ו). והמהדיר, א. מ. הַפְּרָמָן, מפנה את המעיין לספר **מוסרי הפילוסופים**, שפִּלקִירָה שאב ממנו ושבּו (שער ב, פ' א, סי' 80) מופיעה האמרה בנוסח קצת יותר רחוק מסגנון זמננו: "כשתצפון סודך טוב לך משיצפנהו זולתך".

טבע

- 12 **אוקיאנוס, שהוא מקור הכל.**
הוֹמֶרוֹס, **איליאס**, שיר 14, 243.
- 13 **אוקיאנוס גבוה מכל העולם כולו, וכל העולם כולו מימיו הם שותים.**
בראשית רבה (וילנה), פ' ה, ג.
- 14 **בגיוון מוצא הטבע את תכשיטיו.**
מֶתֶאֱלֵמֵן, **גוסמן דה אלפראצ'ה**, ח' 2, ס' 1, פ' 1.
- 15 **גם אם תגרש את הטבע בקלשון**
חזור יחזור שוב ושוב.
הוֹרַאטְיוֹס, **איגרות**, ס' 1, 10, 24.
- 16 **האדמה צוחקת בפרחים.**
רֵלֵף ווֹלְדוֹ אֶמְרֶסוֹן, 'המטריה', **שירים**. שירו של אֶמְרֶסוֹן הוא עיבוד חופשי של קטע מתוך פוראנת וישנו, אשר אֶמְרֶסוֹן העתיקו ליומנו ב־1845. הקטע מדבר על המוני המלכים אשר נלחמו ביניהם על האדמה, וכל אחד מהם טען כי היא שלו. היום כולם שוכני עפר, והאדמה צוחקת בפרחי הסתיו שלה למראה דור המלכים החדש החוזר ומתקוטט בטענה לבעלות עליה.
- 17 **הטבע אוהב להסתתר.**
הֶרְקֵלִיטוֹס (מס' 10 במהדורת הפרגמנטים של צ'רלס ה. קאהן, **אמנותו והגותו של הֶרְקֵלִיטוֹס**).
- 18 **הטבע אינו מבחין בין עשבים שוטים לפרחים.**
מֵיִיסוֹן קוֹלִי, **מכתמים עירוניים**, 1984.
- 19 **הטבע אינו עושה דבר ללא תכלית.**
[>>>><<<<]
- 20 **אלוהים והטבע אינם עושים דבר לשווא.**
למעלה: אֵרִיסטוֹ, **פוליטיקה**, ס' 1, פ' 2, וכן פ' 8; למטה: מתוך **אוקטוריטטס אריסטוטליס**, אוסף אֶמְרוֹת מימיהביניים,

צ'רלס קֵיילֵב קוֹלְטוֹן, **לֶקוֹן**, או: **הרבה דברים במעט חלים לאנשים חושבים**, כרך 1, 40.

- 01 **איש אינו מיטיב לשמור סוד מילד.**
ויקטור הוגו, **עלובי החיים**, ח' 2, ס' 8, פ' 8.
- 02 **אל ישיאך הרע להאמין, שתוכל לשמור סודות מפניו.**
פראנץ קפקא, 'עיונים בחטא, בסבל, בתקווה ובדרך הישר', בתוך **מחברות האוקטבו**, מחברת 3; תרגם שמעון זנדבנק.
- 03 **אני אהיה חשאי כמו קבר.**
מיגל דה סְרוֹנוֹנְטֶס, **דון קיחוטה**, כרך 2, פ' 62.
- 04 **דברייך חתומים בזיכרוני,**
ובידך אפקיד את מפתחו.
שֵׁיִיקְספִיר, **המלט**, מע' 1, תמ' 3; אוֹפֶליה לֶלְאָרְטֶס.
- 05 **חבר משתף בסודו; אוהב פולט אותו.**
ז'אן דה לה ברייר, **טיפוסים**, 'על הלב', 26.
- 06 **יותר קל להחזיק גחלת על הלשון מאשר סוד.**
סוֹקְרָטֶס; מובא אצל סטוֹבַאיוֹס, **אנתולוגיה**, ס' 3, 41, 5.
- 07 **כל דבר חשאי מתנוון, אפילו שלטון הצדק. אין ביטחון בשום דבר שאינו פתוח לדיון פומבי.**
לורד אקטון, מכתב מיום 23.1.1861; כונס בתוך **לורד אקטון וחוגו**, מכתב 74 (עורך האב גֶ'סְקֶט). המקור הזה מובא בכמה מקומות, ואף עורך ספר זה בדק ומצא שהדברים אומנם מופיעים שם. ומעניין הדבר שהספר המעולה **מצוטט בכל הכבוד** (בעריכת סוזי פלאט) – המביא לקט של ציטטות שדיוקן ומקורותיהן נבדקו בידי צוות ספרני ספריית הקונגרס בארצות־הברית – אומר, כי המשפט שלמעלה מיוחס ללורד אקטון אך מקורו לא אותר.
- 08 **מי שמספר כל מה שהוא יודע יספר גם יותר ממה שהוא יודע.**
אָדוּאָרד פִּיצְגֶ'רֶלְד, **פולוניוס**, 'חופן חיצים'.
- 09 **סודותיו האמיתיים של אדם נסתרים ממנו יותר מאשר מאחרים.**
פּוֹל וֶלְרִי, 'מיני סדקית', **אֶנְלֶקְטִים**.
- 10 **רצונך שזולתך יסתיר דבר, הסתירהו אתה תחילה.**
[>>>><<<<]
- 11 **טוב הוא שתשמור אתה את את סודך ולא ישמרהו אחר.**

שנשאבו ממקורות קלסיים ואחרים. גם ר' יוסף אבן זבארה מביא את האמרה בתוך **ספר שעשועים**, פ' ט, 132.

01 הטבע איננו שוגה.

קארל גוסטבינג, 'פסיכולוגיה אנליטית: התיאוריה והפרקטיקה', הרצאות טוויסטוק, 1935; כונס בתוך **כתבים**, כרך 18: **החיים הסמליים**.

02 הטבע הוא אחרי הכל הספר היחיד שכל עמוד שבו מכיל תוכן חשוב.

ג'נה, **מסע באיטליה**, 1, נאפולי, 9.3.1787.

03 הטבע נותן לכל אחד את מה שהולמו.

מתוך **אוקטוריטטס אריסטוטליס**, אוסף אמרות מימיהביניים, שנשאבו ממקורות קלסיים ואחרים.

04 הטבע פורץ מבעד לעיני החתול.

פתגם אירי.

05 הטבע שואף תמיד ליותר טוב.

מתוך **אוקטוריטטס אריסטוטליס**, אוסף אמרות מימיהביניים, שנשאבו ממקורות קלסיים ואחרים.

06 הערפל בא

על כפות חתול קטנות.

יושב ומשקיף

מעל הנמל והעיר

על ירכיים דוממות

ואז נע הלאה.

קארל סנדברג, 'ערפל', **שירי שיקאגו**.

07 התפארת הרעועה של יום אביב.

שייקספיר, **שני האדונים מוורונה**, מע' 1, תמ' 3; פרוטיאוס מדמה את האהבה באביבה ליום אפריל, שלרגע מתגלה בו השמש במלוא זוהרה וברגע הבא היא מתכסה בענן.

08 כותנות פסים לבש הגן / וכסות רקמה מדי דשא

ומעיל תשבץ עטה כל עץ / ולכל עין הראה פלאו

כל ציץ חדש / לזמן חודש / יצא שוחק / לקראת בואו.

משה אבן עזרא, מתוך 'כותנות פסים', **שירי החול**.

09 עלינו להיזהר מלומר שיש חוקים בטבע. יש רק

אילוצים. אין מי שיצווה, אין מי שיציית, אין מי

שיפר. כשמבינים שאין מטרות או תכליות, או אז

מבינים גם שאין מקרה; שכן רק בעולם של תכליות

יש משמעות למלה 'מקרה'.

פרידריך ניטשה, **המדע העליון**, ס' 3, 109.

10 עשב שוטה אינו אלא פרח במסווה.

[>>><<<]

11 מהו עשב שוטה? צמח שסגולותיו הטובות עוד לא התגלו.

למעלה: ג'יימס ראסל לואל, 'משל למבקרים', 1848; למטה: רלף וולדו אקרטון, 'גורלה של הרפובליקה', הרצאה ב-1.12.1863; כונסה בתוך **כתבים שונים**.

טוב ורע

12 אין אדם שמודע לכל הרע שהוא מעולל.

לה רושפוקו, **אמרות ומכתמי מוסר**, 269.

13 אין אור אלא היוצא מתוך חושך.

[>>><<<]

14 אין טוב אלא היוצא מתוך רע.

[>>><<<]

15 אין טוב ניכר אלא מתוך היפוכו.

למעלה ובאמצע: **זוהר**, ח' ב, קפד; למטה: מתוך פירוש **ספר יצירה** המיוחס לראב"ד מפושקירה.

16 אין באדם רצון חופשי לעשות טוב, אלא אם החסד

מסייעו; אותו חסד מיוחד, המורעף על הנבחרים בלבד.

ז'אן קלווין, **מוסדות הדת הנוצרית**, ס' 3.

17 אין טוב או רע, אלא במחשבה בלבד.

שייקספיר, **המלט**, מע' 2, תמ' 2; **המלט**.

18 איש אינו יכול להיות טוב לאורך זמן, אם אין לטוב דורש.

ברטולט ברכט; **הנפש הטובה מסצ'ואן**, תמ' 1א; האל הראשון.

19 אל תתקוממו לרע,

אך המכה אותך על הלחי הימנית, הטה לו גם את

האחרת,

ואשר יחפוץ לריב עמך ולקחת את כותנתך, תן לו גם

את המעיל.

מתי' 40-38; תרגום דליטש.

20 אני ואתם יודעים

מה שכל ילד יודע,

שמי שעשו לו רע

לאחרים מרע.

ו.ה. אודן, 1 בספטמבר, 1939, **זמן אחר**.

- 01 אשר לטוב ורע, גם הם אינם מציינים שום דבר חיובי בדברים הנדונים בפני עצמם ואינם אלא אופני מחשבה או מושגים שאנו יוצרים מתוך השוואת הדברים זה לזה. שהרי אותו דבר עצמו עשוי להיות בו בזמן טוב ורע, וגם אדיש. למשל, המוסיקה טובה לבעל מרה שחורה ורעה לאָבֶל, ואילו לחרש אינה מעלה ואינה מורידה. שפינוזה, אֶתִיקָה, ח' 4, הקדמה; תרגם ירמיהו יובל.
- 02 בכפר כל אחד יכול להיות טוב. אוֹסְקֶר וַיִּילֵד, תמונת דוריאן גרי, פ' 19.
- 03 [ב]שלוש-עשרה שנה גדול יצר הרע מיצר הטוב. אבות דרבי נתן, נו"א, טז.
- 04 האם עלי לעשות את כל הרעות שבעולם לפני שאלמד לסור מרע? האם לא די לדעת את הרע כדי לסור ממנו? אם לא, עלינו להודות ביושר, כי אנו אוהבים את הרע יותר מדי מכדי שנוותר עליו. מהאטמה גנדי, אי-אלימות בשלום ובמלחמה, כרך 2, פ' 74.
- 05 האמת העצובה היא, שרוב הרע בעולם נעשה בידי בני-אדם שמעולם לא החליטו להיות טובים או להיות רעים. חנה אָרְנֵדֶט; מובא בידי פאול גורסקי בתוך: הביתן הרב-תרבותי.
- 06 הטוב אינו נמצא אלא במאמץ רב, ואילו הרע נמצא גם למי שאינו מבקשו. דְמוֹקְרִיטוֹס.
- 07 הטוב ביותר הוא אויבו של הטוב. וולטיר, 'הצדקנית', 1772. אולם במילון הביולוסופי (1770) הוא מביא את ההבחנה כפתגם איטלקי.
- 08 הטוב הוא היפה. אפלטון, ליסיס, 216.
- 09 הטוב הוא תוצר של מלאכת המחשבת המוסרית והרוחנית של יחידים; אי-אפשר להפיקו בייצור המוני. אֶלְדוֹס האקסלי, רוממות אפורה, פ' 10.
- 10 הטוב יכול להתקיים בלי הרע, ואילו הרע אינו יכול להתקיים בלי הטוב. תומס אַקווינַס, סומה תיאולוגיקה, ח' 1, שאלה 109, סעיף 2.
- 11 הטוב מתהווה יחד עם הרע ונעלם לגמרי יחד איתו. זה הפְּרֶדוֹקס הבסיסי של המוסר. ניקולאי בְּרֶדְיֵיב, גורל האדם.
- 12 הכרה עצמית יש רק לרע. [>>>><<<<]
- 13 הרע מודע לטוב, אך הטוב אינו מודע לרע. פראנץ קפקא, מחברות האוקטבו, מחברת 3; תרגם שמעון זנדבנק.
- 14 הכרעתה של הנצרות לראות את העולם כמכוער ורע הפכה אותו למכוער ורע. פרידריך ניטשה, המדע העליון, ס' 3, 130.
- 15 המצפון הוא בעל חינוך טוב ונימוסים: כשלא רוצים לשמוע אותו הוא מפסיק לנדנד. סמיואל בֶּטְלֶר, עוד מתוך פנקסי הרשימות.
- 16 הנפש הנוטה אל הכוזב – לזרא לה המשובח. הוֹרַאטיוֹס, סְטִירוֹת, ס' 2, 2, 6.
- 17 הרע איננו עיקרון מיסטי שאפשר לבטלו באמצעות ריטואל; זו פגיעה שנעשית לאדם בידי אדם. שום איש, גם לא אלוהים, אינו יכול לשים את עצמו במקום הקורבן. עמנואל לווינס, 'דת למבוגרים', 1957; כונס בתוך חירות קשה, ח' 1.
- 18 חדל להתעסק בשאלה כיצד ראוי להיות אדם טוב – היה אדם טוב. מַרְקוֹס אַוְרֵלִיּוֹס, הרהורים, ס' 10, 16.
- 19 חוכמה, אנו יודעים, היא ידיעת טוב ורע ולא הכוח לבחור בין השניים. ג'ון צ'יכר, רישום ביומן, 1956, בתוך יומנים, 'שנות הארבעים המאוחרות ושנות החמישים' (עורך רוברט גוטליב).
- 20 טוב אין משמעו רק לא לעשות רע, אלא גם לא לרצות לעשות רע. דְמוֹקְרִיטוֹס.
- 21 טוב ורע הם דעות קדומות של אלוהים, אמר הנחש. פרידריך ניטשה, המדע העליון, ס' 3, 259.
- 22 יצר הרע יהיה לעתיד מלאך קדוש. ר' יעקב יוסף מפולנאה, תולדות יעקב יוסף, פ' ויקהל, ג.
- 23 יש עושה רע בלי לעשות דבר, ולא תמיד תלוי המעשה בעשייה. מַרְקוֹס אַוְרֵלִיּוֹס, הרהורים, ס' 9, 5.

10 תיווכו של הנחש היה דרוש: הרע מסוגל לפתות את האדם, אך אינו מסוגל להיעשות אדם. פראנץ קפקא, 'עיונים בחטא, בסבל, בתקווה ובדרך הישר', בתוך **מחברות האוקטבו**, מחברת 3; תרגם שמעון זנדבנק.

טיפשות, שטות, טיפשים

11 אוזניים גדולות – סימן לאווילות. ואפלטון אמר: מי שאוזניו גדולות יהיה כסיל. ר' מאיר בן יצחק אלפבין, **שבילי אמונה**; ואינני יודע לאיזו אמירה של אפלטון כיוון.

12 איזהו שוטה – זה המאבד כל מה שנותנין לו. חגיגה ד.

13 אין מביאין ראייה מן השוטים. שבת קד.

14 אין השוטים מכירים עד מה רב משלם הוא החצי. [>>><<<]

15 תפסת מרובה – לא תפסת. למעלה: הסיודוס, **עבודות וימים**, 40; למטה: ראש השנה ד.

16 אכן יש לך ראש, וגם לסיכה יש. ג'ונתן סוויפט, **שיחת וימוסין**, דיאלוג 1.

17 אם ארבעים מיליון בני-אדם אומרים דבר שטות, הוא לא נעשה דבר חוכמה. [>>><<<]

18 העובדה שרבים מחזיקים בדעה מסוימת אין בה אף שמץ של ראייה לכך שהיא אינה אבסורדית לגמרי. לאמיתו של דבר, נוכח הטיפשות השלטת ברוב בני-האדם, סביר יותר שאמונה נפוצה היא שטות ולא סברה מתקבלת על הדעת.

למעלה: סומרסט מוהם, **מפנקסו של סופר**, רישום משנת 1901. המשפט הזה מיוחס לא פעם בטעות לפרטרנד ראסל. למטה: דברים שראסל אמר, בתוך **נישואים ומוסר**, פ' 5, 'אתיקה נוצרית'.

19 אם זה טיפשי אבל עובד, זה לא טיפשי. אחד מ'חוקי מרפי לחיילזירים', אשר הופצו בין החיילים האמריקנים במלחמת המפרץ. צוטט בתוך: פול דיקסון, 'לשלוט באמיתות החמקמקות של החיים', **סאן פרנסיסקו כרוניקל**, 24.12.1992.

01 כל אדם נולד עם רשעות. ר' נחמן מברסלב, **ליקוטי עצות**.

02 כל אומנות וכל חקירה ואף כל עשייה וכל עיסוק נראים כשואפים אל איזה טוב. מכאן, שיפה אמרו כי הטוב הוא מה שכל הדברים שואפים אליו. אריסטו, **אתיקה ניקומכית**, הפתיחה.

03 כל הדברים המרושעים באמת מתחילים מתמימות. ארנסט המינגווי, **חג נייד**, פ' 17.

04 כל מה שדרוש לניצחון הרע הוא, שאנשים טובים לא יעשו דבר.

מיוחס לאדמונד בֶּרַק, ומצוטט בעשרות רבות של נריאציות (מישהו אף טרח ואסף אותן), אך לא נמצא עד היום בכתביו. ב־23.4.1770 אמר בֶּרַק בנאום שנשא את הכותרת 'מחשבות על הסיבות לאינחת הנוכחית': "כאשר אנשים רעים מצטרפים זה אל זה הטובים מוכרחים להתחבר, אחרת ייפלו קורבן אחד אחד, באין רחם, במאבק עלוב", והרעיון דומה. קרוב למאה שנים אחר-כך אמר ג'ון סטיוארט מיל בהרצאתו 'על החינוך', עם מינויו לרקטור אוניברסיטת סט. אנדרוז בסקוטלנד (1.2.1867) את המשפט הבא: "כל מה שאנשים רעים צריכים כדי להשיג את מטרותיהם הוא שאנשים טובים יתבוננו ולא יעשו דבר".

05 לא שומע רע, לא רואה רע, לא דובר רע.

בארטלט (**ציטטות מוכרות**, מהד' 1980), תולה את המשפט הזה באגדה על שלושת הקופים החכמים, שנחרתה במאה ה־17 על דלת האורווה הקדושה בניקו שביפאן. הקוף הראשון מכסה את אוזניו, השני מכסה את עיניו והשלישי מכסה את פיו.

06 מעשה טוב שלא במקומו מעשה רע הוא.

קווינטוס אֶניוּס; מצוטט בידי קיקרו, **על החובות**, ס' 2, 18, 62.

07 רשעים תמיד מופתעים לגלות שהטובים יכולים להיות פיקחים. המרקוז דה וֹבְנָארג, **הרהורים ואמרים**.

08 שום איש אינו יכול להיות טוב לאורך זמן אם אין ביקוש לטוב. בֶּרטוֹלט בְּרֶכְט, **הנפש הטובה מסצ'ואן**, תמ' 1.

09 שני אנשים רעבים אינם יכולים להיות רעבים כפליים מאיש אחד; אבל שני נבלים יכולים להיות מרושעים פי עשרה מנבל אחד. ג'ורג' גֶרנארד שו', 'פתגמים למהפכנים: אגרות תועות', **אדם ועל-אדם** (נספח 2).

בכעסו החליט לתת לאדם מתנה רעה, חלף המתנה הטובה שקיבל מהטיטן. יצרו האלים דמות נערה מושכת, הפיחו בה רוח חיים וכוח דיבור, נתנו לה את השם פנדורה, שפירושו 'מתת כל', ושיגרוה, ובידיה כד גדול, אל אפימֶתאוס. פרומֶתאוס, שפירוש שמו הוא 'החושב תחילה', הזהיר את אפימֶתאוס, שפירוש שמו הוא 'החושב לאחר מעשה', שלא ייקח את מתנת האל; אך הוא לא שמע לו. פנדורה פתחה את הכד ומתוכו יצאו והתעופפו כל המחלות והמגפות ופשטו בעולם לקצר את חיי האדם. רק התקווה, שהסתתרה בתחתית הכד, נשארה עמו בצרתו. בניסוח עכשווי: אפימֶתאוס למד את הלקח בדרך הקשה (וראו במדור מושגים, ביטויים, מטבעות לשון, ציטטה 1:470).

11 הטיפשות היא דבר שאין לזעזעו. כל מה שתוקף אותה נשבר כנגדה.
גוסטב פלוֹפֶר; בתוך האוסף: רעיונות גוסטב פלוֹפֶר.

12 הטיפשות משכימה קום; לכן רגילים האירועים להתרחש בבוקר.
קארל קראוס, 'שבחי החיים הטרופים', סימפליציסימוס, 1908; נדפס מחדש בתוך: הארי זוהן (עורך), בזמנים גדולים אלה: מקראה מכתבי קארל קראוס.

13 העסק הטוב ביותר, כמאמר הפתגם הנפוץ, הוא להרוויח מטיפשותם של אחרים.
פליניוס הזקן, מחקר הטבע, ס' 8, 31.

14 השוטה המלומד כותב את השטויות שלו בשפה טובה מזו של הבער, אבל הן נשארות שטויות.
בֶּנְג'מין פֶּרְנַקְלִין, אֶלְמֶנַךְ רִיצ'רְדִּים המסכן.

15 חי נפשי, שוטה מלומד הוא הגדול בשוטים.
מולִיֶר, הנשים המלומדות, מע' 4, תמ' 3.

16 חסרי בינה, שומעים כמו חרשים.
עליהם מעידה האמרה: נוכחים נעדרים.
הֶרְקְלִיטוֹס (מס' 2 במהדורת הפרגמנטים של צ'רלס ה. קאהן, אמנותו והגותו של הֶרְקְלִיטוֹס).

17 טיפשות איננה תירוץ לא לחשוב.
סטניסלב לֶץ, מחשבות לא מסורקות.

18 יש נערים שנולדים טיפשים; יש שמגיעים לטיפשות, ויש שהטיפשות נאכפת עליהם.
סמיוֹאֵל בֶּטְלֶר, דרך כל בשר, פ' 1.

19 כשהשוטה יורה אלוהים מנחה את הקליע.
פתגם רוסי.

01 אם תכתוש את האוויל במכתש, בתוך הריפות [הגריסים] בַּעֲלִי, לא תסור מעליו איוולתו.
משלי כז כב.

02 בימים עברו פחדנו למות באי-כבוד או במצב של חטא. כיום אנו פוחדים למות טיפשים. האמת היא, שלא קיים טקס של משיחה אחרונה שיכפר לנו על הטיפשות. אנו סובלים אותה עלי אדמות כמין נצח סובייקטיבי.
ז'אן בודריאר, Cool Memories, פ' 4.

03 בני-האדם נולדים נבערים, לא טיפשים. הם מיטפשים על-ידי החינוך.
בֶּרְטַרַנד ראסל.

04 דברי ימי טיפשותי יוכלו לפרנס הרבה כרכים.
צ'סלב מילוש, מתוך 'חשבון', מחברת נפרדת; תרגם דוד וינפלד, בתוך: כוכב הלענה.

05 הארץ כולה מקדש היא לי, ואין הדור ממנו כמדומני; וכל עוד יהיו בני-אדם בעולם לעולם לא אחסר כוהנים שישמשוני.
אָרְסֶמוֹס, שבחי הסכלות, פ' 47; הדוברת היא הסכלות.

06 הדרך היחידה להפסיק את גל ההתאבדויות הזו היא להפוך את זה לפשע שעונשו מוות.
חבר פרלמנט בריטי מציע הצעה קונסטרוקטיבית.

07 הוא היה כל-כך מלומד, שידע לקרוא לסוס בתשע שפות; והיה כל-כך בור, שקנה פרה לרכוב עליה.
בֶּנְג'מין פֶּרְנַקְלִין, אֶלְמֶנַךְ רִיצ'רְדִּים המסכן.

08 הטבע לא סובל אווילים.
ה. ל. מֶנְקֶן, מקראה מְנֻקֵּנִית, פ' 30, 'אמרות'. על משקל האמרה הידועה: הטבע לא סובל ריק.

09 הטבע לא עושה שגיאות; כשהוא עושה טיפש הוא מתכוון לזה.
ג'וש בילינגס, אמרות ג'וש בילינגס.

10 הטיפש לומד רק מתוך סבל.
הֶסְיוֹדוֹס, עבודות וימים, 218; ואצל הוֹמֶרוֹס (איליאס, שיר 23, 487) מופיע הרעיון בנוסח: תשלם – ותדע. אָרְסֶמוֹס אומר בספרו אֶמֶרִים, כי מקור האמרה בסיפור העתיק על פנדורה, מתנת האלים, והאחים הטיטנים, פרומֶתאוס ואֶפִימֶתאוס. כמסופר אצל הֶסְיוֹדוֹס (עבודות וימים, 41-105), כעס זֵאוֹס על הטיטן פרומֶתאוס על שגנב את האש מן האלים ונתנה לאדם.

01 לעולם איננו יודעים מהי טיפשות כל עוד לא ניסינו אותה בעצמנו.
פול גאָן, יומנים.

02 מבול חדש פה מתרגש ובא,
זוגות זוגות באים אל התיבה;
הנה מגיע זוג חיות מוזר:
שכל לשון קוראת להן שוטים.
שײקספיר, כטוב בעיניכם, מע' 5, תמ' 4.

03 מוטב להיות עיוור מלהיות שוטה, כי העיוור נופל לתוך בור והשוטה נופל לתוך תהום.
מונימוס.

04 מוטב למות בידי שוטים מלקבל מהם שבחים.
אַנטוֹן צ'כוב, פוקסי רשימות 1892-1904; כווסו בתוך כתבים, כרך 17.

05 מול הטיפשות גם האלים עצמם לשווא יילחמו.
פרידריך שילר, הבתולה מאורליאן, מע' 3, תמ' 6. ולניטשה (אנטיפריסט, 48) יש נריאציה על הקביעה הזאת: "נגד השעמום גם האלים עצמם לוחמים לשווא".

06 נמסר העולם בידי הטיפשים.
סנהדרין מו.

07 ערוות בני־אדם בין רגליהם, וערוות הכסיל בין לחייו.
משה אבן עזרא, שירת ישראל; תרגם בן־ציון הלפר.

08 עתיקה היא משפחת השוטים.
בֶּנְג'מין פֶּרְנַקְלִין, אַלמֶנַךְ ריצ'רד המסכן.

09 רבים חללים הפילה האיוולת ועצומים הרוגי הפתיות.
יצחק סטנוב, משלי אסף, פ' יט.

10 רוב בני־האדם יעדיפו למות מאשר לחשוב; בעצם, זה מה שהם עושים.
בֶּרְטַרַנד ראסל, האל"ף־בי"ת של היחסות.

11 שוטה בעל זיכרון מלא רעיונות ומעשים שהיו, אבל אין הוא יודע להסיק מהם מסקנות.
המרקיז דה וובֶנארג, הרהורים ואמרים.

12 שוטה מתרגש מכל דבר.
הֶרְקְלִיטוֹס (מס' 60 במהדורת הפרגמנטים של צ'רלס ה. קאהן, אמנותו והגותו של הֶרְקְלִיטוֹס).

13 שום איש אינו בזוי לגמרי. קשה מאוד לרדת נמוך יותר מאידיוט, אבל גם אידיוט יש לו כמה יתרונות על־פני אדם חכם.
ויליאם הַזְלִיט, אַפיונים: בנוסח אמרות לה רוֹשְפוקוֹ, 222.

14 שני דברים נצחיים הם: היקום וטיפשות האדם. אבל אני לא כל־כך בטוח ביחס ליקום.
מיוחס לאַלְבֶּרט אַיינשטיין.

15 תשעים ותשעה אחוז מבני־האדם בעולם הם טיפשים, והשאר נמצאים בסכנה גדולה של הידבקות.
ת'ורטון נײלדֶר, השדכנית.

טכנולוגיה

16 או־קיי, יוסטון, היתה לנו כאן בעיה... יוסטון, היתה לנו בעיה.

החללית 'אפולו 13' המריאה לחלל ב־11.4.1970 בשעה 13.13 לפי שעון יוסטון. יומיים אחרי שהמריאה, כלומר ב־13.4.1970, במרחק 200,000 מייל מכדור־הארץ, התפוצץ בה מיכל חמצן, ונוצרה סכנה חמורה לאנשי הצוות. המפקד, ג'יימס לוֹנֶל, דיווח על התקלה בלשון שמיעטה בחומרת הבעיה. בחללית הופעלו נהלי חירום, והאסטרונאוטים הצליחו לחזור בשלום לכדור־הארץ. ב־1974 הוכתר סרט טלוויזיה על האירוע בשם יוסטון, יש לנו בעיה, וגם בסרט הקולנוע אַפּוֹלוֹ 13, שנעשה ב־1995, מופיע נוסח זה של ההודעה.

17 אילו כל מכשיר ומכשיר, בהינתן לו הפקודה או אפילו ביוזמתו, היה מסוגל לבצע את העבודה שנועדה לו – כמו שאומרים שעשו פסליו של דִּדְלוֹס או חצובותיו של הֶפֵּייסטוֹס – אילו היה הפלך טוזה בעצמו והמפרט פורט על הנבל, כי אז לא היה עוד צורך לא בשוליות אומנים ולא בעבדים לאדונים.
אַריסטוֹ, פוליטיקה, ס' 1, פ' 4.

18 אם הכלי היחיד שיש לך הוא פטיש, כל דבר נראה כמו מסמר.
הבחנה שיוחסה לכל מי שרק אפשר ליחס אותה, מבזדהה ועד מארק טוויין. הנוסח המוכר המוקדם ביותר של הרעיון מופיע בספרו של הפילוסוף איברהם קפלן, ההתנהגות החוקרת, 1964. כדי להמחיש את מה שהוא מכנה 'חוק המכשיר', הוא כותב: "תן לילד קטן פטיש, והוא יגלה, שכל דבר שהוא נתקל בו דורש מהלומות". וב־1966 כתב הפסיכולוג איברהם מאסלו בספרו

לאירופה. הוא המריא ב־20.5.1927 משדה־התעופה רוזוֹנֶלְט בלוֹנֶג אֵיילֶנד במטוסו שנקרא 'הרוח של סיינט לואיס', ואחרי טיסת יחיד רצופה בת שלוש ושלוש וחצי שעות נחת בשדה התעופה לה בֶּורְגָה בפאריס. קהל נלהב בן עשרת אלפים איש המתין לו על הקרקע וכמעט רמס אותו מרוב התלהבות. הטיסה הזאת זיכתה אותו בפרס בן עשרים וחמישה אלף דולר ובמדליית כבוד.

09 הודות לטכנולוגיה המודרנית [...] ההיסטוריה מגיעה כיום מצוידת בכפתור 'פאסט פֶּוֹרוּוֹרְד'. ג'ור וידאל, להקרין את ההיסטוריה.

10 הטכנולוגיה הופכת את המחוות למדויקות ואכזריות, ואיתן את בני־האדם. היא מסלקת מן התנועות את ההיסוסים, את ההתלבטויות, את נועם ההליכות. תיאודור אֶדוֹרְנוֹ, מינימה מוֹרְלִיָה: הרהורים מחיים פגומים.

11 המכונית כמו שאנו מכירים אותה היא בדרכה החוצה. אני מצטער על כך שהיא עומדת להיעלם, מפני שבהיותה ביסודה מכונה מיושנת, היא מנציחה רעיון ישן – חופש. ייתכן שמחיר החופש הזה גבוה במונחים של זיהום אוויר, רעש וחיי אדם, אבל ייתכן גם שהמכונית, בעצם המהומה והבלבול שהיא מעוררת, מעכבת את התפשטות החברה האלקטרונית הממושטרת. ג'יי. ג'. באלארד, 'המכונית, העתיד', בכתב־העת דֶרִיב, סתיו 1971; נדפס מחדש בתוך: *Re/Search*, 8/9, 1984.

12 המכונית נהפכה לשריון הצב, לקליפה המגוננת והקשה של אנשי העיר והפרוורים. מַרְשֶׁל מְקִלוֹהֶן, להבין את אמצעי התקשורת, פ' 22.

13 המסתורין המופלאים ביותר הם לראות מכונות עושות מכונות. בֶּנְג'מין ד'יזראלי, קוֹניגסבֵּי.

14 הנווט האיטלקי הגיע לעולם החדש. את המסר המוצפן הזה העביר הפיסיקאי ארתור הולִי קוֹמפֶטוֹן בשיחת טלפון לג'יימס בראיין קוֹנֶנט ב־2.12.1942. קוֹמפֶטוֹן היה אז יושב־ראש ועדת האקדמיה הלאומית למדעים, אשר הוקמה כדי לבחון את אפשרויות השימוש באנרגיה אטומית לצורכי המלחמה, וקוֹנֶנט, נשיא אוניברסיטת הרווארד, היה יושב־ראש הוועדה הלאומית למחקר צבאי הגנתי ויועץ הנשיא רוזוֹנֶלְט. וזה פשר ההודעה: 'הנווט האיטלקי' היה הפיסיקאי אֶנְרִיקוֹ פֶּרְמי, ראש צוות המדענים אשר הצליח להפיק את תגובת השרשרת הגרעינית המבוקרת הראשונה במעבדה. הניסוי נעשה במגרש הסקוֹוֶש, שהיה ממוקם מתחת לאיצטדיון הפוטבול של

הפסיכולוגיה של המדע: "אני מניח, שאם הכלי היחיד שיש לך הוא פטיש, זה מפתה לנהוג בכל דבר כאילו הוא מסמר".

01 אם זה לא שבור, אל תתקן את זה. בֶּרט לאנס נתן פרסום לאמרה הזאת בירחון האמריקני נֵיִשְׁנ'ס בִּיזְנֶס, במאי 1977, אך נראה שהיא אינה שלו.

02 אני מייחס את מותה של הרפובליקה הישנה ואת לידת האימפריה האמריקנית להמצאת מזגן־האוויר בסוף שנות השלושים. לפני המזגנים היתה וושינגטון ניטשת מאמצע יוני ועד ספטמבר [...] אך מאז בואם של המזגנים ושל מלחמת העולם השנייה, בערך באותו זמן, הקונגרס יושב ויושב, והנשיאים, או צוותיהם, אינם חדלים אף רגע לעשות נזקים. ג'ור וידאל, 'בבית בוֹוֶשינגטוֹן', אֶרְמֶדוֹן? מסות 1983–1987.

03 בני־האדם נהפכו לכלים של הכלים שלהם. קֶנֶרי דִּייוויד ת'וֹרֶוֹ, ווֹלְדֶן, פ' 1, 'צמצום'.

04 גשרים הם הקתדרלות של אמריקה. אנונימי.

05 דבר אחד ברור: אין לנו האפשרות להפנות עורף לעתיד. לאיש אין זכות הצבעה בשאלה האם הטכנולוגיה עומדת לשנות את חיינו. פִּיל גֵייטס, הדרך לפנים, פ' 1.

06 דור שעיף מטכנולוגיה יחזור אל המאגיה. אלה שמסרבים להשתמש במכונות כדי להזיז הרים יתפללו לאמונה שתזיז הרים. אֶרִיק הוֹפֶר, בין השטן לבין הדרקון: יומנים, רישום מיום 25.1.1975.

07 האדם הוא בעל־חיים מייצר כלים. את ההבחנה הכללית הזאת טבע כנראה בֶּנְג'מין פֶּרְנַקְלִין, והיא מצוטטת בשמו אצל ג'יימס בוסוֹנֶל, בתוך חיי סמיוֹאֵל ג'וֹנסוֹן (רישום מיום 7.4.1778). ג'וֹנסוֹן הגיב: "אבל אנשים רבים מעולם לא עשו שום כלי", והוסיף משפט לא חכם ביותר: "ומה בדבר אדם חסר ידיים – הוא לא יכול לייצר כלי". כך או כך, נראה שפֶּרְנַקְלִין הקדים באמרתו את הבחנתו הידועה יותר של תוֹמַס קארְלִייל (*Sartor Resartus*) [החייט המחויט: חייו והשקפותיו של הָר טאופלסדֶרְק], ס' 1, פ' 5: "האדם הוא בעל־חיים משתמש בכלים. [...] בלי כלים הוא לא כלום; איתם הוא הכל".

08 האם יש כאן מכונאים? מילותיו הראשונות של צ'רלס לינדֶבֶרג, ב־21.5.1927, לאחר שהשלים את הטיסה הטראנס־אטלנטית הראשונה מאמריקה

אוניברסיטת שיקאגו. "ואיך הילידים?" שאל קוננט למשמע ההודעה. "ידידותיים מאוד", השיב קומפטון. על השיחה הזאת, אשר ציינה את פתיחת העידן הגרעיני בטכנולוגיה, סיפרה כעבור שנים רעייתו של פרמי, לאורה, בספרה **אטומים במשפחה**.

01 הסיבה לכך שהרומים בנו את הדרכים הרחבות והסלולות שלהם היא שהמנעלים שלהם היו מאוד לא נוחים. מונטסקייה, מחשבות שונות.

02 כל הטכנולוגיה אשמה כל עוד לא הוכח ההיפך. [>>><<<]

03 היזהרו מהרעיון, שהטכנולוגיה היא נייטרלית או 'נקייה' מערכים. בכל טכנולוגיה טבועות תוצאות ניתנות לזיהוי – חברתיות, פוליטיות וסביבתיות.

[>>><<<]

04 לעולם אל תשפוט טכנולוגיה על-פי התועלת שהיא מביאה לך אישית; חפש נקודת מבט כוללת על השפעותיה. השאלה העיקרית איננה אם היא מועילה לך אישית, אלא למי היא מועילה הכי הרבה, ולאיזו תכלית? ג'רי מנדור; מצוטט בתוך: פיטר ניומן, סיכויי מחשב.

05 הצו הטכנוקרטי: מה שניתן להיעשות חייב להיעשות. תיאודור רוז'ק, יצירת תרבות-הנגד: מחשבות על החברה הטכנוקרטית ועל התנגדות הצעירים, נספח.

06 התבונה והיושר אומרים לי, שבחשמל ובכוח הקיטור יש יותר אהבת אדם מאשר בפרישות ובהתנזרות מבשר.

אנטון צ'כוב, מכתב לאלכסי סובורין, המו"ל שלו וידידו, 27.3.1894; כונס בתוך **מכתבים**, כרך 5.

07 זה יעבוד יותר טוב אם תפעיל את זה. אנונימי.

08 זה צעד קטן לאדם, וזינוק ענק לאנושות.

האסטרונאוט ניל ארמסטרונג, כאשר שם את רגלו לראשונה על קרקע הירח, ב־20 ביולי 1969 בשעה 22.56. דבריו הוקלטו, וההקלטה מאשרת, שהמשפט שלו מדגיש את הניגוד בין אדם

אחד (a man) לבין האנושות כולה. אולם 600 מיליוני צופי הטלוויזיה ברחבי העולם לא שמעו את הדברים כך. בגלל שיבושי הקליטה זה נשמע כאילו הוא אומר 'צעד קטן לאדם' (man), ולא 'צעד קטן לאדם', דהיינו, כאילו הרישא של המשפט והסיפא שלו מדברים שניהם על המין האנושי, ולא עומדים בניגוד זה לזה. כתוצאה מכך נהפך המשפט המתוכנן של ארמסטרונג להתבטאות כושלת ולאחת הציטטות המשובשות ביותר בהיסטוריה. כשחזר לכדור-הארץ הוא הבחין בשיבוש וניסה לתקן אותו. התחילו ויכוחים ובדיקות, ובשלושים ושבע השנים שעברו מאז מצטטים אותו בכל מיני גרסאות ושיבושים, ובין השאר גם בגרסת ארמסטרונג.

09 חלליות ומכונות זמן אינן מפלט מן המצב האנושי. אם יעמיד אותן את דסדמונה במבחן של גלאי-שקר, עדיין תעוויר אותו קנאתו נוכח הראיות. וגם אם יגבר אדיפוס על כוח הכבידה, הוא לא יצליח לגבור על גורלו.

ארתור קסטלר, 'השעמום שבפנטסיה', 1953; כונס בתוך **עקבות הדינוזאור**, ח' 2.

10 חמש – ארבע – שלוש – שתיים – אחת.

הספירה לאחר, הקשורה להפעלת איזה מנגנון מכני או אלקטרוני והמוכרת במיוחד ממבצעי השיגור של חלליות, לוויינים וטילים למיניהם, נולדה, כך אומרים, בסרטו של פריץ לאנג, **האשה שבירח** (שהופץ באנגלית בכותרת **ברקטה אל הירח**). הסרט נוצר בגרמניה ב־1928, והתסריט שלו נכתב בידי תיאודור פון הרבא. לאנג חשב, שאם יספור את השניות שלפני שיגור הרקטה לירח בסדר הפוך, יגביר הדבר את המתח. וכך רשם אפוא על המסך בסרטו האילם את הספרות 1-2-3-4-5 וקבע את נוהל שיגור החלליות לעתיד לבוא. לא בטוח שאנשי נאס"א אומנם לקחו את שיטת הספירה מן הסרט, אבל הסיפור יפה.

11 טכנולוגיה היא תבונת הכפיים לסדר את העולם כך שלא נתנסה בו. מקס פריש; מובא בתוך: רולו מיי, **הקריאה למיתוס**.

12 כאן בסיס השלווה – הנשר נחת.

ניל ארמסטרונג, עם נחיתת רכב הירח של החללית 'אפולו 11' ב'ים השלווה' על הירח ב־20.7.1969. במרכז הפיקוח שעל כדור-הארץ לא ידעו כי זה המשפט שהוא עומד להגיד.

13 יש אנשים שחוששים, שהטכנולוגיה תיעשה יותר מושכת מאשר היחסים האנושיים. זה טיפשי. הטכנולוגיה מעניינת כבר היום יותר מאשר בני-אדם. הקריקטוריסט סקוט אַדמס.

אלווי (וודי אלן), **אנוי הול** (עברית: הרומן שלי עם אנני) (תסריט: וודי אלן, מרשל בריקמן).

01 בטלוויזיה אין לילה, רק יום ללא הפוגה. הטלוויזיה מגלמת את פחדנו מפני החושך, מפני הלילה, מפני הצד האחר של הדברים.

ז'אן בודריאר, *Cool Memories*, פ' 4.

02 הטלוויזיה היא התרבות הראשונה שהיא באמת דמוקרטית – התרבות הראשונה הנגישה לכל אחד והנשלטת כולה בידי מה שהאנשים רוצים. והנורא מכל הוא מה שהאנשים רוצים.

קלייב בארנס, בתוך: 'אמנות בשנות השישים: להסתדר עם החברה ובעיותיה', דיון בעיתון **ניו-יורק טיימס**, 30.12.1969.

03 הטלוויזיה עושה כל-כך הרבה כסף במירעה, שהיא לא יכולה להרשות לעצמה לעשות את מיטבה. פֶּרְד פֶּרִינְדְּלִי, 'הפיאסקו של הטלוויזיה', ראיון בשבועון **יוֹאָס ניוז אַנְד ווֹרלד ריפּוֹרְט**, 12.6.1967.

04 המון מסטיק לעיניים.

ג'ון מייסון בראון על תוכניות טלוויזיה מסוימות. הוא אמר זאת בראיון ב־28.7.1955, ולאמיתו של דבר, ציטט ילד, חבר של בנו.

05 זה מְדִיּוֹם של בידור, שמאפשר למיליוני בני-אדם לשמוע אותה בדיחה באותו זמן, ועם זאת להישאר בודדים.

ת. ס. אֶלְיוֹט; בעיתון **ניו-יורק פּוֹסְט**, 22.9.1963.

06 טלוויזיה 'אחראית' מסוכנת הרבה יותר מן הבידור המטומטם ביותר. הטלוויזיה האמריקנית במִּינְעָה מַרְדֵּדֶת את מה שהוא ממילא הבל, בעוד שהטלוויזיה הבריטית הופכת בעקביות להבל את הדברים הרציניים.

ג'יי. ג'י. פאלארד, 'אהבה ונפאל"ם: תוצרת ארה"ב', **תערוכת הזוועה: עם הערות המחבר**.

07 טלוויזיה היא המְדִיּוֹם העכשווי. קוראים לה מְדִיּוֹם, כי שום דבר בה לא עשוי היטב.

אייס גודמן, במכתב לגראוצ'ו מרקס, 1954; מובא בתוך: **מכתבי גראוצ'ו**.

08 טלוויזיה מזהמת את הזהות.

נורמן מייִלֶר, **ג'ורג' הקדוש והסנדק**.

09 ככל שתקופת הטלוויזיה מתקדמת הריגנים יהיו הכלל, לא היוצא מהכלל. להיות מושלם בשביל

הטלוויזיה, זה כל מה שנשיא צריך להיות בימים אלה.

גור וידאל; בשבועון **אופּוֹרְוֹר**, 7.2.1982. קרוב לשנה לפני כן, ב־26.4.1981, צוטט וידאל באותו עיתון כמי שתיאר את הנשיא ריגן כ'ניצחון של אמנות החניטה'.

10 לאמיתו של דבר, הטלוויזיה קרובה למציאות יותר מכל דבר שכתוב בספרים. הטירוף של הטלוויזיה הוא הטירוף של חיי האדם.

קאמי פאליה; **הארפ'ס מְגֹאזִין**, מארס 1991.

11 לעולם אל תחמיץ הזדמנות לעשות סקס או להופיע בטלוויזיה. מיוחס לגור וידאל.

12 מישהי כאן נאנסה ומדברת אנגלית?!

את השאלה הזאת צעק כתב של רשת טלוויזיה בריטית לעבר קהל של אזרחים בלגים, אשר המתינו למטוס שיפנה אותם מקונגו הבלגית בשנת 1960.

13 מתי אני כבר אלמד – התשובה לבעיות החיים לא נמצאת בבקבוק, היא נמצאת בטלוויזיה. הוֹמֶר סימפסון.

14 עם כל גמישותה, הטלוויזיה היא מראה של הטעם יותר ממעצבת שלו. ראסל ליינס, **תופעת השינוי**.

15 שום דבר אינו ממש אמיתי עד שהוא 'קורה' בטלוויזיה. [...] הטלוויזיה חוללה היפוך בתודעתנו. כשאנו מסירים את עינינו מן המסך אנו רואים דברים שאינם ממש אמיתיים, או יותר נכון, שרוכשים אמיתיות רק על-ידי דמיונם לאופן שבו דברים מתרחשים בטלוויזיה.

דניאל פורסטין, 'הבמאי האלקטרוני הגדול', במוסף **ניו-יורק טיימס בוק ריוויו**, 19.2.1978.

16 שנים-עשר! מי צריך שנים-עשר? לא מספיקים לנו שישה?

איל התקשורת לו גרייד לבמאי פֶּרְנַקוֹ זְפִירְלִי, שהסביר לו כי העלות הגבוהה של סרט הטלוויזיה **ישו מנצח** נובעת מכל מיני אילוצים היסטוריים וטקסטואליים; למשל, מכך שצריכים להיות שם שנים-עשר שליחים.

17 תמיד אפשר לזהות בלש בטלוויזיה: הוא אף פעם לא מוריד את הכובע. ריימונד צ'נדלר, **פֶּלִינְקָה**, פ' 14.

08 ברצות האל, זמן קצר אחרי שאסיים את הדברים האלה אפגוש את אלוהי בגאווה, בכבוד ולאחר שנקמתי את נקמת דתי ואת נקמתם של הקדושים שהלכו לפני בדרך זו. [...] הבה נמשיך עד שנשיג את מטרותנו הנכספת ואת הגמול האלוהי וכך נגיע אל ההבטחה האלוהית שלנו. לאלוהים אנו שייכים ולאלוהים אנו שבים.

הצהרתו האחרונה של סלאח גנדור, איש חזבאללה בדרום לבנון, ב־25.5.1995, לפני שיצא לפיגוע התאבדות.

09 בתוך ההזדהות הגדולה עם המטרה הקדושה ונציגיה, הטרוריסט, המוותר על רצונו העצמי, על אחריותו האישית ועל האינטרס הפרטי שלו, חווה את ההתעלות שבשחרור מבעיותיו האישיות, מאשמתו ומחרדתו. פֶּרְדְּרִיק האקֶר, טורזם, כרך 4.

10 בתקופת הטרור האנשים ששפכו הכי הרבה דם היו אלה שתשוקתם הגדולה ביותר היתה לאפשר לאחיהם ליהנות מתור הזהב החדש שחלמו ושאהדתם כלפי האומללות האנושית היתה העזה ביותר: אופטימיסטים, אידיאליסטים ואנשים רגישים. ככל שגדלה תשוקתם לאושר אוניברסלי, כן גברה קשיחות לבם. ז'ורז' סוֹרֶל, הרהורים על האלימות.

11 גברת דינמיט, נִצְאָה במחול, נשיר ונרקוד ונפוצץ את הכל. זמר אנרכיסטי צרפתי משנות השמונים של המאה ה־19.

12 האמריקנים אוהבים פֶּפְּסִי קוֹלָה; אנחנו אוהבים מוות. כרזה שנישאה בידי אֶפְגָּנִי בהפגנה בֶּפְּקִיסְטָן, ספטמבר 2001.

13 הטרור שבא אחרי המהפכה הצרפתית נמשך עשר שנים. הטרור שקדם לה והביא אותה נמשך אלף שנים. אֶדוּאַרְד אֶבִי, קול קורא במדבר.

14 הטרוריסט והשוטר באים שניהם מאותו הסל. ג'וזף קוֹנְרַד, הסוכן החשאי, פ' 4.

15 טרור הוא לא יותר מצדק, נמרץ, חמור, לא מתגמש. מכאן, שהוא נאצל מן הסגולה הטובה. אין הוא עיקרון מיוחד לעצמו, אלא הוא נובע מן העיקרון הכללי של הדמוקרטיה, המיושם לצרכיה הדוחקים ביותר של ארצנו. <<<<<<>>>>>>

01 אי־אפשר לעשות מעשה דתי בעזרת פגיון או פצצה. מהאטמה גנדי; מובא בתוך: ד. ג. טנדולקר, מהאטמה, כרך 4, 314.

02 אילו הקנאה היתה הסיבה לטרור, פְּוֹרְלִי הילס והשדרה החמישית... היו נעשות מזמן מטרות. פריד זקרייה; בשבועון ניוזוויק.

03 אם כדי לנצח [במהפכה] צריך להקים גרדומים בכיכר העיר, אני מעדיף להפסיד. אָרִיקוֹ מֶלְטְסְטֶה; בכתב־העת מחשבה ורצון, 1.10.1924.

04 באו ימים, שאלה מאיתנו שהיו בחוץ ממש קינאו באלה שהיו בפנים, בכלא. בחוץ היה כל־כך הרבה אי־ביטחון, היתה רדיפה כל־כך נוראה. סבלנו יסורים מפני שלא היה שום איש לדבר איתו, שום איש שיכולת לבטוח בו. אפילו החברים הקרובים התרחקו. [...] לא בטחת באיש, חשדת בכולם, לא רצית להיות בקשר. אמו של אחד הנעלמים בארגנטינה בתקופת הטרור של הגנרלים; מובא בתוך: מֶרְגֶּרֶט פִּיטְלֹבִיץ, לקסיקון טרור: ארגנטינה ומסורות העינויים.

05 בהתחלה אנחנו הורגים את כל החתרנים, אחר־כך את הסייענים שלהם, יותר מאוחר את האוהדים, בשלב הבא את האדישים ובסוף את אלה שלא החליטו.

הגנרל הארגנטיני איֶפְּרִיקוֹ סאן ז'ון, המושל הצבאי של מחוז בּוֹאנוֹס אַיֶּרֶס, 1977; מובא בתוך: ביטאון האמהות מכיכר דֶה מאי, כרך 1, מס' 6, מאי 1985.

06 במשך יותר משבע שנים כובשת ארצות־הברית את אדמות האסלאם במקום הקדוש ביותר, חצי־האי ערב, שודדת את אוצרותיהן, כופה את שליטיהן, משפילה את עמן, מאיימת על שכנותיהן והופכת את בסיסיה בחצי־האי לחוד החנית של מלחמתה בעמים המוסלמים השכנים. הפֶּסֶק להרוג את האמריקנים ואת בעלי־בריתם, אזרחים ואנשי צבא, הוא חובה אישית לכל מוסלמי היכול לעשות זאת בכל ארץ שבה הדבר אפשרי.

אוֹסאמה בן לאדן, מניפֶּסט ופסק הלכה (פאתווה), שהוצא ממקום מסתורו באֶפְגָּנִיסְטָן ב־23.2.1998.

07 בעיני אחד – טרוריסט; בעיני האחר – לוחם חירות. ג'רלד סימור, המשחק של הארי.

שולטים ונשלטים, מנצלים ומנוצלים. [...] הוא נורא מזה שאותו החליף, אך לפחות הוא שחרר אותנו מהנוסטלגיה הליברלית ומתרמיות ההיסטוריה. ז'אן בודריאר, 'צורות של הטראנס-פוליטי', אסטרטגיות פטאליות.

10 לאורך רחובות פאריס רועמים קרונות המוות בקולות חלולים וצורמים. שש עגלות נידונים נושאות את בציר היום אל הגיליוטינה. צ'רלס דיקנס, סיפור של שתי ערים, ח' 3, פ' 15.

11 להרוג זה אולי מוצדק ואולי לא מוצדק, אבל לפעמים זה הכרחי. ג'רי אדמס, בסיפור 'לפנות בוקר', 1996.

12 לטרור, כהפגנת רצונו וכוחו של מעמד הפועלים, יש הצדקה היסטורית. ליאון טרוצקי; בעיתון איזווסטיה, 10.1.1919.

13 מהפכה לא עושים בכפפות לבנות. [>>><<<]

14 איך אפשר לעשות מהפכה בלי הוצאות להורג? ולדימיר איליץ' לנין. למעלה: נאמר לפטר קרופוטקין במאי 1919, ומצוטט בתוך: תמרה דויטש, לא על הפוליטיקה לבדה, פ' 2; למטה: בעיתון פראוודה, 23.1.1924 (וראו במדור מאבק ומהפכה, ציטטה 10:421).

15 חכה בסבלנות. [>>><<<]

16 אם לעורר אנשים לעשות את הדבר זה טרור וזה ואם להרוג את אלה שהורגים את בנינו זה טרור וזה, כי אז תהא ההיסטוריה עדה לכך, שאנחנו טרוריסטים.

למעלה: אוסאמה בן לאדן, 11 בספטמבר 2001. בקלטת וידאו מאוקטובר 2001, שבה מצולם מפגש בהשתתפותו, סיפר בן לאדן על שיחת טלפון שהיתה לו עם אחד מאנשיו ביום 11 בספטמבר, מיד אחרי שהמטוס הראשון התרסק אל המגדל הצפוני של מרכז הסחר העולמי בניו-יורק. "חכה בסבלנות", אמר בן לאדן לאיש שיחו, ביועדו שהמטוס השני יגיע תוך דקות. בהתקפת הטרור על מגדלי התאומים ועל הפנטאגון נהרגו, כזכור, כשלושת אלפים בני-אדם. למטה: בן לאדן באותה קלטת וידאו, מצדיק את פעולתו.

01 הממשלה בעת מהפכה היא עריצות החירות נגד הרודנות.

[>>><<<]

02 בהחתימנו את מפעלנו בדם, אפשר שנזכה לפחות לראות את השחר הבהיר של האושר האוניברסלי. [>>><<<]

03 המוות הוא התחלת האלמוות. מקסימילין רוֹבֶספִּיֶר. 02-01-15. 'על עקרונות המוסר הפוליטי', נאום באספה הלאומית הצרפתית, 5.2.1794; 03. מתוך נאומו האחרון באספה הלאומית, 26.7.1794.

04 טרור הוא חלק ממושג האמת באותה מידה שנוזילות היא חלק ממושג הריבה. לא היינו אוהבים ריבה אלמלא היתה, מעצם טבעה, מתמרכת. לא היינו אוהבים את האמת אלמלא היתה דביקה, אלמלא היתה, מזמן לזמן, מגירה דם. [>>><<<]

05 טרוריות הוא ריאקציה חסרת סובלנות נגד ההיפּוֹ-סובלנות של החברות שלנו, כמו שאונס עשוי להיות חוסר סובלנות כלפי הסובלנות המינית חסרת הגבולות שלנו (באופן פֶּרְדּוּקְסִלִי, מעשי האונס מתרבים ככל שגדלה רמת השחרור המיני). זוהי אלימות של הדור השני, ריאקציה נגד העֶדֶר האלימות. הדבר נכון גם לגבי המחלות של הדור השני (סרטן): זאת ריאקציה להגנת-היתר על גופינו.

ז'אן בודריאר, *Cool Memories*; למעלה: פ' 5, למטה: 'אוקטובר 1982'.

06 טרוריסט הוא אחד שיש לו פצצה, אבל לא חיל-אוויר. ויליאם בלום, מדינת עוול: מדריך לכוח-העל היחיד בעולם.

07 ייתכן כי ה-11 בספטמבר יכול להיקרא האירוע העולמי ההיסטורי הראשון במובן מדויק. המכה, הפיצוץ, ההתמוטטות האיתית – כל מה שכבר אינו הוליווד אלא מציאות נוראה, התרחש ממש בפני 'עד הראייה האוניברסלי' של קהל גלובלי. [>>><<<]

08 הטרור שאנו מזהים לעת עתה עם השם 'אל-קעידה' אינו מאפשר זיהוי של היריב או הערכה מציאותית של הסכנה הפוטנציאלית. חוסר המוחשיות הזוה הוא שמקנה לטרור אופי חדש. יורגן הֶרְמַאס, שיחה עם ג'ובאנה בֹּרַאדוֹרִי, בתוך: ג'ובאנה בֹּרַאדוֹרִי, פילוסופיה בזמן טרור: שיחות עם יורגן הֶרְמַאס וצ'ק צִרִידה; תרגום רועי ברנד.

09 כולנו בני-ערובה וכולנו טרוריסטים. המעגל הזה החליף את המעגל האחר של אדונים ועבדים,

07 תמיד הוקעתי את הטרור, ועלי להוקיע גם את הטרור אשר מופעל באופן עיוור ברחובות אלג'יר, לדוגמה, ואשר עלול יום אחד לקטול את אמי או את משפחתי. אני מאמין בצדק, אבל אני אגן על אמי מעל לכל צדק.

אלֶכְרָ קאמי בוויכוח באוניברסיטת שְטוֹקְהוֹלֶם, ב־1957; מובא בתוך: הָרְפֶרט לֹוטמן, קאמי: ביוגרפיה, פ' 45. דבריו של הסופר הצרפתי־אלג'ירי עוררו ביקורת קשה נגדו, בטענה שהוא בוגד במאבק לעצמאות אלג'יריה.

08 שרדתי. האב אֶמְנִיָאֵל־ז'וֹזֶף סֵיֶס, מחבר החוברת הפופולרית מהו המעמד השלישי? (1789), כאשר נשאל כעבור שנים רבות מה עבר עליו בתקופת המהפכה. הוא שרד גם את תקופת נפוליאון ומת בשיבה טובה ב־1836.

ידיעה, אי־ידיעה, בורות

09 אין אדם יודע מה בלבו של חברו. פסחים נד.

10 אין ידיעה מוחלטת, ואלה שטוענים לה, מדענים או דוגמטיקנים, פותחים את הדלת לטרגדיה. כל ידע הוא לא שלם, ועלינו להתייחס אליו בענווה. יעקוב ברֶנוֹבְסקי, עליית האדם.

11 אין לידיעה אויב גדול מן הרצון לדעת, מן הלימוד. הָרמן הָסֶה, הרהורים, 271.

12 איש אינו יודע די; רבים יודעים יותר מדי. מריה פון אַבְנֶר־אֶשְנֶן, אפוריזמים.

13 אל תתיימר לדעת הכל, שמא לא תדע כלום. [>>><<<]

14 לאמיתו של דבר איננו יודעים דבר, כי האמת משכנה בתהום. דְמוֹקְרִיטוֹס.

15 אל תצא את דלת הבית, ותדע את העולם; אל תביט מבעד לחלון, ותדע את דרך העולם. ככל שתרחיק לכת,

01 מוות אחד הוא טרגדיה – מיליון מיתות הן סטטיסטיקה. מיוחס לסטלין.

02 מוקדם בבוקר נהגו הצ'קיסטים לחלוף במכוניותיהם כשהם יורים באוויר – אזהרה לאנשים שיגיפו את כל החלונות. אחר־כך באו משאיות עמוסות באלה שגורלם נחרץ, פניהם כלפי מטה וחיילים עומדים עליהם ברוביהם. הם נלקחו להריגה מחוץ לעיר. כמה שעות אחר־כך היו המשאיות חוזרות ריקות למעט כמה חיילים. דם טפטף מכלי־הרכב והותיר נתיב ארגמני על הכביש כל הדרך למפקדת הצ'קה.

אָמה גולדמן, התפכחותי הנוספת מרוסיה. הצ'קה היתה המשטרה החשאית שקדמה לק־ג'ב בברית־המועצות.

03 מחלות אנושות מחייבות תרופות נואשות. גאי פוקס, בהסבירו את ניסיונו לפוצץ את בנייני הפרלמנט הבריטי (5.11.1605) ולהרוג את המלך ג'יימס ה־1. הוא נשפט והוצא להורג. המשפט של פוקס הוא פְּרַפְרָאזָה על דבריו של היפּוֹקְרִטֶס (ראו במדור בריאות ומחלה, ציטטה 10:140).

04 מְקַסִימִילִיֵין רוֹבֶספִיֶיר לא היה אלא ידו של ז'אן ז'ק רוסו, היר ששלפה מרחם הזמן את הגוף שרוסו יצר את נשמתו. היינריך היינה, לתולדות הדת והפילוסופיה בגרמניה.

05 שיא הטרור מגיע כאשר מדינת המשטרה מתחילה לטרוף את ילדיה, כאשר התליין של אתמול נהפך לקורבן של היום. חנה ארנדט, 'על האלימות', משברי הרפובליקה.

06 שימו לב לנטייה המזוכיסטית של הטקטיקה השמאלנית. השמאלנים מוחים על־ידי כך שהם שוכבים לפני כלי־רכב; הם מעוררים במתכוון שוטרים או גזענים להכות אותם, וכדומה. הטקטיקות הללו יעילות לפעמים, אבל שמאלנים רבים משתמשים בהן לא כאמצעי להשגת מטרה, אלא מפני שהם מעדיפים טקטיקות מזוכיסטיות. שנאה עצמית היא נטייה שמאלנית.

ה'יונאבּוֹמֶר', תיאודור קֶז'ינסקי, מנתח את המזוכיזם של השמאל במניפסט שלו, החברה התעשייתית ועתידה (בפרק 'רגשי נחיתות'), אשר פורסם על־פי דרישתו בעיתונים ווֹשִינגְטוֹן פּוֹסְט וניו־יורק טִימֶס בספטמבר 1995. ה'יונאבּוֹמֶר' ניהל במשך שמונה־עשרה שנים (1978-1996) מסע טרור נגד חולאי החברה הטכנולוגית על־ידי משלוח מעטפות נפץ לאזרחים ברחבי ארצות־הברית. הוא הרג שלושה בני־אדם ופצע עשרים ותשעה עד שזוהה ונתפס לבסוף. האיש, תיאודור קֶז'ינסקי, מרצה עונש מאסר עולם בכלא פדרלי.

כן תמעט לדעת.

לפיכך: החכם –

יודע, בלי ללכת,

קורא שם בלי לראות,

משלים, בלי לעשות.

לאו דָּזָה, ספר הדרך והסגולה, 47; תרגמו דן דאור ויואב אריאל

(מהד' עברית 2007).

01 אם אדם אומר שהוא יודע דבר, עליו להראות כיצד הוא יודע זאת.

אִיבְרָהִם לִינְקוֹלֵן בּוּוִיכּוּחַ הָרָאשׁוֹן עִם סְטִיבֵן א. דאגלס באוֹטוּוה, אילינוי, 21.8.1858; כּוּנֵס בְּתוֹךְ כְּתָבִי אִיבְרָהִם לִינְקוֹלֵן, כרך 3.

02 אמר החכם: יו, להסביר לך מה זה לדעת! לדעת אם יודעים, ולא לדעת אם לא יודעים – זה לדעת. קוֹנְפּוּצִיוֹס (קונג פוֹדְדָּזָה), מאמרות, פ' 2, 17; תרגם דן דאור.

03 אני יודע יותר מדי כדי להיות ספקן ופחות מדי כדי להיות דוגמטיקן. פִּיֶּיר בֵּייל, מילון היסטורי וביקורתי, מבוא.

04 אפשר לומר במידה ידועה של צדק, כי יש בנו בורות ראשונית, הקודמת לרכישת ידע, ובורות אחרת, מלומדת, הבאה לאחר קניית הידע; בורות שהידע יוצר ומוליד ממש כמו שהוא מפורר ומחסל את הבורות הראשונית. מוֹנְטֵיין, מסות, ס' 1, 54, 'על פלפולים של סרק'; תרגמה אביבה ברק (הומי).

05 בורות אינה תמימות אלא חטא. רוֹבֶּרְט בְּרָאוּנִינג, ספר האורחים, קנטו 5.

06 בני־אדם ארבעה: יודע ויודע שיודע – חכם; שאל מאיתו. יודע ואינו יודע שיודע – הזכירהו [...]. אינו יודע ויודע שאינו יודע – למדהו. אינו יודע והוא מראה בעצמו שיודע – סכל הוא; הרחיקהו. מבחר הפנינים, שער החוכמה, נט.

07 ג'ואנג דָּזָה והוֹי דָּזָה טיילו על הגשר על הנהר האו. אמר ג'ואנג דָּזָה: 'הלבנוניות שוחות אנה ואנה כרצונן; זוהי שמחת הדגים'. אמר הוֹי דָּזָה: 'אתה אינך דג; מנין אתה יודע שהדגים שמחים?' אמר ג'ואנג דָּזָה: 'אתה לא אני; מנין אתה יודע שאינני יודע שהדגים שמחים?'

אמר הוֹי דָּזָה: 'אני לא אתה, ומוסכם שאינני יודע אם אתה יודע; והרי מוסכם שאתה לא דג, ולפיכך אין עוד ספק שאינך יודע אם הדגים שמחים'. אמר ג'ואנג דָּזָה: 'הבה נחזור אל ההתחלה. כשאמרת: מנין אתה יודע שהדגים שמחים? כבר ידעת שאני יודע. ידעתי את זה מעל הנהר'. ג'ואנג דָּזָה, פ' 17; תרגם דן דאור.

08 דברים רבים יודע השועל, אך הקיפוד – דבר אחד גדול. אֶרְכִילוֹכּוּס; תרגם אהרן שבתאי.

09 דע את עצמך אין פירושו התבונן בעצמך. התבונן בעצמך הוא מאמר הנחש. פירושו: עשה עצמך לאדון מעשיך. אבל אתה כזה גם בלאו הכי, אתה אדון מעשיך. המאמר פירושו אפוא: זלזל בעצמך! הרוס את עצמך! כלומר, דבר רע – ורק אם תתכופף עמוק מאוד תשמע גם את הטוב שבך, והוא: 'כדי לעשות עצמך למה שאתה'. פראנץ קפקא, מחברות האוקטבו, מחברת 3; תרגם שמעון זנדבנק.

10 האדם עולה מידוע אל ידוע שאין אחריו ידוע. רב סעדיה גאון, אמונות ודעות, מאמר ב, פתיחה.

11 דע את עצמך.

כתובת על דלת מקדש האֶרְקֵל של אֶפּוֹלוֹ בְּדֵלְפּוֹי; יוֹחֶסֶה לֵאנֹשִׁים שׁוֹנִים, ובהם תֵּאֶלֶס וְח'יֵלוֹן, שניים מ'שבעת החכמים', אבות החוכמה היוונית. על דלתות המקדש הזה היו עוד שתי כתובות ידועות (ראו במדור הבטחות, התחייבויות, שבועות, ציטטה 09:214, ובמדור מידה, הפרזה, ציטטה 07:477).

12 דע את עצמך – אִמְרָה טוֹבָה, אבל לא בכל המצבים. במקרים רבים מוטב לומר: דע את האחר. מְנַדְרוֹס, תִּרְסִילִיאֹן.

13 היודע את זולתו – חכם, היודע את עצמו – מואר. לאו דָּזָה, ספר הדרך והסגולה, 33; תרגמו דן דאור ויואב אריאל (מהד' עברית 2007).

- 11 אין מעשה רע אלא מניעת הידיעה.
סוקרטס. למעלה: מובא אצל דיוגנס לארטיוס, **חיי הפילוסופים**, ס' 2, 5, 31; למטה: בתוך: אפלטון, **פרוטגורס**, 345.
- 12 כל האומר לא אדע כבר אמר חצי החוכמה.
מן המכתמים שמביא ר' יוסף אבן זבארה בתוך **ספר שעשועים**, פ' י, 45. והוא מייחס את האמרה לאריסטו.
- 13 לא לדעת דבר זה שום דבר. לא לרצות לדעת דבר זה אותו דבר. אבל להיות מעבר ללדעת דבר, לדעת שאתה מעבר ללדעת דבר, זה הרגע שהשלווה נכנסת פנימה, אל תוך נפשו של המחפש הלא־סקרן.
סמואל בקט, **חוליו**.
- 14 לדעת את עצמך אין פירושו לתקן את עצמך. לדעת את עצמך היא דרך עקיפין למצוא תירוצים בשביל עצמך.
פול וֶלְרִי, 'מיני סדקית', **אנלקטים**.
- 15 לדעת זה נורא, כשאין בכך תועלת ליודע.
סופוקלס, **אדיפוס המלך**, 316; תרגם אהרן שבתאי.
- 16 להיות מודע לבורותך, הרי זה צעד גדול אל הידיעה.
בֶּנְג'מין ד'זראלי, **סיביל, או שתי האומות**, ס' 1, פ' 5.
- 17 אני יודע שאינני יודע.
[>>>><<<<]
- 18 אינני יודע דבר אלא זאת שאינני יודע.
[>>>><<<<]
- 19 טיפשות מגונה היא לחשוב שאתה יודע את מה שאינך יודע.
סוקרטס. למעלה: הנוסח הרווח של האמרה; באמצע: הנוסח המובא אצל דיוגנס לארטיוס, **חיי הפילוסופים**; למטה: **נאום ההגנה**, 29.
- 20 אינני יודע דבר, גם לא שאינני יודע.
העמדה הפילוסופית הספקנית המיוחסת לארקסילאוס, השישי בראשי האקדמיה האפלטונית באתונה. הידיעות ההיסטוריות על ארקסילאוס ועל האקדמיה בזמנו הן מעטות ואינן חד־משמעיות, ולא ברור אם אומנם החזיק בעמדה ספקנית כל־כך קיצונית.

- 01 האנשים הגרועים ביותר: אלה שיודעים הכל, וגם מאמינים בכך.
אליאס קֶנְטִי, **המחוז האנושי**.
- 02 החיה אינה יודעת שהיא יודעת. האדם יודע שאינו יודע.
ויקטור הוגו, 'מחשבות', **אחרית דבר לחיי**.
- 03 הידיעה כופה תבנית כוזבת בלבד,
כי התבנית תתחדש מדי רגע וכל רגע אינו אלא אומדן מחודש ומזעזע של כל מה שהיינו...
ת. ס. אֶלִיוֹט, East Coker, 2, **ארבעה קווארטטים**; תרגמה אסתר כספי.
- 04 הידיעה מצטמצמת כשהחוכמה גדלה.
אלפרד נורת' וייטקד, 'מטרות החינוך', 1919; כונס בתוך **מטרות החינוך ומסות אחרות**, פ' 1.
- 05 היודע לא ידבר עליו
המדבר לא יודע אותו.
לאו דָזָה, 56; תרגמו דן דאור ויואב אריאל (מהד' עברית 2007).
- 06 המחזור האינסופי של מחשבה ופעולה,
ההמצאה האינסופית, הניסיון האינסופי,
מביאים ידיעה של תנועה, אך לא של דממה,
ידיעה של דיבור, אך לא של אָלֶם,
ידיעה של דברים ובערות של הדבר.
כל ידיעתנו מקרבת אותנו אל בערוּתנו.
ת. ס. אֶלִיוֹט, **מקהלות מתוך 'הסלע'**, 1934.
- 07 ידיעה אמיתית סותרת את השכל הישר.
הבישוף מֶנְדֶּל קרייטון; מובא בתוך: לואיז קרייטון, **חיי ומכתביו של מֶנְדֶּל קרייטון: מאת אשתו**.
- 08 ידיעה היא כוח.
[*Scientia potestas est*]
פֶּרְנָסִיס בֵּייקוֹן, 'על הכפירות', **הרהורי קודש**. והנוסח האנגלי הוא: For also knowledge itself is power.
- 09 יותר טוב לא לדעת מאשר לדעת מה שלא נכון.
ג'וש בילינגס, חבר של כל אחד, או אנציקלופדיה ופילוסופיה בתגמית של שניות והומור.
- 10 יש טוב אחד – ידיעה, ויש רע אחד – אי־ידיעה.
[>>>><<<<]

יום, לילה

- 01 למד לשונך לומר איני יודע, שמא תתבדה ותיאחז.
מסכת דרך ארץ, פ' ב, הל' א (וראו במדור לימוד, דעת, ציטטה
(04:407).
- 02 מה אני יודע?
המוטו של מונטין; מובא גם בתוך מסות, ס' 2, 12, 'ההתנצלות
של ריימון סבון'.
- 03 מה טעם בידיעת השמות אם אינך יודע את טבע
הדברים.
פֶּנְג'מִין פֶּרְנֶקְלִין, אֶלְמֶנַךְ רִיצ'רד הַמַּסְכָּן.
- 04 מוטב לא לדעת דבר מאשר לדעתו למחצה.
פובליליוס סירוס, פתגמים.
- 05 מוטב לדעת את סיבתו של דבר אחד מלהיות בעליה
של ממלכת פרס.
דְּמֹקְרִיטוֹס.
- 06 מומחה הוא אדם שחדל לחשוב – הוא יודע.
פֶּנְק לֹוִיד רִיִּיט, דברים שכונסו בתוך: פֶּטְרִיק מִיהֶן (עורך), אמת
נגד העולם.
- 07 מומחה הוא אדם שעשה את כל השגיאות האפשריות
בתחום צר מאוד.
נִילֶס בּוֹר; צוטט בידי אֶדוֹאָרְד סְלֶר באירוע בשגרירות ארצות-
הברית בלונדון, 10.10.1972.
- 08 מי שיודע באמת את הענף יודע את השורש.
אִידִירִיס שֶׁאָה, התבוננויות.
- 09 נראה לי, שעלינו לוותר על הרעיון על מקורות
מוחלטים של ידע ולהודות, שכל ידע הוא אנושי –
שהוא מעורב בטעויות שלנו, בדעות הקדומות שלנו,
בחלומות שלנו ובתקוות שלנו; שכל מה שאנו יכולים
לעשות הוא לגשש אחר האמת, אף-על-פי שהיא
מעבר להשגתנו.
קָאָרל פּוֹפֶר, השערות והפרכות: הגידול בידע המדעי, מבוא.
- 10 רק סוקרטס ידע, אחרי חיים של עמל בלתי-
פוסק, שהוא איננו יודע. היום כל תלמיד תיכון יודע
זאת. כיצד נעשה הדבר כל-כך קל?
אֶלֶן בֶּלוֹם, סופה של הרוח האמריקנית, מבוא.
- 11 שתי מתנות נתן אלוהים לאדם: תקווה ואי-ידיעה;
ואי-ידיעה היא הטובה שבשתיים.
וִיקְטוֹר הוֹגֶן, יומן 1830-1848, רישום ממאי 1842.
- 12 אינני יכול לטייל בפרברי העיר בבדידות הלילה
בלי לחשוב על כך שהלילה חביב עלינו מפני שהוא
מדחיק פרטים טפלים, ממש כמו זיכרוננו.
חֹורְקָה לֹואִיס בּוֹרְקֶס, 'הכחשה חדשה של הזמן', חקירות
אחרות.
- 13 בואי נלך, את ואני, בשניים,
כשהערב משתרע על פני השמים
כחולה הלום-אָתֶר על שולחן.
ת. ס. אֶלִיוֹט, מתוך 'שיר האהבה של ג'יי. אֶלְפֶרְד פְּרוֹפֶרוֹק',
1915, פרופרוק והתבוננויות אחרות.
- 14 ביום בהיר אתה יכול לראות לנצח.
אֶלֶן ג'יי לֶרנֶר, שם של מחזמר, 1965.
- 15 בכל פעם שהשחר עולה המסתורין ישנו שם
בשלמות.
רְנֶה דֶאוֹמֶל, 'שירה בשחור, שירה בלבן', בירחון בּוֹנֶטִיין, 19-20,
מארס-אפריל 1942.
- 16 בלילה
אדם לעצמו זר.
נתן זך, מתוך 'הקשר: שיר בידות', שירים ראשונים.
- 17 בעשרים וארבע שעות של חיי אדם יש יותר אמיתות
מאשר בכל הפילוסופיות.
רֶאוּל וִינִיקֶס, מהפכת חיי היומיום, פ' 1, 1.
- 18 דומייה פֶּמֶרְחָבִים שורקת.
בּוֹהֶק הַסִּכִּין בַּעִין הַחַתּוּלִים.
לילה. כמה לילה! בשמים שקט.
כוכבים בחיתולים.
נתן אלתרמן, מתוך 'ליל קיץ', כוכבים בחוץ.
- 19 הלילה הוא מחצית החיים – מחציתם הטובה.
גֶתָה, וִילֶהֶלֶם מֵיִיסֶטֶר.
- 20 הלילה עושה בי דברים קשים.
[>>>><<<<]
- 21 ביקיצה, מיום ליום,
הולכת ופוחתת
אמונתי בקסמי המרפא
של הלילה.

יומרה, יוהרה

- 09 אנאלפבתים מוכרחים להכתיב.
סטניסלב לץ, מחשבות לא מסורקות.
- 10 אני אהיה אוטוקרטית – זה המקצוע שלי. ואלוהים יסלח לי – זה המקצוע שלו.
מיוחס לקתרינה הגדולה (וראו במדור מלים אחרונות, ציטטה 02:508).
- 11 אני מצווה, או שאני עוצר בלשוני.
נפוליאון; מובא בתוך מכתמי נפוליאון (ליקט א.ג. דה ליאנקור).
- 12 אנחנו כל-כך יהירים, עד שאכפת לנו מה חושבים עלינו אלה שלא אכפת לנו מהם.
מריה פון אבנר-אשנפך, אפוריזמים.
- 13 בעלי-חיים אינם מעריצים זה את זה. סוס אינו מעריך את חברו.
פסקל, הגיגים, 685.
- 14 דִּזֶּה לוֹ עֲשֵׂה אֶת הַלִּילָה בַּשַּׁעַר הָאֵבֶן. שאל אותו השומר: 'מאין אתה בא?'
אמר דִּזֶּה לוֹ: 'מאצל קונג'.
אמר השומר: 'האם זה קונג שמתעקש להתעסק במה שהוא יודע שהוא בלתי-אפשרי?'
קונפוציוס (קונג פוֹדִדְזֶה), מאמרות, פ' 14, 38; תרגם דן דאור.
- 15 האם שכח אלוהים את מה שעשיתי בשבילי?
משפט המיוחס ללואי ה־14, שנאמר כביכול אחרי הקרב במלפלאקה ב־11.9.1709, שבו הביסו כוחות בעלות הברית, בפיקודו של הדוכס ממאלבורן, את הכוח הצרפתי. היה זה הקרב הגדול האחרון במלחמת הירושה הספרדית.
- 16 הגוף שכינה את עצמו ועדיין מכנה את עצמו האימפריה הרומית הקדושה לא היה מעולם קדוש, לא רומי ולא אימפריה.
וולטיר, מסה על הליכות המוסר והרוח של האומות, פ' 70.
- 17 העולם הוא הצדפה שלי.
שייקספיר, נשי וינדזור העליזות, מע' 2, תמ' 2. פיסטול, מנושאי כליו של סר ג'ון פלסטף, מבקש הלוואה מהאביר השמן. פלסטף מסרב, ופיסטול שולף את חרבו ומאיים: "אם כך, צדפה יהא לי העולם / ובחרי אבקע אותה". כיום משתמשים בביטוי בדרך כלל בגוף שלישי, על צעיר שאץ לכבוש את העולם.

- יאיר הורביץ, אנטומיה של גשם; למעלה: מתוך 'לילה אחד בינואר: מילון', למטה: מתוך 'בהפקר החשכה'.
- 01 חכם הבוקר מן הערב.
פתגם רוסי.
- 02 יש לבצר את האנושי לקראת הערב.
נתן זך, מתוך 'השמש שוב', כל החלב והדבש.
- 03 לילה, הלילה האהוב, כאשר המלים מתפוגגות והדברים קמים לחיים. כאשר הניתוחים ההרסניים של היום נגמרים וכל מה שחשוב באמת שב להיות שלם ויציב. כאשר האדם מקבץ את עצמיותו המפורדת ושב לצמוח בשלוותו של עץ.
אנטואן דה סנט אקזיפרי, טייס מלחמה, פ' 1.
- 04 לילה, תהיה שקט אלי –
לילה שקט.
לילה, תהיה ארוך אלי –
לילה ארוך.
איתי מתחת לשמיכה תהיה שתוק אלי –
לילה שתוק.
[...]
אמא היא רוצחת,
לה לא אכפת, שצל
מלטש סכין ורוצה לשחוט אותי.
היא הלכה במיטה של אבא,
ולא אכפת לה, שמחר
ימצאו אותי חנוק.
יעקב גלאטשטיין, מתוך 'לילה, תהיה שקט אלי', מחדר הילדים, פירושי לשון; תרגם בנימין הרשב, בתוך: משורר בוי-יורק.
- 05 מה שהיום מביא היום יכול לקחת.
תומס פולר, גנומולוגיה, 5475.
- 06 ענוג הוא הלילה.
ג'ון קיטס, מתוך 'אוֹכֶה לזמיר', 1819. ואף. סקוט פיצג'רלד הכתיר בביטוי זה רומן ידוע שלו.
- 07 עצובה מלכות הלילה מממשלת המאור הגדול.
אובידיוס, רפואות האהבה, 585.
- 08 קרב יום אשר הוא לא יום ולא לילה.
מתוך הפיוט 'ויהי בחצי הלילה', הכלול בהגדה של פסח. השורה נשענת על תיאור יום ה' בזכריה יד ז: "והיה יום אחד הוא ייוודע לה' לא יום ולא לילה, והיה לעת ערב יהיה אור".

- 01 חמור שנוסע לחוץ-לארץ לא חוזר סוס. פתגם לדינו.
- 02 יוהרה איננה הרעה שאדם מחזיק בה ביחס לעצמו, אלא זו שהוא רוצה כי האחרים יחזיקו בה ביחס אליו. ויליאם קזליט, אפיונים: בוסח אמרות לה רושפוקו, 107.
- 03 מוטב לשלוט בגיהנום מבשמים לשרת. ג'ון מילטון, גן עדן האבוד, ס' 1, 263.
- 04 רציתי לשלוט בעולם; מי לא היה רוצה במקומי. נפוליאון בשיחה עם הסופר בנז'מן קונסטאן, 14.4.1814.
- 05 שועל השתין אל תוך הים: כל הים השתן שלי. פתגם שומרי; מובא בתוך: ש. שפרה ויעקב קליין [ההדירו ותרגמו], בימים הרחוקים ההם: אנתולוגיה משירת המזרח הקדום.
- 06 אין לך דבר יפה כמו זה שאיננו. פול ולרי, 'על דבר אדוניס', *Variete*.
- 07 אם יש משהו יפה מלבד היפה עצמו, הריהו יפה אך ורק מפני שהוא לוקח חלק ביפה עצמו. [...] כל הדברים היפים, יפים הם מכוח היפה. אפלטון, פיידון, 100.
- 08 אני רוצה תמיד עיניים כדי לראות את יפי העולם ולהלל את היופי המופלא הזה שאין בו דופי ולהלל את מי שעשה אותו יפה להלל ומלא, כל כך מלא, יופי. נתן זך, מתוך 'אני רוצה תמיד עיניים', כל החלב והדבש.
- 09 באשה היופי הוא משהו טוטלי. הוא מה שמייצג באשה את האופי. ומובן שהוא גם מבצע, משהו נשאר, מתוכנן ומושג. סוזן סונטג, מבוא לספר נשים מאת אנני ליבוביץ.
- 10 גוף יפה הוא בהמי אם אין התבונה ניבטת מתוכו. דמוקריטוס.
- 11 גם סתיו היופי הוא יפה. ארכיליאוס מלך מוקדון, בראותו את המחזאי אוריפידס מחבק את אגאתון המבוגר. מסופר אצל פלוטרכוס, אמרות של מלכים ומצביאים, 177, בתוך כתבי מוסר.
- 12 דבר של יופי הוא שמחה לנצח. ג'ון קיטס, אנדימיון, ס' 1, 1, 1.
- 13 האלה הפנים אלף ספינות השיקו, ובצריחי אין-קץ של איליום אש שילחו? הלנה המתוקה, עשיני בן אלמוות בנשיקה! פריסטופר מארלו, דוקטור פאוסטוס, מע' 5, תמ' 1.
- 14 האסתטיקן מצוי באותו יחס כלפי היופי כמו הפורנוגרף כלפי האהבה והפוליטיקאי כלפי החיים. קארל קראוס, בעיתונו הלפיד, 406/12, 5.10.1915.
- 15 החן לגוף כטעם טוב לרוח. לה רושפוקו, אמרות ומכתמי מוסר, 67.
- 16 היופי אינו אלא הבטחה לאושר. סטנדרל, על האהבה, ס' 1, פ' 17.
- 17 היופי אמת, האמת יופי – זה כל שתדע בעולם, וכל שעליך לדעת. ג'ון קיטס, אוזה לכד יווני.
- 18 היופי הוא זה שהנו בעת ובעונה אחת מושך ונעלה. פרידריך פון שלגל, דיאלוג על השירה ואפוריזמים ספרותיים, 'אפוריזמים נבחרים מתוך האתניאום'.
- 19 היופי יסודו בשיעור ובתואם. בעל-חיים קטן מאוד אינו יכול להיות יפה, שכן ההתבוננות בו אורכה כהרף עין ורושמו מעורפל. כמוהו גם יצור גדול מאוד, שכן אי-אפשר להשיג את רושמו בבת-אחת ואף לא לתפוש את אחדותו ושלמותו. אריסטו, פואטיקה, פ' 7.
- 20 היופי תמיד מבטיח ואף פעם אינו נותן כלום. סימון וייל, 'האישיות האנושית', 1943; נדפס בירחון השולחן העגול, דצמבר 1950; כונס בתוך מאמרים נבחרים (עורך ריצ'רד ריס).
- 21 היפה צריכה להיראות מופתעת במקצת. זה הרגש ההולם ביותר את פניה. [...] היפה שאיננה נראית מופתעת, שמקבלת את מעמדה כמגיע לה – מזכירה לנו יותר מדי פרימדונה. אי. מ. פורסטר, אספקטים של הרומן, פ' 5.

לו באת ואמרת לי : 'אני המוות', הייתי הולך עמך בשמחה.

פנחס שדה, 'על נערה מעמק חפר, שניגשה אלי אך לא אמרה את שמה', שירים 1985-1988.

13 יותר טוב להיות יפה מלהיות טוב. אבל... יותר טוב להיות טוב מלהיות מכווער.
אוסקר ויילד, תמונת דוריאן גרי, פ' 17.

14 יש נשים שאינן יפות – הן רק נראות כך.
[>>><<<]

15 כל מה שהיה חסר לה ליופי מושלם היה איזה פגם.
קארל קראוס, אַמְרוֹת וסתירות; למעלה: 73, למטה: 70.

16 כל אשה יודעת את החוק –
אף כי בבית-הספר לא דובר בו כלל:
אשה אינה יפה בלא עמל.

ויליאם בַּטְלֵר יִיטס, מתוך 'קללת אדם', בשבע החורשות; תרגם שמעון זנדבנק.

17 כשאני עובד על בעיה לעולם אינני חושב על יופי,
אלא רק איך לפתור את הבעיה. אבל אחרי שאני
מסיים, אם הפתרון אינו יפה, אני יודע ששגיתי.
בֶּקְמִינסְטֵר פּוֹלֵר, הנותיב הגורלי.

18 לאידיאלי שמות רבים, ויופי רק אחד מהם.
[>>><<<]

19 היופי הוא אַקסֶטְזָה; הוא פשוט כמו רעב. אין מה
להגיד על אודותיו. הוא כמו ניחוח הוורד: אתה יכול
להריחו, וזה הכל.
סוֹמֶרְסֵט מוֹהם, עוגות ושיכר, פ' 11.

20 לאיש, גם לא לגשם, אין ידיים כה קטנות.
אי. אי. קאמינגס, 'מקום שלא הייתי בו מעולם', 1931.

21 להישאר חסרי ניע ולהתאחד עם מה שאנו משתוקקים
אליו ואיננו קרבים.
כך מתאחדים עם אלוהים: איננו יכולים ליקרב
אליו.
המרחק הוא נשמת היפה.
סימון וייל, הכובד והחסד, 'היופי'; תרגם עוזי בהר.

22 מדהים עד כמה מוחלטת האשליה שיופי הוא טוב.
לֵב טוֹלְסְטוֹי, סוֹנֶט קְרוֹיֶצֶר.

23 מה שנחמד לא יכול להיות יפה.
לודוויג ויטגנשטיין, הערות על עניינים שונים, הערה מ-1942.

01 יופיים של דברים קיים ברוח המתבוננת בהם.
[>>><<<]

02 אמת לאמיתה היא, שהיופי הוא בעיני המביט.
[>>><<<]

03 היופי הוא בעיני המתבונן.
למעלה: דִּיוויד יום, 'על הטרגדיה', מסות, בחוסר,
בפוליטיקה ובספרות; באמצע: שְׂרלוֹט בְּרוֹנְטָה, ג'יין אֵייר,
ואפשר להבין מן הנוסח שהרעיון היה מוכר וידוע; למטה:
הנוסח הפתגמי המקובל כיום, שאותו טבע כנראה הסופר
האמריקני לו ואלאס, אשר כתב בספרו נסיך הודו, 1893:
"היופי הוא כולו בעיני המתבונן".

04 היפה שימושי כמו השימושי, ואולי יותר ממנו.
ויקטור הוגו, עלובי החיים, ח' 1, ס' 1, פ' 6.

05 הרוצה לחזות ביופיו של ר' יוחנן יביא כוס של כסף
צרוף וימלאנו גרעינים של רימון אדום, ויעטר פֶּלִיל
של ורד אדום על פיו, ויניחנו בין חמה לצל – ואותו
זוהר מעין יופיו של ר' יוחנן הוא.
בבא מציעא פד.

06 זכרו שהדברים היפים ביותר בעולם הם חסרי
התועלת ביותר, טווסים וחבצלות למשל.
ג'ון רסקין, אבני וַנְצִיָה, כרך 1, פ' 2, 17.

07 חמור יפה בעיני חמור וחזיר בעיני חזיר.
מובא אצל אַרְסֶמוֹס, אַמְרִים.

08 יופי הוא אחד הדברים הנדירים שאינם מביאים
להטלת ספק באלוהים.
ז'אן אָנוּאי, בֶּקֶט, מע' 1.

09 יופי הוא הנצח המתבונן במראה.
ג'יבראן ח'ליל ג'יבראן, הנביא.

10 יופי הוא רגע המעבר, כמו הנה עומדת הצורה לזרום
אל תוך צורות אחרות.
[>>><<<]

11 יופי ללא חן הוא קרס ללא פיתיון.
רֶלֶף ווֹלְדוֹ אֶמֶרְסוֹן, 'יופי', הנהגת החיים.

12 יופי כיופייך לא ראיתי מימי. מי את? אולי אקראך
בשם מוות.

וכך הוא אומר שם: "היופי, כך טען, הוא המלצה מעולה מכל מכתב המלצה".

10 ראיתי ציפור רבת יופי.
הציפור ראתה אותי.
ציפור רבת יופי כזאת לא אראה עוד
עד יום מותי.
נתן זך, מתוך 'ציפור שנייה', כל החלב והדבש.

11 רדיפת היופי היא שטות מסוכנת הרבה יותר מרדיפת האמת או הטוב, מפני שהיא מציבה פיתוי עז יותר לפני האני.
נורת'רופ פריי, אנטומיה של הביקורת, 'השלב המיתי: סמל כארכיטיפ'.

12 האדם רואה את בבואתו בכל הדברים, וכל דבר המחזיר לו אותה יפה בעיניו. [...] האומנם נעשה העולם יותר יפה מהיותו יפה בעיני האדם?
[>>><<<]

13 שום דבר אינו יפה, אלא האדם: על הנאיביות הזאת מונחת האסתטיקה כולה, זו האמת הראשונה שלה. הבה נוסיף אפוא מיד את השנייה: שום דבר אינו מכוער, אלא האדם המנוון – ובכך הוגדר תחומו של השיפוט האסתטי.
פרידריך ניטשה, שקיעת האלילים, 'סיורים של איש שלא בעתו', 19 ו-20.

יושר ואי־יושר,

הגינות ושחיתות

14 אבד חסיד מן הארץ וישר באדם אין.
מיכה ז ב.

15 אין מעמידין פרנס על הציבור אלא אם כן קופה של שרצים תלויה לו מאחוריו, שאם תזוח דעתו עליו, אומרין לו: חזור לאחוריך!
יומא כב.

16 בכל פעם שאתה פוגש אדם, המביא את שחיתותו או את צרות אופקיו של מישוהו אחר כנימוק לכך שאינו פועל בעצמו, לפניך בורג במכונה המושלת בנו.
ג'ון ג'יי צ'פמן, תעמולה מעשית, פ' 1.

01 מה שיפה הוא מוסרי. זה הכל.
גוסטב פלובר, מכתב לגי דה מופסאן, 26.10.1880.

02 מהו היופי, אם לא הבלתי־אפשרי.
גוסטב פלובר; בתוך האוסף: רעיונות גוסטב פלובר.

03 מיני היופי רבים הם כמספר הדרכים לחיפוש אושר.
[>>><<<]

04 כל צורות היופי, כמו כל התופעות האפשריות, יש בהן מן הנצחי ומן החולף, מן המוחלט ומן הפרטי. יופי מוחלט ונצחי איננו קיים, או ליתר דיוק, הוא רק הפשטה שנקרמה מפני השטח הכלליים של מיני יופי שונים. היסוד הפרטי בכל התגלמות והתגלמות בא מן הרגשות; וכשם שלכל אחד מאיתנו הרגשות הפרטיים שלו, כן יש לכל אחד היופי שלו.
שארל בודליר, 'הסלון של 1846', זוטות אסתטיות.

05 מנקודה מסוימת בחיים די ביופיו של העולם. אין לך צורך לצלם, או לצייר או אפילו לזכור אותו. הוא עצמו די בו.
טוני מוריסון, זיפתינוק.

06 מצאתי, שכל הדברים המכוערים נעשים בידי אלה שמנסים לעשות משהו יפה, וכל הדברים היפים נעשים בידי אלה שמנסים לעשות משהו מועיל.
אוסקר ויילד, 'ערך האמנות בחיים המודרניים', הרצאה באדינבורו בדצמבר 1884.

07 עד כמה אשה יפהפייה באמת יפה, את זאת מגלים בדרך כלל רק אחרי תקופת היכרות איתה. והכלל הזה נכון גם לגבי מפלי הניאגרה, הרים שגיאים ומסגדים, במיוחד מסגדים.
מארק טוויין, התמימים בחוץ־לארץ, או מסע הצליין החדש, פ' 54.

08 ערב אחד הושבתי את יופי על ברכי; מרה מצאתיה – וחירפתייה.

ארתור רמבו, עונה בגיהנום. וסלונדור דאלי, בספרו יומנו של גאון, הגיב בשורה משלו: "הושבתי את כעורה על ברכי, וכמעט מיד עייפתי ממנה".

09 פנים נאות, כך אומרים, הן מכתב המלצה. הן טבע טבע, מדוע אתה כל־כך לא ישר בשולחך שוב ושוב אל העולם בני־אדם עם המלצות כוזבות כאלה.
הנרי פילדינג, אמיליה, כרך 3, ס' 9, פ' 5. האמרה שאליה מתייחס דוקטור הריסון בספר היא מן ההשקפות המיוחסות לאריסטו בידי דיוגנס לארטיוס (חיי הפילוסופים, ס' 5, 1, 18),

- 13 שחיתות – הסימפטום שאין לטעות בו של חירות חוקתית.
אָדוואָרד גיבֿון, שקיעתה ונפילתה של האימפריה הרומית, פ' 21.
- 14 תכסיסים ובוגדנות הם כליהם של השוטים, שאין להם די שכל להיות ישרים.
בֿוג'מין פֿרנקלין, אַלמנך ריצ'רד המסן.

יחיד וחברה, יחיד ומדינה

- 15 אהוב את המלאכה
ושנא את הרבנות
ואל תתוודע לרשות.
שמעיה, אבות א י.
- 16 אזרח טוב לא בהכרח הוא ניחן באותה הסגולה הטובה העושה אדם טוב.
אַריסטו, פוליטיקה, ס' 3, פ' 4.
- 17 אזרחים אינם נולדים, אלא נעשים.
שפינוזה, מאמר מדיני.
- 18 אחד היחסים האישיים ביותר שהתפתחו במאה ה־20 הוא היחס בין היחיד למדינה. [...] עובדת חיים היא, שממשלות נעשו מעורבות באופן אינטימי מאוד עם בני־אדם, כמעט תמיד שלא בטובתם.
א. ל. דוקטורוב, ראיון, בתוך: ג'ורג' פלימפטון (עורך), סופרים בעבודתם, סדרה שמינית.
- 19 איננו מאמינים עוד, שזכותו של אדם אחד לשלוט בשני בני־אדם; אך עדיין עלינו להשתחרר מן האמונה האבסורדית, שזכותם של שני בני־אדם לשלוט באדם אחד.
צ'רלס ספרדינג, החירות ונאמניה הגדולים.
- 20 אל תהיה להוט לרצות את הרבים.
מתוך אִמרוֹת סְקסטוס הפיתגוראי.
- 21 אם הנעל איננה מתאימה האם עלינו להחליף את הרגל? גלוריה סטיינֶם, מעשים מחפירים ומרידות של יומיום.
- 22 אני אמריקה; אני החלק שאתם לא מכירים בו. אבל אתם תתרגלו אלי; שחור, בוטח בעצמי, חצוף. הדת

- 01 הוא כל־כך מושחת, שהוא היה משלם ברצון תמורת העונג למכור את עצמו.
גוסטב פלוֹבֶר, החינוך הסנטימנטלי.
- 02 החיים הם תהליך משחית, שמתחיל ברגע שהילד לומד לסכסך בין אמא לאבא בפוליטיקה של מתי ללכת לישון. מי שפוחד משחיתות פוחד מהחיים.
סול אלינסקי, 'על אמצעים ומטרות', כללים לרדיקלים.
- 03 הם ישרים וכנים כל עוד אין זה נחוץ.
אנטון צ'כוב, פנקסי רשימות 1892-1904; כונסו בתוך כתבים, כרך 17.
- 04 התייחס אלי כמו שעליך להתייחס אלי, לא כמו שראוי שיתייחסו אלי.
אנטוניו פורשה, קולות.
- 05 כדי לחיות מחוץ לחוק אתה מוכרח להיות ישר.
בֿוב דילן, 'מארי המתוקה לגמרי', בלוֹנד על בלוֹנד, 1966.
- 06 כולנו נולדים ישרים ומתים רמאים.
המרקיז דה וולֶבנארג, הרהורים ואִמרים.
- 07 ככל שהפליג בדיבורים על כבוד כן מיהרנו לספור את הכפות.
רֶלף וולדו אֶמֶרסון, 'עבודת אלוהים', הנהגת החיים.
- 08 לכל אדם יש חיסרון, וזה שלו הוא היושר.
אמרה שמקורה במחזהו של שייקספיר, טימוֹן איש אתונה, מע' 3, תמ' 1. המלה שֵׁייקספיר משתמש בה היא honesty, ובהקשר של המחזה הכוונה לכבוד ונדיבות, כמו שתרגם, לדוגמה, מאיר ויזלטיר: "אין אדם בלי חיסרון, ושלו הוא הנדיבות".
- 09 מי שברא שרים ברא שוחד.
[>>>><<<<]
- 10 תפילה עושה מחצה ושוחד עושה הרבה.
ש"י עגנון, תכריך של סיפורים.
- 11 רק אדם הגון אחד יש שם, התובע, אבל גם הוא, אם לומר את האמת – חזיר.
ניקולאי גוגול, נפשות מתות, פ' 5; סוֹבֶקִיבִיץ' לצ'יצ'יקוב; תרגם צבי ארד.
- 12 שום דבר בעולם אינו מסוכן יותר מבורות פְּנֵה וטיפשות מצפונית.
מרטין לותר קינג, כוח לאהוב, פ' 4.

שלי, לא שלכם; המטרות שלי, שלי בלבד. התרגלו אלי.
מוחמד עלי.

01 ארצי היא העולם, והדת שלי היא לעשות טוב.

תום פִּיין, זכויות האדם, ח' 2, פ' 5. פִּיין חזר על האמרה בספרו **תור התבונה**, ואף הרחיב: "ארצי היא העולם, כל בני־האדם הם אחי, ועשיית טוב היא הדת שלי".

02 בממלכת החי הכלל הוא: אכול או שתיאכל; בממלכת האדם – הגדר או שתוגדר.
תומס סאס, **החטא השני**.

03 אני אזרח העולם.

פלוטרכוס, בחיבורו **על הגלות**, בתוך **כתבי מוסר**, אומר כי בעל ההצהרה הזאת היה סוקרטס, ואילו דיוגֶנֶס לאֶרְטִיוס, בתוך **חיי הפילוסופים**, ס' 6, 2, 63, מייחס את האמירה לדיוגֶנֶס.

04 אני אזרח רומי.

הצהרה שביטאה את מעמד המיוחד של אזרחי רומי, אשר בשהותם ברחבי האימפריה היו חסינים מפני בתי־המשפט המקומיים. המקרה המפורסם ביותר שבו הושמעה ההצהרה היה כאשר מושל סיקיליה, גאיוס נֶרְס, הוציא להורג שלא כדין ובאכזריות רבה סוחר רומי ושמו פובליוס גאוויוס. נֶרְס טפל עליו אשמת ריגול והורה להצליף בו בפומבי, לענותו בברזל מלובן ולבסוף לצלוב אותו. גאוויוס ספג בגבורה את המלקות, ואחר כל הצלפה והצלפה חזר על המשפט: 'אני אזרח רומי'. בנאומו השני נגד נֶרְס הביא קיקרו את סיפור המעשה הזה כדי לתקוף את המושל המושחת.

05 דינא דמלכותא דינא.

גיטין י ומסכתות אחרות; ואין לזהות את הכלל הזה עם הכלל הנוצרי על סמכות הקיסר וסמכות האל (ראו במדור דת וחברה, דת ומדינה, ציטטה 12:209). השאלות על סמכותה של מדינת יהודים מול סמכות ההלכה היהודית נעשו אקטואליות רק אחרי הקמת מדינת ישראל.

06 האדם אינו אויב האדם, אלא בתיווכה של שיטת ממשל לקויה.
תום פִּיין, זכויות האדם, ח' 1, סיכום.

07 האדם היחיד הוא תכלית לעצמו. כל מה שאדם מנסה לעשות למען טובת הכלל נגמר בכישלון.
אַלְבֶּר קאמי, **פנקסי רשימות 1935–1942**, רישום ממאוס 1940.

08 ...האשליה הבסיסית, שבני־אדם יכולים להיות נשלטים וחופשיים בעת ובעונה אחת.
ג'ורג' ז'אן נתן זה. ל. מֶנְקוֹ, **הקֶרְדוֹ האמריקני: תרומה לאינטרפרטציה של הרוח הלאומית**.

09 הוו זהירים בַּרְשֻׁות, שאין מקרבין לו לאדם אלא לצורך עצמן,
נראים כאוהבין בשעת הנאתן [כשמקבלים משהו מהאזרח],
ואין עומדין לו לאדם בשעת דוחקו.
רבן גמליאל (השלישי), **אבות ב ג**.

10 הַוּוֹי מתפלל בשלומה שְׁלַמְלָכוֹת,
שאלמלא מוֹרָאָה,
איש את רעהו חיים בְּלָעוּ.

[>>><<<]

11 אלמלא מוראה של מלכות, כל הגדול מחברו בולע את חברו.

למעלה: ר' חנניה סגן הכהנים, **אבות ג ב**; למטה: **עבודה זרה ד**.

12 החברה היא איגוד בני־האדם ולא בני־האדם עצמם.
מוֹנְטֶסקְיֶה, **על רוח החוקים**, ס' 10, פ' 3.

13 החברה שלנו מוקדשת כולה לנטרול האחרות, להשמדת האחר כנקודת התייחסות טבעית בשטף עצום של תקשורת ויחסים לא־נגועים, של חילופי גומלין ומגעים אשלייתיים.
ז'אן בודריאר, **שקיפותו של הרע**.

14 היה באמצע ולך מן הצד.

משה אבן עזרא, **שירת ישראל**; תרגם בֶּרֶצִיוֹן הַלְפֶּר.

15 היחיד הוא המציאות האמיתית של החיים. עולם בפני עצמו הוא ואינו קיים למען המדינה ואף לא למען ההפשטות הקרויות 'חברה' או 'אומה', אשר אינן אלא אוסף של יחידים. האדם, היחיד, היה מאז ומעולם והנו בהכרח המקור והכוח המניע היחיד של ההתפתחות והקדמה. הציוויליזציה היא מאבק מתמיד של היחיד, או של קבוצות יחידים, נגד המדינה, ואפילו נגד החברה, כלומר נגד הרוב המדוכא בידי המדינה ובידי פולחן המדינה.

08 **הצבעה** (ש"ע) – המכשיר והסמל של הכוח הנתון לאדם החופשי לעשות מעצמו טיפוש ולהרוס את ארצו. אמברוז בירס, מילון השטן.

09 הרוח העליונה שבנו רואה רק את היחיד, אבל היות שאנו יצורי אנוש חושניים, ברגע שאנו מתכנסים יחד התמונה משתנה: אנו רואים משהו מופשט, ציבור, ואנו נעשים שונים. אולם בעיני אלוהים, הרוח האינסופי, כל המיליונים שחיו ושחיים על-פני האדמה אינם ציבור, אלא הוא רואה כל יחיד ויחיד לעצמו. סרן קירקגור, יומנים, רישום מ-1850.

10 חייו של אזרח הם קניינה של ארצו. נפוליאון; מובא בתוך **מכתמי נפוליאון** (ליקט א. ג. דה ליאנקור). לפני שהאדם עשה אותנו אזרחים, הטבע עשה אותנו בני-אדם. ג'יימס ראסל לואל, 'על תפיסת עבדים נמלטים ליד וושינגטון', 1845.

12 מה שלא טוב לכוורת לא טוב לדבורה. מרקוס אורליוס, הרהורים, ס' 6, 54.

13 מי שאין לו מדינה, על-פי הטבע ולא על-פי המקרה, הוא או פחות מאדם או יותר מאדם. <<<<<<>>>>>>

14 מי שאינו יכול לחיות בחברה, או שאינו זקוק לה מפני שהוא מספיק לעצמו, הוא או חיה או אל. אריסטו, פוליטיקה, ס' 1, פ' 2 (וראו במדור בדידות, ניפור, ציטטה 22:118).

15 מכל אחד לפי יכולתו לכל אחד לפי צרכיו. קארל מרקס, ביקורת תוכנית גוטה.

16 רוב הדברים ששכני חושבים שהם טובים, אני מאמין בעומק לבי שהם רעים. ואם אני מתחרט על משהו, הרי זה על התנהגותי הטובה. איזה שד השתלט עלי, שהייתי כל-כך בסדר? קנרי דייוויד ת'ורו, וולף, פ' 1, 'צמצום'.

17 שכל בני-האדם אותו דבר – זה בדיוק מה שהחברה רוצה לשמוע. להבדלים, ממשיים או דמיוניים, היא מתייחסת כאל סטיגמות, המציינות שעדיין לא נעשה די, שמשהו עדיין נותר מחוץ למנגנון שלה ועדיין לא נקבע לגמרי בידי הטוטליות שלה. תיאודור אדורנו, מינימה מורליה: הרהורים מחיים פגומים.

מלחמותיו הגדולות ביותר של האדם התנהלו נגד מכשולים מעשה ידי אדם ונגד מגבלות מלאכותיות שהוטלו עליו כדי לשחק את צמיחתו והתפתחותו. אמה גולדמן, היחיד, החברה והמדינה.

01 היחס הפילוסופי ההולם כלפי החברה הוא שילוב של עליצות לעגנית ובוז סלחני. שאמפון, מכתמים והגיגים, 31.

02 הלכתי לחנות לקנות מנעול לדלת ביתנו, כי כמו שאמרתי למוכר, המושל יגיע לעירנו. 'כן', אמר, 'וגם המחוקק'. 'אם כך', אמרתי, 'תן לי שניים'. קנרי דייוויד ת'ורו, יומן, רישום מיום 8.9.1859.

03 הפרדוקס הוא, שהאדם מסוגל ליצור עולם ואחר-כך לחוות אותו כמשהו שאיננו יצירה אנושית. פטר ברגר ותומס לקמן, הכינון החברתי של המציאות.

04 האדם איננו יש מופשט השוכן מחוץ לעולם. האדם הוא עולם בני-האדם, המדינה והחברה. מהות האדם איננה הפשטה הטבועה בכל יחיד ויחיד. טבעו האמיתי של האדם הוא פוליות היחסים החברתיים. <<<<<<>>>>>>

05 אופן הייצור של החיים החומריים מתנה את תהליכי החיים החברתיים, הפוליטיים והאינטלקטואליים בכללותם. לא תודעת בני-האדם היא הקובעת את הווייתם, אלא להיפך, הווייתם החברתית היא הקובעת את תודעתם. <<<<<<>>>>>>

06 החברה איננה מורכבת מיחידים, אלא היא הביטוי של סכום יחסי-הביניים, היחסים שבתוכם מתקיימים היחידים. <<<<<<>>>>>>

07 יחידים ראויים שיעסקו בהם רק במידה שהם מהווים ביטויים של קטגוריות כלכליות, התגלמויות של יחסי מעמדות ושל אינטרסים מעמדיים מסוימים. קארל מרקס: 04. תזות על פוירברך; 05. לביקורת הכלכלה הפוליטית, הקדמה; 06. שרטוטי-טיזטה, מחברת 2 (נכתב ב-1857-1858); 07. הקפיטל, כרך 1.

01 תחילה חשים בני־האדם צורך; אחר־כך הם מחפשים תועלת; אור־אז הם מבקשים נוחות; יותר מאוחר הם משתעשעים בתענוגות; בשלב הבא הם שוקעים בהוללות, ואז הם יוצאים מדעתם ומכלים את עצמם.

ג'מפטיסטה ויקו, המדע החדש, ס' 1, 241.

יחסיות, נקודת מבט, טעם

02 אינטליגנציה [...] היא לאמיתו של דבר סוג של טעם, טעם ברעיונות.

סוזן סונטג, 'הערות על קמפ', 1964; פוסט בתוך נגד האינטרפרטציה.

03 אל תאכיל מאכלך למי שאינו מתאוהו. מבחר הפנינים, שער המוסר, יז.

04 אם לא תרים את עיניך תחשוב שאתה נמצא בנקודה הכי גבוהה. אנטוניו פורשה, קולות.

05 בארץ העיוורים בעל העין האחת הוא מלך.

הפתגם הזה נקשר בשמו של ה. ג'. נלס מפני שהוא ביסס עליו את כותרת סיפורו 'בארץ העיוורים', 1904. אולם הוא עצמו אומר שם בפירוש כי זה פתגם ישן. כך, לדוגמה, הוא נכלל כבר בספרו של ארסמוס, אִמְרִים.

06 החצי גדול מהשלם.

פיטאקוס, בהסכימו לקבל מאנשי מיטילנה רק מחצית מאחוזת הקרקע שהציעו לו; מובא אצל דיוגנס לארטיוס, חיי הפילוסופים, ס' 1, 4, 75.

07 ואתם אומרים לי, ידידי, שעל טעם אין להתווכח? אבל הרי כל החיים הם ויכוח על טעם!

פרידריך ניטשה, כה אמר זרתוסטרא, ח' 2, 'על הנעלים'. ניטשה מתייחס כאן לפתגם הלטיני מימי הביניים: De gustibus non est disputandum, ובגירסתו הרחבה יותר: De gustibus et, שנוסחו העברי הוא: על טעם וריח אין להתווכח.

08 חמורים מעדיפים גבבה על זהב. [>>>><<<<]

09 חזירים מעדיפים רפש על מים זכים; תרנגולות רוחצות באבק.

הרקליטוס. למעלה: (מס' 71 במהדורת הפרגמנטים של צ'רלס ה. קאהן, אמנותו והגותו של הרקליטוס), על־פי אריסטו, אֵתִיקָה נִיקוֹמַכִית, ס' 10, פ' 5; למטה: (מס' 72 במהדורת קאהן), על־פי קלמנס מאלכסנדריה, אסופות, 1, 2, 2.

10 טעם טוב עדיף מטעם רע, אבל טעם רע עדיף מאי־טעם. אַרְנוֹלְד בֶּנֶט; בשבועון אובזרוור, 24.8.1930.

11 טעם ממיין, והוא ממיין את הממיין. פייר פורדייה, הבחנה: ביקורת חברתית על שיפוטי הטעם.

12 טעם מתיש, כמו חברה טובה. פֶּרְנַסִיס פִּיקֶבִּיה, בתוך כתבים, כרך 2, '1950-1953' (עורכים אוליבייה רוו ד'אלון ודומיניק פואסו).

13 כל אדם תופש את גבולות שדה ראייתו כגבולות העולם. שופנהאואר, 'הערות פסיכולוגיות', זוטות ושירים (מבחר בעברית: הגיונות).

14 כשם שאין פרצופותיהן [של בני־אדם] שווין זה לזה כך אין דעתן שווה, אלא כל אחד ואחד יש לו דעה בפני עצמו. תנחומא (בבבא), פ' פנחס, ס' א.

15 לכל ויכוח יש שלושה צדדים: הצד שלי, הצד שלך והאמת. אנונימי; מיוחס למקורות רבים ונפוץ בנוריאציות רבות.

יחסים בינלאומיים

16 אי־אפשר ללחוץ ידיים באגרוף קפוף. אינדירה גנדי במסיבת עיתונאים בניו־דלהי, 19.10.1971.

17 אינני מסוגל לחזות מה תעשה רוסיה. זוהי חידה עטופה מסתורין במעמקיה של תעלומה. וינסטון צ'רצ'יל, שידור רדיו, 1.10.1939. במקורם נאמרו הדברים לאו דווקא כהבחנה כללית על אופיה של רוסיה, אלא כתגובה על ההשתלטות הסובייטית על מזרח פולין, בשיתוף עם גרמניה.

18 אנו האמריקנים אין לנו מינוי מאלוהים להיות השוטרים של העולם.

באמצעות דם וברזל". ביסמַרק עצמו זכה, כידוע, לכינוי 'קנצלר הברזל'. אולם מתברר, שהצירוף הלשוני 'דם וברזל' מופיע כבר אצל המשורר הרומי קווינטיליאנוס במאה ה־1 לספּה"נ – *sanguinem et ferrum*.

08 החופש של העיר אינו נתון למשא־ומתן. איננו יכולים לנהל משא־ומתן עם מי שאומר: 'מה ששלי שלי, ומה ששלך נתון למשא־ומתן'. נשיא ארצות־הברית, ג'ון פיצג'רלד קנדי, בנאום בטלוויזיה ב־25.7.1961, על הסכסוך עם ברית־המועצות בנוגע לנוכחות האמריקנית במערב גרלין.

09 לעולם אל לנו לנהל משא־ומתן מתוך פחד, אך לעולם אל לנו לפחד לנהל משא־ומתן. הנשיא ג'ון פיצג'רלד קנדי בנאום ההשבעה שלו, 20.1.1961.

10 מדינה הראויה לשמה אין לה ידידים, רק אינטרסים. נשיא צרפת, שארל דה גול; צוטט בידי עוזרו לשעבר, קונסטנטין מלניק, בשבועון **ניוזוויק**, 1.10.1962.

11 צריכים להחליף זו בזו את האוכלוסיות של הולנד ואירלנד. ההולנדים יהפכו את אירלנד לגן פורח, ואילו האירים ישכחו לתחוק את הסכרים ויטבעו כולם. ביסמַרק, על הדרך לפתרון הבעיה האירית; הובא בתוכנית הרדיו של הפי־בי־סי, 'ציטוט... סוף ציטוט', 23.5.1995, אך ללא סימוכין.

ילדות, ילדים

12 אהה! כבר אין ילדים. מולייר, **החולה המדומה**, מע' 2, תמ' 11.

13 אחת הסיבות לכך שמבוגרים נראים מכוערים בעיני ילדים היא שהילד מסתכל בדרך כלל כלפי מעלה; ומעטים הם הפנים הנראים במיטבם כאשר מסתכלים בהם מלמטה. ג'ורג' אורוול, 'אלה וכאלה היו השמחות', 1947; כונס בתוך **מסות, רשימות ומכתבים מאת ג'ורג' אורוול** (עורכים סוניה אורוול ואיאן אנגוס).

14 אט לאט לומדים ילדים לשנוא. זה לוקח קצת זמן.

בְּנֶגְמִין הריסון, נאום במערכת הבחירות ב־1888, שבסיומה נבחר לנשיא ארצות־הברית.

01 בחברה של מדינות ריבוניות הסכם יתקיים רק אם כל השותפים לו חושבים כי הוא משרת את האינטרסים שלהם. מוכרחה להיות להם תחושה של שותפות בתוצאה. אמנות הדיפלומטיה איננה להערים על הצד האחר, אלא לשכנע אותו בקיומו של אינטרס משותף, או בכך שיהיה עליו לשלם מחיר אם המבוי הסתום לא ייפרץ. קנרי קיסינג'ר, **שנות, תהפוכות, פ'** 6.

02 במלחמה – איתנות; בתבוסה – התרסה; בניצחון – רוחב לב; בשלום – רצון טוב. וינסטון צ'רצ'יל, המוטו לספרו **מלחמת העולם השנייה**, על דרך ההתנהגות הראויה לאומה גדולה.

03 **ברית** (ש"ע) – בפוליטיקה בינלאומית, התחברות של שני גנבים, שידיהם טמונות כל־כך עמוק זה בכיסו של זה, עד שאינם יכולים לחמוס בנפרד מישוהו שלישי. אַמֶּרִיז פִּירס, **חילון השטן**.

04 בשם אלוהים, רק לא בריתות רגשניות, שבהן הידיעה שעשינו מעשה טוב היא הפיצוי היחיד על הקורבן שהקרבנו. ביסמַרק, מכתב לגנרל ליאופולד פון גרלאך, שלישו הצבאי של מלך פרוסיה, 20.2.1854; תרגם [בשינוי קל] דוד בן־נחום, בתוך: קנרי קיסינג'ר, **דיפלומטיה**.

05 דבר בְּרָכוּת והחזק מקל גדול; כך תגיע רחוק. [$\gggg<<<<$]

06 אם עלי לבחור בין מדיניות של דם וברזל למדיניות של חלב ומים [...] ובכן, אני תומך במדיניות של דם וברזל. היא טובה יותר לא רק לאומה, אלא, בטווח הארוך, גם לעולם. תיאודור רוזוולט. למעלה: נאום ביריד של מדינת מינסוטה, 2.9.1901, בעניין דוקטרינת מונרו. אולם הוא הקדים ואמר, כי הוא מצטט פתגם מוכר. למטה: מכתב לידיד, דצמבר 1914; תרגם דוד בן־נחום, בתוך: קנרי קיסינג'ר, **דיפלומטיה**.

07 **דם וברזל!** אוטו פון ביסמַרק השתמש במלים הללו, בסדר הפוך, בנאום לפני ועדת התקציב של בית הנבחרים הפרוסי ב־30.9.1862; וכעבור ארבע שנים, בנאום לפני בית הממונים ב־28.1.1886, אמר את הביטוי במדויק: "המדיניות הזאת איננה יכולה להצליח באמצעות נאומים ותחרויות ירי ושירים; היא יכולה להתבצע רק

- 11 הפראיים שבסייחים נעשים הטובים שבסוסים.
תמיסטוקלס; מובא אצל פלוטרכוס, חיי אישים, יוון:
'תמיסטוקלס'.
- 12 חמקה לה ילדוּתִי ובמותה
נטלה אגדוּתִי ורק אותי הותירה.
הפך סיפור חיי לי לבדותה.
לשווא אשוב עוד לבקש דמותה
לשווא אפליג תְּרִישִׁיָּה ואופִיָּה.
זהב אמוּנוֹתִי הזך עטה
עופרת חוכמתי שהאפירה.
דן פגיס, 'חמקה לה ילדוּתִי', יום הילדות, שעון הצל.
- 13 ילד איננו כלי שיש למלאו, אלא אש שיש להדליקה.
נריאציה על אַמְרָה של פלוטרכוס; מיוחסת לפְּנִסוּאָה ראבֵּלָה
(וראו במדור, נפש, נשמה, ציטטה 13:542).
- 14 ילד מראה את הצעצוע שלו; המבוגר מסתיר אותו.
אַנטוֹניוֹ פּוֹרְשָׁה, קולות.
- 15 ילד נעשה מבוגר כאשר הוא מבין, שיש לו הזכות לא
רק להיות צודק, אלא גם להיות לא צודק.
תומס סאס, החטא השני.
- 16 ילדות ונעורים הם תכליות לעצמן, לא שלבים.
פרידריך ניטֶשֶׁה, פְּרָגְמַנט שלא ראה אור, אביב־קיץ 1875; כונס
בתוך כתבים, כרך 8.
- 17 ילדות מְרָאָה האיש
כמו בוקר את היום.
ג'ון מילטון, גן עדן שהושב, ס' 4.
- 18 ילדים הם חופשיים בכוח, וחייהם מגלמים במישרין
את החופש הפוטנציאלי. על כן אין הם דברים ואינם
יכולים להיות רכוש, לא של הוריהם ולא של מישו
אחר.
היגל, הפילוסופיה של הצודק, ח' 3, פ' 1, 3: 'חינוך ילדים
והתפרקות המשפחה', סעיף 175.
- 19 ילדים לא הצטיינו מעולם בהקשבה למבוגרים, אך
תמיד היטיבו לחקות אותם.
ג'יימס בולדווין, 'השְׁדָּרָה החמישית, אֶפְטָאון: מכתב מהארלם',
אֶסקוֹוִיֶיר, יולי 1960; כונס בתוך איש לא יודע את שמי.
- 20 כאשר הילדות מתה הגוויות שלה נקראות מבוגרים
והם נכנסים לחברה, שהיא אחד הכינויים המנומסים
לגיהנום. זאת הסיבה לכך שאנו חרדים מפני ילדים
- שנתיים-שלוש בבית-הספר; ללמד ילד לשנוא,
מסתבר, מלאכה די פשוטה. כל מורה יודע
איך האהבה בם ממהרת להימָס,
מתמזמזת, אחר־כך נשברת
בין שיני הפה המטיף.
מאיר ויזלטיר, 'פְּרוֹדִיָּה על שיר של ויזלטיר', מוצא אל הים.
- 01 אין חוטא גדול כמלאך קטן.
אַפְרָה קָן, השווד, מע' 1, תמ' 2.
- 02 אמרתי שאני רעב כמו סוס – לא אמרתי שאני רוצה
גזר.
דניס הפֶּנֶע.
- 03 אנו יכולים למנוע מילד את הכרת המיתוסים
הישנים, אך איננו יכולים לקחת ממנו את הצורך
במיתולוגיה.
קארל גוסטב יונג, סמלים של טרנספורמציה, 1952; נדפס מחדש
כרך 5 בתוך כתבים.
- 04 בעצם ילדוּתִי יחידי הוצגתי,
נָאָשְׁאָף כל ימי סתרים ודממה;
מגופו של עולם אל אורו ערגתי,
דבר־מה בְּלִי־ידעתיו פִּיִּין בי המה.
חיים נחמן ביאליק, הפתיחה ל'זוהר', שירים.
- 05 דרושה: מַגְנָה פְּרֵטָה של הילד.
ג'ורג' פֶּרְנַאֲרֵד שוֹ, הורים וילדים, כותרת של קטע.
- 06 היכן שילדים מצויים שם תור הזהב.
נובאליס, אבקת פרחים (או: הערות לעת מצוא), 97.
- 07 הילד הוא אבי האיש.
ויליאם וורדסוורת', מתוך 'לבי נפעם בי בראותי', 1804.
- 08 הילדות היא הדבר הקרוב ביותר ל'חיים
האמיתיים'.
אַנְדֶּרָה בְּרֶטֶון, מְנִיפֶסְטִים סוֹרִיאִלִיסְטִיים.
- 09 הילדות היא הממלכה ששום איש אינו מת בה.
שום איש שנחשב, זאת אומרת.
עדנה סט. וינסנט מילי, מתוך 'הילדות היא הממלכה ששום איש
אינו מת בה', 1934.
- 10 הכל שונאים ילד פלא, מתעבים ראש זקן על כתפיים
צעירות.
אַרְסֶמוּס, שבחי הסכלות, פ' 13.

ילדים והורים, משפחה

- 10 אבות ואמהות שכחו את הרעיון, שהשאיפה הגבוהה ביותר שעשויה להיות להם בשביל ילדיהם היא שיהיו חכמים. [...] התמחויות מקצועיות והצלחה הן כל מה שהם מסוגלים לדמיין.
אלן בלום, סופה של הרוח האמריקנית, ח' 1, 'המדינה הנקייה'.
- 11 אחי אבי, אך לאבי דומה הוא כמו שדומה אני להרקולס.
שייקספיר, המלט, מע' 1, תמ' 2.
- 12 אחיות גדולות הן יבלית במדשאה של החיים.
צ'רלס מ. שולץ, פינאטס, 17.6.1961.
- 13 איך יודעים אם איש ואשה הם נשואים? אם שניהם צועקים על אותו ילד.
דרק, בן שמונה.
- 14 אילו רק תפשו ההורים עד כמה הם משעממים את ילדיהם.
ג'ורג' פֶּרנארד שו', זיווג רע.
- 15 אין ילדים בלתי-חוקיים – רק הורים בלתי-חוקיים.
השופט ליאון ר. ינקביץ', פסק-הדין במשפט ציפקין נגד מוזון, יוני 1928.
- 16 אין שום הצדקה לשקר לילדים. וכאשר, כמו שמוכרח לקרות במשפחות הרגילות, הם מגלים שהוריהם שיקרו, הם מאבדים את הביטחון בהורים ומרגישים, שיש להם הצדקה לשקר להם.
פֶּרטרנד ראסל, המוסר המיני שלנו.
- 17 איני אוהב אחי עד שיהיה חברי.
מבחר הפנינים, שער החברים, יד.
- 18 אינני מסוגל לשמוע את בכיים של ילדים. אבל כשהילד שלי בוכה, אינני שומע.
אָנטון צ'כוב, פוקסי רשימות 1892-1904; כונסו בתוך כתבים, כרך 17.
- 19 אם יש משהו שאנו רוצים לשנות בילד עלינו לבדוק תחילה אם אין זה משהו שמוטב לשנותו בתוך עצמנו.
קארל גוסטב יונג, 'התפתחות האישיות', 1934; כונס בתוך כתבים, כרך 17: התפתחות האישיות.

- אף כי אנו אוהבים אותם: הם מראים לנו את מצב הריקבון שלנו.
בראין אולדיס, הילולת השנה המיליארד: תולדות הבדיון המדעי.
- 01 כל מי שמקשיב לבכיו של ילד ומבין מה הוא שומע יודע כי הוא נושא בחובו כוחות נפשיים רדומים: זעם עמוק, כאב ותאוה להרס.
לודוויג ויטגנשטיין, הערות על עניינים שונים, הערה מ-1929.
- 02 כשאנו ילדים כולנו רוצים לחיות בארץ התוכיים והתמרים המסוכרים.
גוסטב פלוֹפֶר, מכתב ללואיז קוֹלֶה, 11.12.1846; תרגם מאיר ויזלטיר.
- 03 כשילדים לא עושים שום דבר הם עושים נזק.
הנרי פילדינג, קורות תום ג'ונס, ס' 15, פ' 2.
- 04 כשרונם של ילדים להחזיק מעמד נובע מאי-הכרת אפשרויות אחרות.
מאיה אַנגֶלו, אני יודעת למה הציפור הכלואה שרה, פ' 17.
אגב, שם ספרה של אַנגֶלו וכותרת השיר שלה הנקרא אף הוא כך שאולים שניהם משירו של פול לורנס דֶנְבֶר (1872-1906), 'סימפֶּתיה', 1905.
- 05 מי ששונא כלבים וילדים לא יכול להיות כל-כך רע.
הסופר ההומוריסטי ליאו רוֹסְטֶן אמר את הבדיחה הזאת על הקומיקאי וו. סי. פילדס בארוחת ערב ב'מַסְקֶר קלאב' ב-16.2.1939. אבל מתברר, שעוד בנובמבר 1937 פרסם הארְפֶ'ס מַגָּזִין אנקדוטה, שעל-פיה בעל השנינה היה העיתונאי פִּירֹון דארנטון.
- 06 לילדים אין עבר ואין עתיד, ובניגוד לנו הם נהנים מההווה.
ז'אן דה לה פריֶיר, טיפוסים, 'על האדם', 51.
- 07 קתדרלת המרחב הגדולה שהיתה הילדות.
וירג'יניה וולף, 'רישום של העבר'; נכתב ב-40-1939 ונכלל בקובץ רגעים של הוויה, שיצא לאור אחרי מותה (עורכת ג'ין סקלקינד).
- 08 שום דבר אינו מדהים כאשר הכל מדהים – זה מצבו של הילד.
אָנטואן דה ריבארול, הערות, מחשבות ומכתמים, 'פילוסוף'.
- 09 תמיד יש רגע בילדות כאשר הדלת נפתחת ומניחה לעתיד להיכנס.
גרהם גרין, העוז והתפארת.

- 01 אנחנו האנשים שהורינו הזהירו אותנו מפניהם.
אמרה שרוחה באירופה בין שתי מלחמות העולם, ואולי אף לפני כן, ושרבים השתמשו בה בונריאציות שונות. בשנות השבעים היא הופיעה כגרפיטו בניו־יורק.
- 02 בתחילה ילדים אוהבים את הוריהם. אחר־כך הם שופטים אותם. לפעמים הם סולחים להם.
אוסקר ויילד, *אשה חסרת חשיבות*, מע' 2, ולפני כן, בנוסח כמעט זהה, בתוך *תמונת דוריאן גרי*, פ' 5.
- 03 גבר יהודי שהוריו חיים הוא נער בן חמש־עשרה, והוא יישאר נער בן חמש־עשרה עד שימותו.
פיליפ רות', *קובלנתו של פורטנוי*.
- 04 דברי קשות אל תינוקך,
על כל עיטוש – תני פליק;
הוא רק רוצה להרגיץ,
כי זה מאוד מציק.
לואיס קרול, *הרפתקאות אליס בארץ הפלאות*, פ' 6. 'שיר הערש' של הדוכסית במטבח הרווי פלפל הוא פרודיה על שיר של דייוויד בייטס (אשר יוחס גם לג. וו. לנגפורד): דברי בנועם, הן הרוך / מן היראה ייטב [...] / דברי בנועם אל ילדך / והוא אותך יאהב.
- 05 האתונאים שולטים ביוונים; אני שולט באתונאים;
את, אשתי, שולטת בי; בנך שולט בך.
תמיסטוקלס לאשתו; על־פי פלוטרכוס, *חיי אישים*, יוון: 'תמיסטוקלס', 18.
- 06 הורים הם האחרונים בבני־האדם שיש להרשות להם להוליד ילדים.
הנוסח הפרדוקסלי הזה הוא הגרסה המאוחרת והמחודדת ביותר של אמרה ידועה, ומנסחו היה ה. אי. גל, האחראי על רישום סטודנטים חדשים באוניברסיטת רידינג באנגליה. הוא אמר את הדברים במארס 1977, בהרצאה על תהליכי המיון ועל אפשרויות היעוץ וההדרכה העומדות לרשות הנרשמים לאוניברסיטה, ומאז מרבים לצטט אותם בשמו. גירסאות מוקדמות יותר של האמרה מיוחסות לג'ורג' בֶּרנארד שו' ולמשורר והאמן הוויקטוריאני ויליאם מוריס. אולם הנוסח המוכר המוקדם ביותר שלה נמצא אצל ג'ונתן סוויפט, בתוך *מסעי גוליבר*, ס' 1, מסע לליליפוט, פ' 6: "ההורים הם האחרונים בבני־האדם שראוי להפקיד בידיהם את חינוך ילדיהם".
- 07 הו, רומיאו, רומיאו, מדוע אתה רומיאו?
שייקספיר, *רומיאו ויוליה*, מע' 2, תמ' 2; יוליה מזכירה לרומיאו שאין הם יכולים להיות אוהבים בשל הסכסוך בין משפחותיהם.
- 08 הורים אוהבים את ילדיהם יותר משילדים אוהבים את הוריהם.
מתוך *אוקטוריטטס אריסטוטליס*, אוסף אֶמֶרוֹת מימיהביניים, שנשאבו ממקורות קלסיים ואחרים.
- 09 החקיינות שלנו בשנותינו הראשונות גורמת לנו לאמץ לעצמנו את תשוקותיהם של הורינו, גם כאשר התשוקות הללו מרעילות את חיינו.
סטנְדֵל, *על האהבה*.
- 10 המשפחה היא התא הבסיסי של השלטון: שם מלמדים אותנו להאמין, שאנחנו יצורי אנוש או שאנחנו רכוש; שם מאלפים אותנו להבחין בהבדלי המינים והגזעים ולהיעשות קשוחות כלפי עוול, גם אם הוא נעשה לנו, ולקבל כעובדה ביולוגית מערכת שלמה של שלטון סמכותני.
גלוריה סטיינמן, נאום בוועידה הארצית למטרות הפוליטיות של הנשים, אַלבוֹקֶרקי, ניו־מַקְסִיקוֹ, יולי 1981.
- 11 זה הזמן שאני הכי אוהב – אחרי שאני מרדים את ההורים שלי.
דניס הפֶּנֶע.
- 12 ילד אינו מאושר אם אין לו פי מי להמרות, וזאת הסיבה לבריאת כל אותם הורים והורות.
אוגדן נאש, 'ההורה', *ימים מאושרים*.
- 13 ילדים צריכים להיראות, לא להישמע.
[>>>><<<<]
- 14 הילדים צרחו, אז אבא קם והשליך את שלושתם לתוך האגם.
'ילדים', אמר כשזרק את נעמה, 'צריכים להיראות, לא להישמע'.
למעלה: פתגם שנוהגים לייחסו לאנגליה הוויקטוריאנית, ואומנם, במשפחות הוויקטוריאניות נהגו להקפיד עליו, אך לאמיתו של דבר הוא קדום הרבה יותר. אריסטופֶנְס מזכיר אותו בקומדיה שלו *עננים* ומוסיף שזה כלל חינוכי ישן. בימי הביניים הקפידו עליו בעיקר בכל הנוגע לנערות צעירות. למטה: כיום עדיין יש הורים מיואשים, הממשיכים לצטט את הפתגם חלושות בלי שיצליחו לגבור על קולותיהם של ילדיהם המשוחררים. ביטוי קיצוני במקצת להרגשתם של הורים אלה נותן הארי גרהם בחרוזיו השחורים, בספרו *חרוזים מרים לבתים קרים*.

09 מתחילת ברייתו של עולם ועד עכשיו האחין שונאין זה לזה.
תנחומא (בבבב), פ' שמות, ס' כד.

10 מתירנות היא ההתייחסות לילדים כאילו הם מבוגרים והשיטה להבטיח שלעולם לא יהיו כאלה.
תומס סאס, החטא השני.

11 תקלות מתרחשות אפילו במשפחות המסודרות על הצד הטוב ביותר.
צ'רלס דיקנס; הדובר הוא מר מיקלופר, מגדולי השוטים החביבים בתולדות הספרות, ברומן **דייוויד קופרפילד**, פ' 28; תרגם מאיר ויזלטיר. אולם מתברר, שהיו שקדמו לדיקנס בהבחנה הזאת, ובהם, לדוגמה, פיטר אטאל (שם עט של הסוחר והסופר רוברט וולן; 1765-1836), אשר אותו משפט בדיוק מופיע בספרו הסטירי **נזיר באמריקה**, 1819. גם וולטר סקוט כלל משפט דומה בספרו **פאוריל שמן ההר**, 1823.

ילודה, הפלות

12 אי־אפשר לדבר על הזכות לבחור כאשר מתרחש רע מוסרי ברור, כאשר מה שמוטל על הפרק הוא הדיבר: לא תרצח!
האפיפיור יוחנן פאולוס ה־2, 'להגנת החיים כולם', **לחצות את מפתן התקווה**.

13 אילו גברים יכלו להיכנס להריון ההפלה היתה סקרמנט.
יוחס לפלורנס קנדי, בירחון Ms, מארס 1973. אולם כעשר שנים יותר מאוחר סיפרה עורכת הירחון, גלוריה סטיינמן, שקנדי והיא שמעו את החידוד הזה מנהגת מונית בפוסטון.

14 אמצעי המניעה היעיל מכולם הוא השפע.
אינדירה גנדי, **חופש הוא נקודת המוצא**.

15 אנחנו במערב נמנעות מללדת ילדים לא מפני שאנחנו חוששות מהתפוצצות האוכלוסייה, או מפני שאנחנו מרגישות שאיננו יכולות להרשות לעצמנו ילדים, אלא מפני שאנחנו לא אוהבות ילדים.
ג'רמין גריר, **מיץ וגורל**, פ' 1.

16 אנו רוצות סיבות הרבה יותר טובות ללדת ילדים מאשר לא לדעת איך למנוע אותם.

01 יש צדיק מוליד רשע.
ר' אברהם שבע, **צור המור**, פ' מקץ, 53, ג.

02 לא רק מוגלי גודל בידי זוג זאבים; כל ילד מגודל בידי זוג מבוגרים. אפשר שאבא ואמא קרובים ויקרים יותר משיהיה אי־פעם כל אחד אחר, אבל עדיין הם נמנים עם מין אחר של יצורים.
רנאל ג'ארל, **ספר הביקורת השלישי**.

03 להיות מאוהב באחד ההורים ולשנוא את ההורה האחר, זה חלק מהותי וקבוע ממאגר הדחפים הנפשיים המתעוררים בילדות המוקדמת, אשר חשיבותו כה גדולה בהיווצרותה של נזירוזזה בעתיד. אבל [...] הנזירוזזה רק חושפת, בדרך של העצמה, משהו שקורה באופן פחות עז ובולט בנפשותיהם של רוב הילדים. [...] אגדה שהגיעה אלינו מן העולם העתיק הקלסי מאששת את הגילוי הזה; אגדה שכוחה האוניברסלי לגעת בעומק נפשנו ניתן להבנה רק אם מקבלים, כי ההשערה שהעליתי בנוגע לפסיכולוגיה של ילדים אף היא תקפה אוניברסלית. כוונתי לאגדה על המלך אדיפוס ולדרמה של סופוקלס הנושאת את שמו.
זיגמונד פרויד, **בשר החלומות**, פ' 5, 'החומר והמקורות של חלומות'.

04 מה חד יותר משן נחש הוא ילד כפוי טובה.
שייקספיר, **המלך ליר**, מע' 1, תמ' 4.

05 מבוגרים נהנים להונות ילד. הם חושבים שזה נחוץ, אבל הם גם נהנים. הילדים תופשים את זה מהר, וגם הם מתחילים לעסוק בהונאה.
אליאס קנטי, **הלב הנסתר של השעון: הערות, אפוריזמים, פרומנטים**, '1980'.

06 משהו שאתה חושבו לרע עשוי להוציא לאור את כשרונות ילדך; משהו שאתה חושבו לטוב עשוי לדכא אותם.
שטובריאן, **זיכרונות שמעבר לקבר**.

07 משפחה היא אוסף של בני־אדם, שמגוננים זה על זה כקבוצה ותוקפים זה את זה כיחידים.
הרוזנת דיאן, **ליקוטים מהחיים**.

08 משפחות, אני שונא אתכן! סגורות לכן בבתיכן, מאחורי דלתות נעולות, שומרות בקנאות על אושרכן.
אנדרה ז'יד, **פירות האדמה**, ס' 4.

דורה ראסל, **היפאטיה: נשים וידע**. הספר קרי על־שמה של המתמטיקאית, האסטרונומית והפילוסופית היפאטיה מאלכסנדריה, אשר חבורת נזירים נוצרים רצחה אותה בשנת 415, ואחר־כך התעללה בגופתה ושרפה אותה.

01 אני מוכרחה פעם נוספת

להיזכר בבני אבשלום

ששערותיו נתפסו ברחמי

ולא יצא לי

לגמור את אבשלום בני

אני בונה את אפשרויות הרגשתי

הרחמים שוטפים בי

והרעב האפשרי

רצונות התורשה

ואבשלום שלא הורשה.

יונה וולך, מתוך 'אבשלום', **דברים**.

02 אף אחת לא רוצה לעלות על השולחן

אף אחת לא רוצה באמת להרוג חלק מעצמה.

אף אחת לא רוצה לפגוש את אבותיה עם דם

על הידיים שלה

אבל כשאשה יודעת שהיא לא יכולה

להביא חיים חדשים אל מלאותם

יש לה יותר מ

הזכות לבקש מחילה מהחיים האלה

ולשלחם בחזרה אל עולם הרוחות.

לייני מטאקה, 'רק בגלל שאת מאמינה בהפלות זה לא אומר

שאת לא בעד חיים', **להחזיר את המלכה**.

03 האשה שהיא מקשה לילד, מחתכין את הוולד במעיה

ומוציאין אותו איברין איברין, מפני שחייה קודמין לחייו.

יצא רובו, אין נוגעין בו, שאין דוחין נפש מפני נפש.

משנה, **אהלות**, פ' ז, מש' ו.

04 הזכות לפרטיות [...] רחבה דיה כדי לכלול את החלטתה

של האשה אם להפסיק או לא להפסיק את הריונה.

[>>>><<<<]

05 על כן אנו קובעים, כי הזכות האישית לפרטיות

כוללת את ההחלטה אם לבצע הפלה, אולם זכות זו

איננה בלתי־מסויגת, ובמעשה החקיקה יש לשקול

אותה כנגד אינטרסים חשובים של המדינה.

שופט בית־המשפט העליון של ארצות־הברית, הארי א. בלקמן,

בפסק־הדין במשפט רו נגד וייד, 1973.

06 המתנגדים להפלות אוהבים תינוקות כל עוד הם

נמצאים ברחמיהן של נשים זרות.

ג'ויסלין אלדרס; בעיתון **ניו־יורק טיימס**, 31.12.1993.

07 הפלות לא נותנות לך לשכוח.

את זוכרת את הילדים שהיו לך שלא היו לך.

גונדולין ברוקס, 'האם', **שירים נבחרים**.

08 יהיה זה אחד הניצחונות הגדולים של האנושות,

אחד מצעדי השחרור המוחשיים ביותר מהמגבלות

שהטבע כפה עלינו, אם נצליח להעלות את המעשה

האחראי של הולדת ילדים לרמה של פעילות יזומה

ומתוכננת ולשחרר אותה מן התסבוכת שלה עם

הסיפוק ההכרחי של הצורך הטבעי.

זיגמונד פרויד, 'המיניות באטיולוגיה של הנזירות', 1898.

09 יותר בני־אדם מתים משיבושי הריון מאשר מתוצאות

של הגלולה.

דייוויד פיינטין; בעיתון **טיימס**, 18.2.1993.

10 יש עצב נורא ובדידות בקריאה, 'זכות האשה לבחור'.

שום אשה אינה רוצה בהפלה באותו מובן שהיא

רוצה גלידה או מכונית. היא רוצה הפלה כמו שחיה

שנלכדה במלכודת רוצה לכרסם ולקטוע את כף

רגלה. הפלה היא מאמץ טרגי להיחלץ ממצב נואש

על־ידי מעשה של אלימות ואובדן עצמי.

פרדריקה מתיס־גרין, 'הורות לא מתוכננת', בכתב־העת **סקירת**

מדיניות, 1991.

11 כיום כבר מותר בהחלט לאשה קתולית להימנע

מהריון בעזרת המתמטיקה, אבל עדיין אסור לה

לעשות זאת בעזרת הפיסיקה או הכימיה.

ה. ל. מנקו, **דוח מיעוט: פוקסי ה. ל. מנקו**.

12 מגיע לי, על ששמתי את כל הביצים שלי במנוול

אחד.

דורותי פרקר, על ההפלה שעברה. מובא בתוך: ג'ון קיטס, **אז**

נחיה, אין ברירה: חייה וזמנה של דורותי פרקר, ח' 2, פ' 3.

13 מחצית מהילדים הנולדים מתים לפני הגיעם לגיל

שמונה. [...] זה חוק הטבע. למה לנסות לסתור אותו.

ז'אן ז'ק רוסו, **אמיל, או החינוך**, ס' 1. הספר הזה היה בזמנו

המדריך הנקרא ביותר לגידול ילדים.

14 שמירת החיים היא סיסמה יותר מאשר מטרה

אמיתית של הכוחות המתנגדים להפלות. מה שהם

רוצים הוא שליטה: שליטה על ההתנהגות, כוח על

הנשים.

אורסולה לה גווין, 'הנסיכה', הרצאה ב'ליגת הפעולה הלאומית

לזכויות ההפלה', פורטלנד מרילנד, ינואר 1982; כונס בתוך:

לרקוד בקצה העולם.

12 בימים עברו [...] תמונה היתה סכום של הוספות. במקרה שלי תמונה היא סכום של הריסות. אני מצייר תמונה – ואז אני הורס אותה. אבל בסופו של דבר שום דבר אינו הולך לאיבוד: האדום שסילקתי ממקום אחד מופיע במקום אחר.

פיקאסו. למעלה: אמירה ידועה המיוחסת לו; למטה: דברים שנאמרו לכריסטיאן זְרוּס ופורסמו תחת הכותרת 'שיחה עם פיקאסו' בכתב־העת **מחברות האמנות**, כרך 10, חוב' 10, 1935; תורגם ונדפס מחדש בתוך: אֶלְפֶּד ה. באר, **פיקאסו: חמישים שנות אמנות**.

13 לאדם היוצר יש מעט מאוד שליטה על חייו. הוא איננו חופשי; הוא שבוי ומונע בידי הַדְמוֹן שלו. קארל גוסטב יונג, **זיכרונות, חלומות, הרהורים**, פ' 12, 'מחשבות מאוחרות' (רשמה וערכה אניאלה יפה).

14 מדברים שקרו ומדברים שלא קרו ומדברים כמו שהם קיימים ומכל אותם דברים שאינך יכול לדעת אתה עושה בכוח ההמצאה משהו שאינו ייצוג אלא דבר חדש לגמרי, אמיתי יותר מכל דבר אמיתי וחי, ואתה יוצר אותו חי, ואם אתה מיטיב לעשותו אתה מעניק לו אלמוות. זאת הסיבה שאתה כותב, ולא שום סיבה אחרת שאתה יודע. אבל מה עם כל הסיבות שאיש אינו יודע?

אָרְנֶסְט הַמִּינְגוּוֹי, ראיון, **פאריס ריוויז**, אביב 1958; כונס בתוך: ג'ורג' פלימפטון (עורך), **סופרים בעבודתם**, סדרה שנייה.

15 על רוח האדם נגזר לבחור בין יצירה ובין חיים בלי דופי, ואם ביצירה יבחר – לבעוט בנאות שמים, חורק שיניו בַּאֹפֶל.

ובסוף כל הסיפור, מה נשתנה? זיעת־אפיו תשאיר חותם ממילא: אותו אובדן־עצות – הכיס הריק, אותו רהב ביום, נוחם בלילה. ויליאם בֶּטְלֶר יֵיטֶס, 'הבחירה', **המדרגות המתעקלות ושירים אחרים**; תרגם שמעון זנדבנק.

16 צריך פאוס בפנים כדי להוליד כוכב רוקד. פרידריך ניטֶשֶׁה, **כה אמר זֶרְתוּסְטְרָא**, 'הקדמת זֶרְתוּסְטְרָא', 5.

17 שום איש לא כתב, לא צייר, לא פיסל, לא עיצב, לא בנה ולא המציא מעולם אלא כדי לצאת מהגיהנום, פשוטו כמשמעו.

אֶנְטוֹנִין אָרְטוֹ, ואן גוך, האיש שאוֹבֵד לדעת בידי החברה; נדפס מחדש בתוך **כתבים נבחרים**, ח' 33 (עורכת סוזן סונטג).

01 אדם יוצר אינו מרבה לספוג מידע. משורר שקורא הרבה מעורר חשד.

קארל קראוס, **אֶמְרוֹת וסתירות**, 476.

02 אני אומרת לך, יש דבר כזה, שנאה יוצרת. וילה קאָתֶר, **שירת העפרוני**, ח' 2, פ' 9.

03 אנשים אחרים יוצרים מחוסר כוח. אני, לעומת זאת, לא צריך עבודה – אני חי. אֶלְבֶּר קאָמִי, **קְלִיגוּלָה**, מע' 4, תמ' 11; קְלִיגוּלָה.

04 האדם בתקופתנו רואה את עצמו מוכשר להפליא ליצירה, אך אינו יודע מה ליצור. חוֹסֶה אֹרְטֶגָה אי גאָסֶט, **מרד ההמונים**, פ' 4.

05 הבאר אוצרת; המעיין מתגבר. ויליאם בֶּלִיִּיק, **נישואי העדן והשאול**, 'משלי השאול'.

06 הכל סביבי נעלם, והעבודות נולדות כמו מתוך הריק. פירות גרפיים בשלים נושרים. ידי נעשתה מכשירו הצייתן של רצון מרוחק. פאול קֶלֶה, בתוך **יומני פאול קֶלֶה 1898–1918**, מס' 1104, רישום מינואר-פברואר 1918.

07 הציפורים הצבעוניות ביותר שרות הכי גרוע. גיאורג פריסטוף ליכטנברג, **פוקסי הטיטות**, פוקס ו, 1776–1779, 166.

08 יצירתיות אמיתית מתחילה לעתים קרובות במקום שהלשון נגמרת. ארתור קסטלר, **מעשה היצירה**, ס' 1, ח' 2, פ' 7.

09 יצירתיות באמנות, כמו בכל צורה אחרת של פעילות יוצרת, היא ניצחון על החיים הנתונים, הִדְטְרמיניסטיים, הקונקרטיים – ניצחון על העולם. ניקולאי בֶּרְדִיֵב, **ההתחלה והסוף**.

10 יצירתיות, תהא אשר תהא, היא בחלקה פתרון לבעיה. בראיין אולדיס, 'אֶפְרִיטִיךְ', באוטוביוגרפיה **קבור את לבי אצל וו. ה. סמית'**.

11 כל מעשה יצירה הוא קודם כל מעשה הריסה. [>>>><<<<]

יצר, תאוה, תשוקות

01 אדם הולך אחר חמורו.
בבא מציעא לב.

02 אין יצר הרע בבהמה.
אבות דרבי נתן, נו"א, פ' טז.

03 אני כבר לא בטוח בשום דבר. אם אני מרווה את תשוקותי, אני חוטא, אבל אני משתחרר מהן. אם אני מסרב לספק אותן, הן מנגעות את נשמתי כולה.
ז'אן פול סארטר, השטן והאל הטוב, מע' 10, תמ' 2.

04 אפשר אש בנעורת ואינה מהבהבת?
סנהדרין לז.

05 בין שתי רעות אני בוחרת תמיד בזאת שעוד לא ניסיתי.
מיי נסט, קלונדייק אנוי (תסריט: מיי נסט).

06 הבט פנימה אל עמקי נשמתך ותמצא מטמון המכיל את כל התאוות הרעות.
דמוקריוס.

07 התאוה לשלוט עזה מכל התאוות האחרות.
סקיטוס, ספרי השנים, ס' 15, 53.

08 יצר הרע בתחילה דומה לחוט של פוביא [עכביש], ולבסוף דומה לעבות העגלה.
סנהדרין צט.

09 יצר הרע היה טבוע באדם הקדמון, וממנו יש עורק דופק בכל נפש.
משה אבן עזרא, שירת ישראל; תרגם בן-ציון הלפר.

10 לטעות זה אנושי, אבל ההרגשה אלוהית.
מיוחס למיי נסט.

11 לך אחר תשוקתך כל עוד אתה חי, ואל תעשה יותר ממה שהצטווית. אל תמעט בזמן המוקדש לתשוקתך, כי בזבוז זמן תועבה הוא לרוח. [...] ואם עושר צברת, מלא את תשוקתך, כי אין העושר מועיל לנרפה.
מאמרות פתחוטפ 11 (בערך 2350 לפנה"ס); מובא בתוך: ויליאם קלי סימפסון (עורך), ספרות מצרים העתיקה.

12 מה שאנושי בי איננו הטוב שבי. מה שאנושי בי הוא שאני חושקת; וכדי להשיג את מה שאני חושקת בו, אני חושבת שהייתי דורסת כל מה שהיה עומד בדרכי.

אלפר קאמי, האי־הבנה, מע' 2, תמ' 1; מרתה.

13 קל לה לתשוקה להתגבר על התבונה. ניצחונה הגדול הוא כשהיא גוברת על האינטרס העצמי.
ז'אן דה לה ברייר, טיפוסים, 'על הלב', 77.

14 שבויות [שנפדו] שהובאו לנהרדעא העלו אותן לבית רב עמרם החסיד, [ו]הורידו את הסולם מלפניהן. כאשר עברה אחת מהן ליד [פתח] העלייה נפל אור בארובה. לקח רב עמרם את הסולם, שעשרה לא היו יכולים להרימו, והרים אותו לבדו והיה מטפס והולך. כאשר הגיע למחצית הסולם התחזק, הרים את קולו [וצעק]: 'אש בבית עמרם!' באו חכמים; אמרו לו: 'ביישת אותנו'. אמר להם: 'מוטב תתביישו בבית עמרם בעולם הזה ולא תתביישו ממנו בעולם הבא'. השביע [את יצרו] שייצא ממנו. יצא ממנו כעמוד אש. אמר לו: 'ראה, אתה אש ואני בשר, ואני עדיף ממך'. קידושין פא.

15 תימס לה רומא במימי הטיבר! מצדי, שיתמוטט קמרון הקיסרות! כאן מקומי. כי מהן ממלכות? עפר: האדמה המזובלת מזינה בלי אפליה חיות ובני־אדם; פסגת חיינו היא רק זה: כשזוג תואם כמונו, צמד מפואר, עושה זאת – בפקודה אני מטיל על העולם לדעת שאין כמונו.

שייקספיר, אנטוניוס וקליאופטרה, מע' 1, תמ' 1; אנטוניוס לקליאופטרה; תרגם מאיר ויזלטיר.

ישראל – פלסטיין

16 ארץ ללא עם לעם ללא ארץ / עם ללא ארץ לארץ ללא עם.
מסיסמאות התנועה הציונית. במאמר שכותרתו 'השיבה לפלסטינה' שהסופר ישראל זנגוויל פרסם בדצמבר 1901 בכתב־העת האנגלי ניו ליברל ריווי, כתב: "פלסטינה היא ארץ ללא עם; היהודים הם עם ללא ארץ. החייאת הקרקע תביא להחייאת

05 ואנוכי אומר: ארץ נכבשת בדם.
 ורק הנכבשת בדם, מקודשת לָעָם
 קדוֹשֶׁת הַדָּם.
 [...]

 וזה יהיה יום ומנחל מצרים עד פרת
 ומִיָּם עד מֵעֶבֶר מואב יעלו בַּחוּרֵי
 וקראו את אוֹיְבֵי וּמִשְׁנָאֵי אל הקרב האחרון.
 והדם הוא יכריע: מי השליט היחיד פה.
 אורי צבי גרינברג, מתוך 'אמת אחת ולא שתיים', **ספר הקטרוג והאמונה**, תרצ"ז.

06 ראינו הכרח לטהר את פנים הגליל [מתושביו
 הערבים] וליצור רציפות טריטוריאלית יהודית
 בכל שטח הגליל העליון. [...] חיפשנו אפוא אמצעי
 שאינו מחייבנו להפעלת כוח. [...] אספתי את
 המוכתרים היהודים שקשרים להם עם ערבים
 בכפרים שונים, וביקשתים ללחוש באוזני כמה
 ערבים, שתגבורת יהודית עצומה הגיעה לגליל
 והיא עומדת לבער את כל כפרי החולה, ולייעץ
 להם כידידים להימלט בעוד מועד. [...] התכסיס
 השיג את מטרתו במלואו.
 [>>>><<<<]

07 הפעולה המשותפת היחידה בין היהודים והערבים
 היתה פינוי הערבים מעמק החולה.
 למעלה: יגאל אלון, מפקד מבצע 'יפתח' להשתלטות על מזרח
 הגליל העליון; מובא ב**ספר הפלמ"ח** ב', מתוך ארכיון הקיבוץ
 המאוחד; למטה: אחד ממפקדי הפלמ"ח (אולי אלון עצמו) אחרי
 מבצע 'יפתח', בתוך: ארכיון הקיבוץ המאוחד – פלמ"ח, 109/ג –
 4-1, דוח על היערכות ה'הגנה' בגליל במחצית הראשונה של מאי
 1948.

08 יחי חֲזֵעָה העברית! מי יעלה על לב, שהיתה פעם
 איזו חֲרָפַת חֲזֵעָה, אשר גירשנו וגם ירשנו. באנו, ירינו,
 שרפנו, פוצצנו, הדפנו ודחפנו והגלינו.
 [>>>><<<<]

09 כל קרבי צעקו. קולוניזטורים, צעקו קרבי. שקר, צעקו
 קרבי. חֲרָפַת חֲזֵעָה אינה שלנו. מעולם לא הקנה
 השפִּנְדָאוּ זכות כלשהי. חֶה-חֶה, צעקו קרבי. מה
 לא סיפרו לנו על פליטים. הכל-הכל למען פליטים,
 שלומם והצללתם... כמובן, פליטים שלנו. אלה שאנו
 מגרשים – זה עניין אחר לגמרי. המתן: אלפיים שנות
 גלות. מה לא. הורגים יהודים. אירופה. עתה אנחנו
 האדונים. [...] וכשתסגור השתיקה על הכל, ואיש לא
 יפר את הדממה, ותהא זו הומה חרש במה שמעבר
 לשתיקה – יצא אז אלוהים ויֵרֵד אל הבקעה לשוטט
 ולראות הכצעקתה.
 [>>>><<<<]

העם הזה". אולם במאמר אחר, 'גורלה של פְּלֶסטינה', שפורסם
 ב־1917, מציין זַנגוויל, כי מקור האמירה על הארץ והעם היה
 הלורד שאפטסֶפֶרי. ומתברר, כי שאפטסֶפֶרי המליץ עוד ב־1853,
 במכתב המדבר על פירוק האימפריה העוֹת'מָנית, להשיב את
 העם ללא ארץ לארץ ללא עם. לקראת סוף המאה ה־19 יצא
 לא־יהודי נוסף, האמריקני ג'ון לאוסון סטודארד (1831-1950),
 בקריאה ליהודים, העם ללא ארץ, להתיישב בארץ ללא עם.
 עוד מתברר, כי שאפטסֶפֶרי, זַנגוויל ולאוסון לא התעלמו
 לגמרי מקיומם של הערבים החיים בפְּלֶסטינה (המדובר בחבל
 הארץ שכלל אז את שטחי ירדן וסוריה של היום), אך הם חשבו
 שמספרם הקטן יחסית של תושבי הארץ והעובדה שהם אינם
 מהווים ישות מדינית מאפשרים ליישב כאן מאות אלפי מהגרים
 יהודים (את המידע הזה הביא מיכאל הנדלזלץ ברשימתו 'עם
 הארץ', שפורסמה ב־11.11.2005 בטור שלו בעיתון **הארץ**).

01 קמנו, שבנו, צעירי-אֻנִים,
 קמנו, שבנו – אנחנו בריונים!
 לגאול את ארצנו בסער מלחמה,
 תובעים את נחלתנו ביד רמה.
 בדם ואש יהודה נפלה –
 בדם ואש יהודה תקום.
 יעקב כהן, מתוך 'שיר הבריונים', 1903.

02 התעוררות האומה הערבית והמאמצים הגוברים של
 היהודים לבנות מחדש את מלכות ישראל העתיקה
 בקנה מידה גדול, שתי תנועות אלו נגזר גורלן ללחום
 זו בזו ללא חדול, עד שאחת מהן תכריע את האחרת.
 נָגִיב עַזְזִירִי, **התעוררות האומה הערבית באסיה התורכית**, 1905.

03 שם ירוֹנָה לו מִשְׁפַּע, מֵאוֹשֶׁר,
 בן עֶרֶב, בן נִצְרָת ובני:
 כי דגלי, דגל טוֹהַר וַיֹּשֶׁר,
 יטהר שתי גְּדוֹת יִרְדְּנִי.
 [...]

 שתי גְּדוֹת לִירְדֵן:
 זו שלנו – זו גם-כן!
 זאב ז'בוטינסקי, מתוך 'שמאל הירדן', תרפ"ט.

04 אתם צריכים להקים מדינה יהודית. כבר דיברתי עם
 הערבים, ואני חושב שאפשר להגיע להסכמה. הקושי
 הוא בשאלת ירושלים. הערבים טוענים, שבירת
 היהודים צריכה להיות תל-אביב.
 בְּנִיטוֹ מוסוליני למנהיג הציוני פרופ' חיים וייצמן כאשר
 אירח אותו ברומא ב־17.2.1934. באותו זמן ניהלה העיתונות
 הפשיסטית מערכה אנטי־ציונית, אך מוסוליני עדיין ניסה
 להתקרב לצרפת ולבריטניה. רק משמצא את עצמו מבודד בגלל
 מלחמתו באתיופיה, החליט לחבור אל גרמניה.

אותו. [...] אם יש טעם במלחמה הזאת – עתה יופע אותו הטעם. אדם, אדם, היה אדם, שלחחו לביתו.
ס. יזהר. למעלה ובאמצע: 'סיפור חרבת חזעה'; למטה: 'השבוי'
– סיפור חרבת חזעה, 1949.

03 ...דם
את רגלי אמהות יָכַס,
אבל שבע יקום העם,
אם עֲלִי אדמתו יובס.
נתן אלתרמן, מתוך 'הנה תמו יום קרב וערפול', עיר היונה,
1957.

04 תרשום!
אני ערבי!
אתה גזלת את הפרדסים של אבותי
ואת האדמה אשר עיבדתי
אני וכל ילדי
ולא הותרת דבר לנו ולצאצאינו
מלבד האבנים האלה...
אז האם השלטון ייקח אותן
כפי ששמענו אומרים?

לכן!
תרשום בראש העמוד הראשון:
אני לא שונא אנשים
ואינני פולש
אבל אם אהיה לָרַעב
בשרו של הכובש יהיה לי למאכל
היזהר...
היזהר...
מהרעב שלי
מהזעם שלי!
מחמוד דרוויש, מתוך 'תעודת זהות', 1964; תרגמו עירין סיגל
וסמי שלום שטרית. השיר נכתב בתקופה שהמשורר עדיין חי
בישראל.

05 אנחנו מחכים לטלפון מהערבים.
כותרת בעיתון **מעריב**, 13.6.1967, המסכמת את דבריו של משה
דיין בראיון לביי־בי־סי שהתפרסם יום לפני כן. המשפט שדיין
אמר בראיון היה: "אנחנו בהחלט מרוצים ממה שיש לנו עכשיו.
אם הערבים רוצים בשינוי, שיטלפנו אלינו".

06 שלום תמורת שלום.
[>>>><<<<]
07 שטחים תמורת שלום.
למעלה: ביטוי שטבע משה דיין בסוף מלחמת ששת הימים,
משנשאל במסיבת עיתונאים מה תציע ישראל לערבים בתמורה

01 זְכוֹר
את אשר
עשה עמלק,
לך כמובן,
עבור.
עשה לעמלק
מה שעשה
עמלק, לך
כמובן, עבור.

אם לא
תמצא לך
עמלק, קרא
עמלק למי
שתרצה לעשות
לו מה
שעשה עמלק,
לך כמובן,
עבור.

אל תשווה
שום דבר
לאשר עשה
עמלק, לך
כמובן, עבור.
לא כאשר
תרצה לעשות
את אשר
עשה עמלק,
לך כמובן,
רות סוף,
זְכוֹר.
יצחק לאור, 'פקודת יום', שירים בעמק הברזל, 1990.

02 הנה כאן נעצור את הגיפ. על יד הוואדי. נוריד את
האיש, נפתח את עיניו, נפנהו אל ההרים, נצביע הישר
ונדבר אליו כזאת: לך הביתה, בן אדם, ישר שמה.
היזהר מן הגבעה ההיא. שמה יהודים. פעם שנייה
הישמר שלא תיפול בידינו. עתה נוטל האיש רגליו ואץ
לו הביתה. חוזר הביתה. פשוט. [...] למה לא? מי מעכב?
פשוט, הגון, אנושי. קום אפוא ועצור את הנהג. הפעם
לא עוד מליצות על הומניות, הפעם זה בידך. הפעם לא
רְשָׁעַת מִישָׁהוּ, הפעם על מצפונך הדבר. הורד, והצלת

והעצמאות המדינית של כל מדינה ממדינות האזור והכרה בזכותה להתקיים בשלום בגבולות מוכרים ובטוחים, חופשית מאיומים או מפעולות אלימות. מועצת הביטחון של האו"ם, החלטה מספר 242, 22.11.1967.

06 התוקפנות על האומה הפלסטינית ואדמתה החלה בפלישת הציונות לפלסטין בשנת 1917. על כן פירוש סילוק עקבות התוקפנות צריך להיות סילוק כל עקבות של תוקפנות מאז תחילת הפלישה הציונית, ולא מאז מלחמת יוני 1967. [...]

חלוקת פלסטין משנת 1947 והקמת ישראל בטלות מיסודן. [...]

העם הערבי הפלסטיני, המבטא את עצמו באמצעות המהפכה הפלסטינית המזוינת, דוחה את כל הפתרונות שהם תחליף לשחרור פלסטין בשלמותה. מתוך האמנה הלאומית הפלסטינית, נוסח 1968. האמנה אושרה לראשונה במועצה הלאומית הפלסטינית בשנת 1964, ומאז אושרה עוד כמה פעמים. במסגרת תהליך אוסלו הוחלפו ב־9.9.1993 איגרות בין ראש ממשלת ישראל, יצחק רבין, ובין יושב־ראש אש"ף, יאסר ערפאת, וערפאת כתב: "אש"ף מאשר, כי אותם סעיפים באמנה הפלסטינית השוללים את זכות קיומה של ישראל והוראות האמנה שאינן עולות בקנה אחד עם ההתחייבויות שבמכתב זה הם חסרי תוקף ואינם פעילים. כתוצאה מכך אש"ף מקבל על עצמו להגיש לאישורה הרשמי של המועצה הלאומית הפלסטינית את השינויים הדרושים באשר לאמנה הפלסטינית". ב־24.4.1996 התכנסה המועצה הלאומית הפלסטינית כדי לשנות את האמנה. השאלה אם הפלסטינים אומנם עשו את השינוי הנדרש עדיין שנויה במחלוקת.

07 זה לא שהיה עם פלסטיני בפלסטין, שראה את עצמו כעם פלסטיני ושנחנו באנו וזרקנו אותם ולקחנו מהם את הארץ שלהם. הם לא היו קיימים.

גולדה מאיר, ראש ממשלת ישראל, כפי שצוטטה בשבועון סנדי טיימס, 15.6.1969. הקביעה "אין עם פלסטיני", בנוסחאות שונות, היתה שגורה בפיה של גולדה מאיר.

08 אני מזועזעת שיש מטילים ספק בצדקתנו. <<<<<<>>>>>>

09 אני פותחת את ישיבת הממשלה השבועית. הנני להזכירכם שאני ראש הממשלה. ותחילה אשא נאום אל שכנינו הערבים [נואמת]: רבותי, ניסיתי וניסיתי, ואני לא יכולה למצוא בעצמי שום פגם. 71 שנה אני בודקת את עצמי ואני מגלה בי צדק כזה, שאלוהים ישמור. וכל יום זה מפתיע אותי מחדש. צודקת, צודקת, צודקת, ושוב צודקת. אני אומרת לעצמי: אל תצדקי יום אחד, הרי בן־אדם זה רק בן־אדם, מותר לו לטעות פעם, זה טבעי, זה נורמלי. אבל לא! אני קמה בבוקר

לשלום; למטה: ביטוי שצמח אף הוא אחרי המלחמה והיה יותר מאוחר לסיסמה של הדוגלים בפשרה טריטוריאלית בין ישראל לפלסטינים.

01 אנחנו מנסחים מה טוב לנו, מה אנחנו רוצים, ומשחקים שחמט עם עצמנו.

לוי אשכול, ראש ממשלת ישראל, בישיבת הממשלה ב־19.6.1967, שבוע אחרי מלחמת ששת הימים. מצוטט בתוך: ראובן פדהצור, ניצחון המבוכה: מדיניות ממשלת אשכול בשטחים לאחר מלחמת ששת הימים.

02 ישראל בלעה נחש.

אמרה פלסטינית מאז כיבוש הגדה המערבית ורצועת עזה ב־1967.

03 ראשי המדינות הערביות הסכימו לאחד את מאמצייהם הפוליטיים ברמה הבינלאומית והדיפלומטית כדי לחסל את תוצאות התוקפנות ולהבטיח את נסיגת הכוחות הישראליים התוקפנים מן האדמות הערביות שנכבשו מאז התוקפנות של 5 ביוני. הדבר ייעשה במסגרת העקרונות העיקריים שהמדינות הערביות מקיימות, לאמור, לא שלום עם ישראל, לא הכרה בישראל, לא משא־ומתן עמה, ועמידה על זכויות בני עם הפלסטיני בארצם.

החלטה מס' 3 של ועידת פֶּרְטוֹס, 1.9.1967.

04 אני גוזר על מחשבותי הפרדה חמורה, אכזרית, בין מניעיה הפנימיים של שיבת ציון לבין צידוקה כלפי הזולת. הכיסופים שבכל הדורות הם מניע, אך לא צידוק. הציונות המדינית עשתה שימוש פוליטי, ארצי, בגעגועים דתיים־משיחיים. ובדין עשתה כך. אבל צידוקנו כלפי יושביה הערביים של הארץ אינו יכול להישען על געגועינו שבכל הדורות: מה להם ולגעגועינו. אין למפעל הציוני צידוק אובייקטיבי מלבד צדקת הטובע הנאחו בקרש היחיד שבו יכול היה להיאחו ולהינצל. ודי בכך. [...] אנחנו כאן – משום שאם לא כאן אין לנו קיום כאומה חופשית. הערבים כאן – מפני שפלסטין היא מולדת הפלסטינאים.

עמוס עוז, 'ארץ־מולדת', אוקטובר 1967; כנוס בתוך באור התכלת העזה.

05 [מועצת הביטחון] קובעת, שקיום עקרונות המגילה מחייב השכנת שלום צודק ובר קיימא במזרח התיכון, אשר יושתת על הגשמת שני העקרונות הבאים: (א) פינוי הכוחות הישראליים משטחים אשר נכבשו בסכסוך האחרון; (ב) ביטול כל תביעה או מצב של לוחמה וכיבוד הריבונות, השלמות הטריטוריאלית

והופס! – אני שוב צודקת. הופס! – וצודקת. הופס! – וצודקת. פעם נמנמתי קצת בצהריים, אמרתי לעצמי: אולי אעשה שטות מתוך נמנום? אז עשיתי שטות מתוך נמנום? מצאתם לעצמכם מי שיעשה שטות מתוך נמנום! לא נולדתי לעשות שטות, פשוט לא נולדתי לעשות שטות. אגב, אני ראש הממשלה ואתם לא, ואני במקומכם הייתי סובלת מזה. תודה [יושבת].
למעלה: ראש הממשלה, גולדה מאיר ב־1970; מובא בתוך: טדי פרויס, **בגין בשלטון**. למטה: חנוך לוין, מתוך 'שיבת הממשלה', **מלכת אמבטיה: רוויזי סטירי בשני חלקים / על שבת אחים בצל תותחים**, 1970.

01 כל הארץ הזאת לנו היא, לגמרי, שייכת לכולנו; אין היא ניתנת להעברה לאחרים, אף לא בחלקה. [...] לכן, פעם אחת ולתמיד, ברור ומוחלט שאין כאן 'שטחים ערביים' ואין 'אדמות ערביות', אלא רק אדמות ישראל, ירושתם הנצחית של אבות אבותינו.
הרב צבי יהודה קוק, 'למען יידעו כל גויי הארץ', **ג'רוזלם פוסט**, 4.1.1974.

02 כל רואיה גמרו עליה את ההלל.
מנחם בגין, ראש ממשלת ישראל, על תוכנית האוטונומיה לפלסטינים, שגובשה בוועידת קמפ דייוויד ב־1978. אלה שלא כל־כך התלהבו מהאוטונומיה (מלבד הפלסטינים) ציטטו את השתבחותו של בגין בנוסח מקוצר: "כל רואיה גמרו עליה".

03 הייתי רוצה להיזכר כמי שקבע את גבולות ארץ־ישראל לדורות.
מנחם בגין ב־1979, אחרי חתימת הסכם השלום עם מצרים; מצוטט בתוך: עמוס פרלמוטר, **חייו וזמנו של מנחם בגין**.

04 ...אל תעזו לומר
שדמי מספק הוכחות לצדקת טעותכם –
שעיני הקרועות מחזקות אתכם בעיוורונכם –
שמעי השפוכים מספרים כי איתם אי־אפשר לדבר במלים ולחתור להסדר: [...] יסתפג לו הדם בעפר; דם הוא דם, לא מלים. איומה הזיית המלכות בלבבות ערלים.
מאיר ויזלטיר, מתוך 'סונטה נגד המדובבים את הדם השפוך', 1981, **מכתבים ושירים אחרים**.

05 גויים הורגים גויים, ותיכף ומיד הם באים לתלות את היהודים.
ראש ממשלת ישראל מנחם בגין, נוכח התגובות על הטבח במחנות הפליטים הפלסטינים במערב ביירות. ב־16-18 בספטמבר 1982 נכנסו אנשי הפלאנגות הנוצרים, בחסותה של ישראל, למחנות סַבְרָה, שְׁתִילָה, בּוּרְג' אל־בֵּרַאג' ואל־פאנהאני

וטבחו בתושביהם, מול חיילי צה"ל שהתמקמו סביב המחנות. נוסח תגובתו המובא כאן הוא על־פי העיתון **ניו־יורק טיימס** מ־26.9.1982.

06 על שלוליות שופכין בסַבְרָה ושְׁתִילָה
שם העברתם כמויות של בני־אדם
הראויות להתכבד
מעולם החי לעולם האמת.
[...]
והילדים היו כבר מונחים בשלוליות הסחי,
פיהם פעור
שְׁלוּוֹים.

איש לא יגע בהם לרעה.
תינוק לא הורגים פעמיים.
[...]
חיילים מתוקים שלנו,
דבר לא ביקשו לעצמם,
מה עזה היתה תשוקתם
לחזור הביתה בשלום.

דליה רביקוביץ, מתוך 'תינוק לא הורגים פעמיים', **אהבה אמיתית**, 'סוגיות ביהדות זמננו'. השיר נכתב אחרי הטבח בפליטים הפלסטינים במחנות שבמערב ביירות.

07 מחנות ההשמדה של הגרמנים ייחשבו כבתי הבראה של קופת־חולים לעומת מה שיעשו לנו הערבים כאן אם ניחלש.
רפאל איתן (רפול); בעיתון **הארץ**, 28.8.83.

08 תנועת ההתנגדות האסלאמית היא תנועה פלסטינית מובחנת, אשר נאמנותה נתונה לאללה ואורח־חייה נובע מן האסלאם, והיא נאבקת כדי להניף את דגלו של אללה על כל שעל של פלסטין.
מתוך סעיף מס' 6 באמנת החמאס, 18.8.1988. התנועה קמה ב־1987, עם פרוץ האינתיפאדה הראשונה.

09 לחץ פיסי מתון.
ביטוי שמקורו בדוח 'ועדת לנדוי' מ־30.11.1987, שבו ניתן לשירותי הביטחון הישראליים היתר להשתמש בכוח בחקירותיהם. נוסח ההיתר היה: "אמצעי הלחץ צריכים בעיקר להתרכז בלחץ פסיכולוגי לא אלים, של חקירה נמרצת וממושכת, ובשימוש בתחבולות, כולל מעשי הטעיה. אולם כאשר אלה אינם משיגים את מטרתם, אין להימנע מהפעלת מידה מתונה של לחץ פיסי". אולם ב־6.9.1999 פסק בית־המשפט העליון: "לשב"כ אין סמכות לנקוט אמצעים פיסיים במהלך חקירה".

10 יודו־נאצים.
ביטוי שטבע פרופ' ישעיהו ליבוביץ בדצמבר 1987, אחרי פרוץ